

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Кафедра української мови
імені професора І. Ковалика

«ПОЛІТИКА СВІТСЬКА» ЯК УНІКАЛЬНА ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ XVIII СТ.

Магістерська робота
студентки VI курсу
українського відділення
філологічного факультету
Герилів Наталії Богданівни

Науковий керівник –
доц. Добосевич У. Б.

Львів – 2020

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Умови написання та побутування «Політики світської»	5
1.1. Пам'ятка в суспільно-історичному контексті	5
1.2 «Галицько-Русській «Savoir vivre»». Проблема авторства, часу та місця написання	16
1.3. «Політика світська» у контексті історії і видань Почаївської друкарні	23
Розділ 2. Мовні особливості «Політики світської»	29
2.1. Характеристика лексико-семантичних особливостей «Політики світської»	29
2.2. Фонетичні риси мови пам'ятки у її графіко-орфографічних вимірах	58
2.3. Аналіз морфологічних особливостей «Політики світської»	68
2.4. Синтаксичні конструкції пам'ятки	84
Висновки	107
Список використаної літератури та джерел	111
Додаток №1. Кількісне співвідношення між простими і складними синтаксичними конструкціями «Політики світської»	117
Додаток №2. Зіставлення всіх типів складного речення пам'ятки	118

ВСТУП

Завдяки писемним текстам можна простежити різні процеси у розвитку української літературної мови, відтворити первісні варанти та змоделювати систему знаків і явищ, які функціонували на конкретному діяхронному зрізі.

Мету цієї роботи можна трактувати у вузькому та широкому контекстах. Вузьке визначення мети дослідження – проаналізувати умови написання «Політики світської» (суспільно-історичні, політичні, місце появи), тогочасний стан побутування української мови, її взаємозв'язки з іншими мовами, виокремити особливості пам'ятки на всіх мовних рівнях. Широке трактування мети – засвідчення факту самобутності української мови (її функціонування у різножанровій літературі), потужного впливу народу на формування та активне функціонування типово українських мовних ознак.

Мета магістерської роботи – дослідити умови написання та видання, мовні особливості «Політики світської». Мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) охарактеризувати суспільно-історичні реалії XVIII століття на території України;
- 2) описати тодішній стан розвитку книгодрукування в Галичині та Почаєві (кількість друкарень, типові жанри текстів, які видавали тощо);
- 3) виокремити характерні особливості мови періоду 1770-х років;
- 4) дослідити мовні особливості «Політики світської» (на усіх рівнях).

Вивченням пам'ятки у різних аспектах займалися: А. Петрушевич, Я. Головацький, І. Франко, М. Возняк, О. Горбач, Д. Гринчишин та ін. Проте «Політика світська» ще не була предметом комплексного мовознавчого дослідження, чим і зумовлена **новизна й актуальність** роботи.

Об'єктом дослідження є текст пам'ятки.

Предметом – мовні особливості «Політики світської», зовнішні та внутрішні фактори, що їх зумовили.

Джерельною базою магістерської роботи є текст «Політики світської»¹, що у друкованому вигляді з'явився завдяки праці І. Франка. Він здійснив його передрук, опублікувавши у статті «Галицко-русский «savoir-vivre»». Публікація також містить характеристику пам'ятки і гіпотези дослідника, щодо її місця та часу створення, авторства.

Методи дослідження – описовий з елементами кількісного та етимологічного аналізів.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та джерел, додатків.

---

¹ Франко І. Галицко-русский «savoir-vivre» // Киевская старина. – 1891. – Т. 32. – С. 281-299.

РОЗДІЛ І

УМОВИ НАПИСАННЯ ТА ПОБУТУВАННЯ «ПОЛІТИКИ СВІТСЬКОЇ»

Необхідність комплексного дослідження «Політики світської ...» є очевидною: достеменно не відомо, хто є автором тексту, коли саме і де написано пам'ятку. Це зумовлює появу ще низки питань, змушує замислитися, чи справді текст є надбанням українського письменства? У першому розділі роботи проаналізовано тенденції формування літературної мови у XVIII столітті, суспільно-історичний контекст, співставивши факти, встановлено деталі публікації «Політики ...» як справді унікального явища.

1.1. Пам'ятка в суспільно-історичному контексті.

Кінець XVIII століття у розвитку української мови, характеризувався заміною книжної основи, яка занепадає, народною. Як зазначає В. Передрієнко, – період переходу «від літературно-писемного білінгвізму донаціонального періоду і періоду формування нації до єдиної національної літературної мови»². Цей процес відіграв важливу історичну роль у забезпеченні і передачі мовних традицій³.

Потреби українців спершу обслуговувала спільнослов'янська мова – старослов'янська, або церковнослов'янська (назва виникла у зв'язку з функціями, які переважно виконувала знакова система). Оригінальні твори, написані цією мовою, традиційно поділяли на три стилі: високий, середній і «низький». Високий був класичним церковнослов'янським, середній – церковнослов'янським із місцевими особливостями, «низький» – русько-українським з церковнослов'янськими елементами⁴.

Основою для розвитку староукраїнської літературної мови був «низький» стиль (юридично-ділові документи). Церковнослов'янськими поступово замінювалися так звані руськими словами, але запозичувалася інша

---

² Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 3.

³ Там само.

⁴ Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 377-378.

слов'янська лексика. Польська мова, наприклад, була способом переходу слів із інших мов, зокрема з німецької. Староукраїнська літературна мова найбільше розвинулася в XVII – на початку XVIII ст. Проте згодом поступово замінена слов'яноноруською, в якій переважали церковнослов'янські елементи. Згодом занепадає, поступаючись російській мові. Із кінця XVIII ст. на народній основі зароджується нова українська літературна мова⁵.

Перехід української літературної мови на народну основу – історично тривалий процес. Живомовні елементи інтенсивно проникають в стару літературно-писемну мову вже у XIV-XV ст.⁶ Ґрунтовне вивчення проблеми переходу мови на народну основу було започатковане П. Житецьким.⁷ Згідно з його твердженням, у кінці XVII ст. в українських пам'ятках було збережено «...лише видимість церковнослов'янської мови, що вважалась пишним одягом думки, завжди зверненої до матерій більш-менш поважних. Це був ветхий одяг старого батька на молодому організмі юнака-сина»⁸.

Від 1720 р., після указу, затвердженого Петром I, про те, що в Києві і Чернігові книжки мають друкуватися тільки мовою, яка не відрізняється від московської, староукраїнська літературна мова опинилася під загрозою. Наступні синодальні укази (1721, 1727, 1728) більше обмежували діяльність друкарень. Церковну літературу почали видавати церковнослов'янською мовою, яка була знаряддям розвитку російської культури. Це спричинило занепад староукраїнської мови. Вона збережена у рукописних текстах (колядки, різдвяні вірші, ділові документи, діаріуші, господарські й лікарські довідники, порадики). За твердженням С. Русанівського, процес заміни староукраїнської мови церковнослов'янською починається з кінця XVII – початку XVIII ст. у драмах «Царство Натури Людской», «Мудрость предвічная» та ін.⁹

---

⁵ Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 377-378.

⁶ Булаховський Л. А. Питання походження української мови. – Вибр. праці: в 5-ти т. – Т. 2. – К., 1977. – С. 36-49.

⁷ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 10.

⁸ Там само. – С. 3.

⁹ Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 126.

Такими є умови появи слов'яноруської (словеноруської) мови. Зародившись наприкінці XVII – на початку XVIII ст., вона досягає найвищого рівня розвитку після 1720 р. Наприклад, у великодній драмі М. Довгалевського «Власнотворчий образ чоловіколюбія Божія» (1737 р.), у драмах «Владимір» Ф. Прокоповича, «Разговор Великої Росії с Малоросією» С. Дівовича та в інших текстах¹⁰.

Особливостями слов'яноруської мови є відсутність повноголосся (драгий, власть, древо), передача [tj] через літеру щ (вимошний, хошет), а [dj] – через жд (яждь, даждь, предаждь). Її лексика майже повністю церковнослов'янська. Це насамперед слова з абстрактним значенням (брань, нужда, помышленіє), слова-означення (сицевнй, вопиющій), назви конкретних речовин, предметів і осіб (персть, страдалець), дієслова (зрѣти, возрадоватись), незмінні слова (паки, понеже) та ін. На відміну від слов'яноруської мови кінця XVII – початку XVIII ст., пізніше не використовують форми наказового способу з часткою нехай, її замінюють часткою да (да не пію); як форма вираження минулого часу побутує аорист (восхотѣ, воста, лишихся, глаголаше), проте інколи вживаєть і перфект (отпустиль еси); українізми трапляються значно рідше, ніж у попередній період (наміри, ловитва, мусить та ін.). Літера ѣ читають як [і] (человѣка, владѣти), проте це ще не власне українська фонетична риса, оскільки така вимова була вже перенесена в російський варіант церковнослов'янської мови. Слов'яноруську мову не можна вважати продовженням староукраїнської: якщо староукраїнська була національною мовою, то слов'яноруська – штучне утворення, базоване на церковнослов'янській мові¹¹.

Українські автори XVIII ст. прагнули влитися в загальноросійський культурний контекст. С. Русанівський зауважує, що вони творили його, бо російська література тільки починала розвиватися. Оскільки в Росії у XVIII ст. домінувала церковнослов'янська мова, українські письменники із староукраїнської мови переходили на слов'яноруську (щоб їх розуміли в Росії).

¹⁰ Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 127.

¹¹ Там само. – С. 127-129.

Цьому також сприяв указ про заборону друкувати книжки наріччям, відмінним від прийнятого в Росії. Іноді в рукописах ця тенденція змінювалась на протилежну. Наприклад, у «Літопису» Самовидця мова природніша, ніж у завершеному в 1710 р. Літописі Граб'янки. У такому контексті доцільно згадати про спроби витворити на народній основі єдину східнослов'янську літературну мову. У середині XVIII ст. започаткував цю тенденцію, очевидно, С. Полоцький. Наслідки такої ідеї можна простежити у творчості Г. Сковороди. Визначаючи особливості його мови, більшість дослідників вважає її продовженням староукраїнської літературної мови. Але вона відрізняється від староукраїнської мови ще більше, ніж від слов'яноруської¹².

Згодом слов'яноруська і спільносхіднослов'янська мова Г. Сковороди витіснили з ужитку староукраїнську літературну мову, яка вже функціонувала два століття. Руйнуючи староукраїнську мову і відкриваючи таким чином простір для поширення в Україні російської літературної, ці штучні мови сприяли творенню нової української літературної мови на народній основі¹³.

Староукраїнська літературна мова була витіснена не всюди: в Західній Україні тексти, написані нею віднаходимо ще у XIX ст. Не одразу занепала вона і в на Сході – довго трималася в усній і в рукописній формах (вірші, колядки, твори духовного й світського змісту, акровірші тощо). Староукраїнська мова мала в собі ще помітні старослов'янські елементи, особливо у творах високого стилю. Проте в колядках, наприклад, зближувалася з народною мовою¹⁴.

Мова, близька до народної, як і в XVII ст., репрезентована в інтермедіях до різдвяних і великодних драм¹⁵. Етимологічне [o] тут майже послідовно переходить в [y], а [e] – в ['y] (пархум, на пул, вун, стуйте, тулко, принюс); форми третьої особи однини першої дієвідміни уживають без кінцевого -т (зійде, гадає, буде, покаже), але форми з -т використовують також (береть, проженеть, знаеть). Такі особливості можуть бути не давніми літературними формами, а виявами

---

¹² Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 128-129.

¹³ Там само. – С. 131-132.

¹⁴ Там само. – С. 132.

¹⁵ Там само. – С. 134.

діалектних впливів. Також послуговуються формами майбутнього час на -му, -ме, -меш (пам'ятатимеш, черкатимуть), фразеологізмами, приказками, прислів'ями (Об вовку мова – вовк тут же; Все, бувало, як Марко по пеклу, товчется; жунка гризе голову), прокльонами (А що бак ти у чорта, искажи, за птиця? Тху, на тебе все лихо)¹⁶.

Поширеними пам'ятками XVIII ст. були травники, лікарські (порадники з ботаніки, фармакології, медицини) та господарські порадники (дані про ведення господарства, землеробство, тваринництво, бджільництво, кулінарію). Такого змісту тексти були відомі уже в XVI ст. Порадники «Лѣкарства писа[нь]ніє, которими бє[з] мє[ди]ка в дому ВСАКТ. поратоватисл можеть» (лікарський) і «Практика СІА, или оувѣщеніе, працюитимь господаремг, вел[ь]ми пожиточная, з[ь] которой каждый познати можеть постановление пришлого року зимы, весни, лѣта й сосени, наветь ка[ж]дого м[с]ца й дня, яко й коли со[т]мг ѣнности во[з]духовг небесныхъ й оуружаевь земныхъ сподіватися» (господарський) репрезентують декілька тогочасних особливостей. Літери ы, й, -к вживаються тут здебільшого етимологічно правильно, хоча інколи ы використовують замість й, а ѣ замість й (попѣль, слнце не свити[т]). Літерою г передають фрикативну вимову звука [г]; для позначення вибухового звука [г] вживать букви g або г (флагму); замість давньоруських рт>, ль, рь, ль послідовно виступають сполучення ри, ли (покришивши, покри[в]чана, грими[т]; [р] переважно тверде (на горачи[мь], со трома, засорують). Із погляду лексики аналізовані пам'ятки цікаві наявністю термінів, особливо медичних та анатомічних (затиллок голови, очи, нога, локоть, скроні, шия, пулс). З морфологічних рис типовою є майже повна відсутність у стародруках форм теперішньо-майбутнього часу першої дієвідміни з флексією -т(-ть); іноді відсутній і суфікс основи -є- (неможе, буде, биває (і бива), витяга)¹⁷.

Окремим різновидом тогочасних текстів є приватні щоденники. Наприклад, щоденник генерального хорунжого М. Д. Ханенка (охоплює період

¹⁶ Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 135.

¹⁷ Там само. – С. 136-137.

1719-1789 рр.), щоденник Я. А. Маркевича (1717-1767 рр.) та ін.¹⁸. Окрім сільськогосподарської і промислово-виробничої, тут функціонує лексика, пов'язана з розвитком суспільства: похідні слова на означення урядів (атаманство, гетманство, полковництво), чиновників (протоколист, канцеляристи), документів (оріналь, екземпляра, дуплікат)¹⁹.

Адміністративно-судові документи використовували здебільшого в сотенних канцеляріях. Їх писали староукраїнською літературною мовою з використанням великої кількості народних елементів²⁰.

Мова текстів сотенних канцелярій типово поліська. У них майже регулярно [о] чергується з [у], а [е] з [у] (ослунь, жунка, люгь, привюв), відбувається подовження приголосних на місці колишнього [je] (челобиття, оружжя, на життю). У чоловічому роді минулого часу після голосних наявне або традиційне -л (пришоль, не мислиль, ехал, пиль), або -в (убивь, скончився, покинувь, ударивь); після приголосних у цій формі -л відсутнє (побѣгь, принес, помер). Традиційно вживаєть форму перфекта, переважно в першій особі множини (ходилисмо, потналисмо), часто використано давноминулий час (пошоль биль, сказаль биль). Щодо синтаксису, то тут активно послуговувалися безособовими формами на -но, -то: Й бито мене й коня взято; убито у Борисполі члвка Демка Нестеренка до смерти²¹.

Листуючись, люди розповідали про проблемами, які іноді змушували їх приходити у суд. Тому В. Передрієнко зауважує, що приватні листи в умовах XVIII ст. окремого стилю ще не становлять²². У них, як і в мові текстів сотенних канцелярій, майже зникають полонізми, які були характерними для староукраїнської мови XVII ст. Щодо фонетичних і граматичних особливостей, то приватні листи майже не відрізняються від ділових документів. Лексика

---

¹⁸ Горобець В. Й. Лексика історично-мемуарної прози першої пол. XVIII ст. – К., 1979. – С. 6-9.

¹⁹ Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 137.

²⁰ Там само. – С. 138.

²¹ Там само. – С. 137-138.

²² Передрієнко В.А. Передмова до видання: Приватні листи XVIII ст. – К., 1987. – С. 7

приватних листів переважно народна (за винятком юридичної термінології), а мова загалом є українською²³.

Наприкінці XVIII ст. дехто з авторів писав одразу трьома літературними мовами, якими послуговувалися. Наприклад, серед напрацювань І. Некрашевича є роботи, укладені слов'яноруською («Письмо, написанное к отцу Арсенію Кринѣцкому»), староукраїнською («Исповідь 1789 года февраля-дня») і новоукраїнською («Ярмарок», «Замысль на попа»)²⁴.

У слов'яноруській мові І. Некрашевича переважають церковнослов'янські слова, морфологічні форми, фонетичні особливості. Проте натрапляємо і на повноголосні форми (оборонам), чергування [y] з [ǔ] (когда ж случится вкого), і на типово українські наголоси (говóрить, переспóрить), поодинокі українські слова (панщина, позика, хата, журитися). У староукраїнській мові кількість власне українських особливостей збільшується. Нею у творі І. Некрашевича говорить тільки піп-сповідник. Селяни ж спілкуються північноукраїнською говіркою. У мові селян часто замість [o] в новозакритому складі є його рефлексі [y] та ['y] (муй, колядувокъ й щедровок, пятюнку); у мові попа форми дієслів теперішньою часу третьої особи однини першої дієвідміни вжито переважно з закінченням -ть (видить, караеть), у мові селян – без цього закінчення (буде, не пускає, завдає); трапляються й фразеологічні звороти (очи продере свои). Найбільш помітними фонетичними особливостями у народній мові І. Некрашевича є поширене на Поліссі скорочення слів (добре бра), перехід етимологічного [o] в новозакритих складах в [y] та ['y] (мабуть), подвоєння приголосних перед первісним [je] (покаяння, стояння), пропуск [ж] між голосними (каешь, кауть); форми зворотних дієслів в інфінітиві інколи пишуться відповідно до їх вимови (расходицца, хочетця). Як у народній мові, поширені демінутиви: веселенко, здоровенко, горілочка. Отже, староукраїнська

---

²³ Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 140-142.

²⁴ Там само. – С. 143.

літературна мова у XVIII ст. продовжувала функціонувати, але перспектив розвитку не мала²⁵.

Зважаючи на те, що староукраїнською не друкували, вона поступово виходила з ужитку. Літературу високого стилю почали видавати або слов'яноруською, або російською, розважальні твори – народною мовою. Царський уряд, ліквідувавши політичну автономію України, прагнув асимілювати українців. Із другої половини XVIII ст. починається поступовий процес поглинання української культури російською²⁶. Українська мова оголошується провінційною, селянською і якщо й використовується освіченими українцями, то здебільшого для жарту. Розвиток літератури народною мовою від кінця XVIII ст. відбувався в двох напрямках: бурлескно-сатиричному і ліричному. Найвищим виявом першого напрямку стала «Енеїда» І. Котляревського. Вона відображала народну мову усіх верств населення колишньої Гетьманщини (селяни, козаки, козацька старшина)²⁷.

Зважаючи на історичні обставини, українські землі перебували в складі двох різних держав. Російський уряд на своїй території сприяв розвитку й поширенню російської культури, протидіючи будь-яким виявам інших. Австро-Угорська імперія у цьому плані була толерантнішою. Проте це проявлялося не в створенні сприятливих умов для розвитку, а в ігноруванні²⁸.

У Західній Україні народні школи в той час (1790) перебували лише в підпорядкуванні церкви і духовенства, тому здебільшого література була церковною. Така ж закономірність спрацювала і з текстом Букваря, де вміщено, аналізовану нами пам'ятку. І. Франко підтверджує тезу про значний урядовий вплив на письменство: «И хотя вообще „Букварь“ имѣеть характеръ церковный ... и писанъ языкомъ церковнымъ, но интересно то, что когда дѣло доходитъ до чисто мірскаго сюжета, ... то и языкъ его въ значительной степени приближается къ простонародной рѣчи, или же къ той южнорусской литературной рѣчи,

---

²⁵ Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 143-144.

²⁶ Там само. – С. 147.

²⁷ Там само. – С. 149.

²⁸ Там само. – С. 147.

которая выработалась въ XVII стол. Подъ перомъ Вишенскаго, Галятовскаго и др.»²⁹. Водночас він виокремлює особливість, нетипову рису для тексту XVIII століття – зближення з народнорозмовною, літературною мовою. Незрозумілою є причина такого відходу від традиції. Можна припустити, що основний текст Букваря і «Полѣтику свѣцку ...» писали різні люди.

У контексті аналізу мови пам'ятки, Іван Франко зазначає про вплив, який має австрійський уряд на книговидання та культуру в Галичині. Він стверджує, що якби австрійське правління серйозно хотіло б допомогти розвитку руського, тобто українського елементу в Галичині, або хоча б не затримувати цей розвиток, то вже з кінця XVIII століття українці на цих землях мали б початки відродження культури та освіти. Австрійський уряд спочатку вирішив зробити щось схоже³⁰.

1783 рік – організовано Львівську руську духовну семінарію, де деякі предмети вкладали українською («на русскомъ (славено-русскомъ) языкѣ»). 1786 – настоятелям семінарії наказано при повторному навчанні використовувати для русинів руську мову, тобто українську. Складати проповіді, проводити катихитичні науки та інші навчання (щороку пропонували уряду для розгляду) підопічні повинні були теж українською. Із 1787 року було впроваджено особливі студії українською у Львівському університеті, де всі обов'язкові предмети на філософському і богословському факультетах викладали для українців українською. І хоча мова цих лекцій була мертвою церковно-слов'янською і їхній зміст не вирізнявся ні науковістю, ні оригінальністю, усе ж таки *«русинь съ неимовѣрной жадностью бросились и на эти крохи европейскаго знанія»*³¹. Як наслідок Франко, посилаючись на працю Я. Головацького (Я. О. Головацкій. Первое движение русиновъ въ Галиціи. Науковий збірникъ Матицы, Н, 1865. Стр. 76, 77 и 79) відзначає, що упродовж десятиліття серед русинів зростає не лише значна частина духовенства, освіченішого, ніж напівграмотні дячки, які за часів Польщі були пресвітерами,

---

²⁹ Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 281.

³⁰ Там само. – С. 284.

³¹ Там само. – С. 285.

але виокремилася значна кількість людей з вищою, справді європейською за тодішніми мірками освітою³².

Дбаючи про вищу освіту русинів, австрійський уряд прагнув забезпечити початкову освіту широкому загалу. Для існуючих подекуди церковно-приходських шкіл (на час переходу Галичини під владу Австрії їх не було й сотні) видали Азбуку, Катихизис (1786), Буквар (1790), Часослов (1790). Наступного року уряд розпорядився, аби по всіх місцевостях східної Галичини, де не було німецької чи польської «тривіальної» школи, були запроваджені руські тривіальні школи. «Буквар» мав би задовільняти тодішні потреби великої кількості шкіл³³. Тобто зважаючи на історичний контекст, доцільно припустити, що уже згадуваний «Буквар» був написаний не спонтанно, а програмово, на вимогу часу. Саме такі обставини, імовірно, зумовили функціональне призначення видання, його наповнення, а також поширення книжки, завдяки чому, власне, вона й збереглася до нашого часу.

Про пристойний рівень викладання та освіти у початкових училищах на той час свідчать зусилля перемишльських русинів для створення в цьому місті руської (базиліанської) гімназії, у якій можна було продовжити навчання, розпочате в народних училищах (за Голов., Первое..., 93). Проте ця справа зазнала поразки, оскільки ще в час Леопольда II, а особливо при імператорі Францові I, в Австрії розпочалась бюрократично-шляхетська реакція. Саме вона стала причиною ворожого ставлення уряду до розвитку освіти русинів³⁴.

Викладання української мови у Львівському університеті визнано зайвим уже в 1800 році, а у 1806 університет теж був визнаний зайвим і перенесений у Краків. Львівський університет отримав ступінь ліцею, де ще деякі богословські предмети викладали русинською, але не довго. 1808 року українську мову овісім витіснено з вищої освіти аж до 1848-го³⁵.

---

³² Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 284-285.

³³ Там само. – С. 285.

³⁴ Там само. – С. 286.

³⁵ Там само.

Схожа ситуація відбулася і з українськими народними школами. 1805 року вони передані під управління латинської консисторії. Це розпорядження було чинним до 1815-го. Не маємо ніякої інформації щодо того, який вплив це управління мало на розвиток шкільної справи. Вірогідно, нав'язування українським дітям польської мови, на шкоду будь-яким педагогічним причинам, розпочалось саме тоді. Оскільки у 1817 році митрополит Михайло Левицький під час наради, яка стосувалася шкільної справи, як першу вимогу русинів, запропонував, аби у всіх руських сільських училищах було запроваджено навчання української мови. Це значить, що до того українська там була на другому плані чи навіть зазнавала утисків³⁶.

1817-1818 роки принесли русинам іще гірше. У всіх народних школах мовою навчання залишалася польська, як єдина «во всей Галиції «языкъ краевой» (Landessprache)». Українським громадам не забороняли засновувати українські школи, проте вони були позбавлені фінансування зі шкільного фонду і формально були приватними установами³⁷.

Усі ці постанови польських шовіністів були чинними до 1848 року, сповільнюючи розвиток народної освіти і відбиваючи бажання вчитися. Там, де цього було замало, де селяни вперто прагнули освіти, там послуговувалися іншими способами. Наприклад, віддавали учителів і дяків у рекрути. Доказом є скарга селян із Гошева митрополичому візитеру Миколі Шадурському ще в 1762 році. На те ж саме жаліються і в 1840-му мешканці села Стечеви митрополичій консисторії³⁸.

Отже, наприкінці XVIII ст. в Україні послуговувалися трьома різновидами мови: староукраїнською, слов'яноруською (або російською) і народною українською³⁹. Це період переходу до єдиної національної літературної мови⁴⁰. Збільшувалася кількість навчальних закладів, із українською мовою викладання.

---

³⁶ Франко И. Галицко-русский «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 287.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. – С. 287-288.

³⁹ Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – С. 144-145.

⁴⁰ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 3.

Такий суспільно-історичний контекст сприяв появі «Полѣтики свѣцкої ...» як дидактичного тексту, написаного живою мовою.

1.2. «Галицко-Русскій «Savoir vivre»». Проблема авторства, часу та місця написання.

Для подальшого ґрунтовного аналізу «Полѣтики свѣцкої ...» доцільно вказати ким, де і коли було створено текст. Проте однозначно дати відповідь на це питання не так просто, як можна було б припустити. Є лише поодинокі дослідження пам'ятки, але й вони містять суперечливу інформацію. Одним із найавторитетніших осіб, які вивчали «Полѣтику ...», є І. Франко. У згадці про цей текст, він характеризує пам'ятку як «довольно загадочнóе сочиненіє»⁴¹.

1874 року Яків Головацький у додатку до XXIV тому «Записок імператорської академії наук» (№3) публікує «Дополненіє къ очерку славяно-русской бібліографіи В. М. Ундольскаго». У ньому на сороковій сторінці під заголовком «**Полѣтика свѣтска**» подає текст (без вказівки місця і року друку, «імовірно, в Почаєві, близько 1800 року»⁴²). І. Франко припускає, що цей текст міг бути уривком, який належав русинському депутатові о. Іванові Озаркевичу, колись добре знайомому з Головацьким: «... *экземпляръ сочиненія, который по всей вѣроятности былъ у него подъ рукой, есть только отрывокъ, а не самостоятельное сочиненіє*»⁴³. Цей фрагмент, за свідченнями І. Франка, на час написання ним статті (орієнтовно 1891 рік) знаходився у Павла Житецького⁴⁴.

Іван Франко, намагаючись простежити генезу пам'ятки, згадує **бібліографічно-археологічну виставку Ставропігійського інституту у Львові 1888 року**: серед рідкісних видань і рукописів була також книжечка, частина якої мала назву «Полѣтика свѣцкая». Дослідник ототожнює найменування побаченого стародруку з найменуванням тексту Я. Головацького, проте вказує на зміни у ньому на фонетичному рівні. «**Бѣквѣрь, ѡзыкъа славѣнскагѡ, чтѣніѡ**

⁴¹ Франко І. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – 1891. – Т. 32. – С. 281.

⁴² Там само.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само. – С. 182.

оучаѡимса, въ полѣзноѣ руковожденіе тупомъ изданъ, при храмѣ ОУспеніа прѣтыа Бѣцы въ Бгѡспасаемомъ Градѣ Львовѣ, Року Бжїа аѡчї. Мѣа октобрїа а́дна» – повний заголовок виставкового видання. Ця назва містить точну інформацію про стародрук і спростовує всі здогади Я. Головацького: виданий у Львові при храмі Успіння Пресвятої Богородиці 1 жовтня 1790 року, написаний слов'янською (очевидно церковно-слов'янською) мовою для навчання читати і писати. Пам'ятка складалася з 52 сторінок. І. Франко зауважує цінність побаченого ним тексту: «Книжечка ета въ настоящее время составляетъ большую библиографическую рѣдкость; единственный извѣстный намъ экземпляръ хранится въ библиотекѣ епископскаго собора въ Перемышлѣ»⁴⁵.

Іншим авторитетним дослідником, якого цікавила публікація «Полѣтики свѣцкої ...», є Михайло Возняк. Він, у згадці про статтю Я. Головацького «Первые учебники Галицкой Руси подъ австрійскимъ правительствомъ, изданные сто лѣтъ тому назадъ» (1887 р.), теж критикує його роботу. Основним її недоліком вважає суб'єктивний підхід, нехарактерний справжньому науковому аналізу, та зосередження уваги на другорядних явищах: *«Заголовок статті такий широкий, що продовження про дальші підручники нема, а зміст на стільки вузький, що Головацький промовчав факт, що в «Букварѣ» є «Полѣтика свѣцкая» ... Наглядно показав сим Головацький, як далеко відійшов від правильної наукової оцінки пам'яток українського старого письменства»*⁴⁶. М. Возняк обґрунтовує свої зауваження до діяльності Я. Головацького. Більше того – протиставляє її роботі І. Франка: *«Про що Яків Головацький не вважав відповідним навіть згадати, ся сама «Полѣтика свѣцкая» стала для д-ра Франка предметом осібної інтересної статті»*⁴⁷.

Беручи до уваги дослідження, зроблені попередниками (Я. Головацьким, І. Франком та іншими), М. Возняк подає новішу інформацію, щодо появи аналізованого у цій роботі тексту. Він схвально відгукується про діяльність

⁴⁵ Франко І. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 281.

⁴⁶ Возняк М. Український «savoir-vivre» з 1770 р. // Україна: Науковий трьохмісячник українознавства. – 1914. – Кн. 3. – С. 35-55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/ukr05.htm>.

⁴⁷ Там само.

доктора Іларіона Свенціцького як упорядника фондів, а згодом і директора Національного музею імені Андрея Шептицького⁴⁸. Як зазначає М. Возняк, І. Свенціцький уклав каталог друкованих пам'яток, у якому «у відділі наших старих друків під ч. 503 переховується велика бібліографічна рідкість 18 карток 12 з заголовком **«Полѣтика свѣцкѣя со Йнострѣнныхъ Авторовъ вкраще собранная. Младымъ приличная, всѣмъ же обще благопотрѣбная»**⁴⁹. Завдяки опрацюванню каталогізованих матеріалів, М. Возняк заявляє про появу пам'ятки на двадцять років раніше, ніж подають інші джерела, тобто у 1770 році: «Не відворотній стороні окладки з грубого бронзового паперу є записка: Probatio Calami. Libellus Exerticionum. Factus Ano Dni 1770 Decembris Д. 3.»⁵⁰.

Намагаючись встановити місце написання досліджуваного тексту, М. Возняк доводить, що він виданий у Почаєві. Для цього науковець порівнює літери у «Полѣтиці свѣцкій ...» та в передмові до «зовсім певного почаївського друку з 1772 р. «Басней Талмудовыхъ»⁵¹.

Посилаючись на напрацювання попередників, М. Возняк згадував не лише Я. Головацького та І. Франка, а й про, на його думку, «аматорів української книжної старовини»⁵². Наприклад, про історика, філолога, колекціонера, бібліографа і археографа Антіна Петрушевича⁵³. Петрушевич у «Хронологическій росписи книгъ печатаныхъ въ типографіи Почаевской обители» подає заголовок «Полѣтика свѣтска».

А. Петрушевича наслідуватиме уже згадуваний Я. Головацький і теж місцем написання «Полѣтики...» вказуватиме Почаїв. Згодом ця інформація,

---

⁴⁸Посацька Д. М., Федорова Л. Д. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: «Наукова думка», 2010. – 728 с.: іл. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsionalnyj_Lvovi.

⁴⁹Возняк М. Український «savoir-vivre» з 1770 р. // Україна: Науковий трьохмісячник українознавства. – 1914. – Кн. 3. – С. 35-55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/ukr05.htm>.

⁵⁰Там само.

⁵¹Там само.

⁵²Там само.

⁵³Мельник Я. «Без батька, без матери». Антін Петрушевич: силуетка Івана Франка // Українське літературознавство. – Вип. 72. – 2010. – С. 239.

подана Головацьким, стане підставою для роздумів та спростувань І. Франка: «О какомъ нибудь особенномъ, второмъ изданіи «Свѣцкой полѣтики» безъ «Букваря», которое могъ бы имѣть подъ рукой Головацкій, не можетъ быть и рѣчи, уже по тому одному, что и онъ не имѣлъ цѣлой книжки, но только отрывокъ безъ заглавнаго листа ...»⁵⁴.

Сьогодні назву аналізованого в цій роботі тексту можна відшукати в «Каталозі василіанських стародруків, виданих в Україні»⁵⁵. Вона розміщена у переліку книг, виготовлених у Почаївській друкарні. Цей факт підтверджує гіпотези А. Петрушевича, Я. Головацького та М. Возняка і спростовує думку І. Франка про публікацію «Полѣтики...» у Львові.

Підставою для суджень Я. Головацького, щодо часу та місця написання «Полѣтики свѣцкої ...», можуть бути його переконання, викладені у «Дополненіи къ очерку библиографии В. Ундольского...». За даними дослідника, із 1796 р. до 1808 р. друкарня Ставропігійського інституту не видала жодної книжки руською (тобто українською) мовою⁵⁶.

За Я. Головацьким, список книг, опублікованих упродовж 1788 – 1795 років, складався лише з чотирьох позицій богословської літератури: «Катехизм» (1788), «Часослов» (1790), «Ономастикон» (1791), «Катавасія»⁵⁷. Дослідники друкарства у Львові цей часовий проміжок називають періодом видавничої кризи Ставропігії⁵⁸. Якщо дотримуватися переконань про те, що «Полѣтика ...» написана у 1790 році, то вищезазначені думки Я. Головацького вмотивовані та варті уваги.

---

⁵⁴ Франко І. Галицько-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 282.

⁵⁵ Каталог василіанських стародруків, виданих в Україні // Стасів О. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василіанське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 370. 366-407.

⁵⁶ Головацький Я. Дополненіе къ очерку библиографии В. Ундольского, содержащие книги и брошюры, пропущенные в 1-м выпуске Хронологического Указателя словяно-русских книг церковной печати с 1491 по 1864 г. // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – Т. 11. – СПб., 1875. – С. 15.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Орлевич І. В. Друкарня Ставропігійського інституту у Львові в 1788–1847 роках // II міжнародна конференція у м. Львові «Історія книгодрукування: від джерел до сучасності». Збірник матеріалів. (29–31 жовтня 2014 року) (підсумки конференції). – Львів, 2014. – С. 48.

Є ще одна причина, чому Я. Головацький вважав «Полѣтику ...» виданням Почаївської друкарні. Завдяки діяльності І. Горбачевського (із 1768 до 1806 р. був продавцем книжок, а з 1793 до 1800 р. – префектом друкарні), за Ставропігійським інститутом зберігалось виключне право друку церковнослов'янських книг у Львові⁵⁹. Зважаючи на мову «Полѣтики свѣцкої ...», її поява у такому середовищі не є органічною. Оскільки Я. Головацький був ознайомлений з текстом пам'ятки, то не дивно, що він виключав можливість публікації цього стародрука у Львові. Сильним конкурентом друкарні Ставропігійського інституту була, розташована за межами Королівства Галичини і Володимирії (тоді Почаїв належав до Російської імперії), але теж орієнтована на його потреби, Почаївська друкарня отців василіян⁶⁰. Саме вона, на думку Я. Головацького, могла спродувати такий текст.

І. Франко у статті «Галицко-русскій «savoir vivre» подає зміст пам'ятки: навчання письма, правильної побудови речень і висловлювань, тлумачення складів під титлами та тексти на релігійну тематику (про Бога (розділ із назвою «О Бозѣ, что и каковъ и коликій есть Богъ нашъ»)), Новий Завіт, перелік молитов (перед обідом, на сон грядущий та інші). Об'єктом нашого дослідження є лист 44 і до кінця: «Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная»⁶¹. Також І. Франко характеризує цей «Буквар» загалом: «... это въ нѣкоторомъ родѣ цѣлая энциклопедія того, чему въ то время учили въ галицко-русскихъ народныхъ школахъ. ... и въ концѣ «Свѣцкая полѣтика», т. е. правила благоприличія»⁶². Дослідник акцентує на важливості такої публікації, схвально про неї відгукується та окреслює її місце серед інших тогочасних видань: «Издание этого букваря съ его примѣчаниями и матеріаломъ было однимъ изъ *проявленій духа*

---

⁵⁹ Орлевич І. В. Друкарня Ставропігійського інституту у Львові в 1788–1847 роках // II міжнародна конференція у м. Львові «Історія книгодрукування: від джерел до сучасності». Збірник матеріалів. (29–31 жовтня 2014 року) (підсумки конференції). – Львів, 2014. – С. 45.

⁶⁰ Огієнко І. Історія українського друкарства. – Київ, 1994. – С. 20.

⁶¹ Франко І. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 282-283.

⁶² Там само. – С. 283.

*западно-европейскаго просвѣщенія въ галицко-русской народной школѣ»*⁶³. На думку Франка, «Буквар» 1770 року – значний крок вперед, епохальне видання, оскільки до нього лише «Псалтир» і «Часослов» були єдиними посібниками для елементарного, базового навчання⁶⁴.

Окрім питань місця, часу та авторства, М. Возняк йде далі і намагається дослідити, хто був видавцем тексту. Дослідник порівнює умови появи «Полѣтики свѣцкої ...» з умовами публікації іще однієї пам'ятки, написаної народною мовою – ветеринарно-лікарським poradником «Книжиця для господарства, указующая, якъ ратовати въ хоробахъ всякую скотину, то есть: конѣ, воли, вѣвцѣ, козы, свинѣ, якъ бѣлити полотно, якъ боронити пашнѣ от саранчи, як ратовати ся от джуми, якъ губити гуселницю от капусти, якъ ловити рибу, якъ губити мыши и щурѣ, якъ ратовати скажени собаки, якъ ратовати людѣй, которихъ собаки скаженіи покусали, якъ ратовати человѣка, который не въ давномъ времени зъ ума зыйдетъ». Причиною друку poradника, на думку М. Возняка, могло бути прагнення «якогось спекулянта» заробити або ідейні мотиви. Що ж до «Полѣтики ...», то вона опублікована на 18 років раніше і найбільш імовірно, саме завдяки ідеї⁶⁵.

Зважаючи на імовірний мотив видання аналізованої нами пам'ятки, М. Возняк припускає: ініціатором друку такого тексту мала бути людина з активною громадською позицією, певним впливом. Тому вірогідно, що видавцем є Микола Шарудський. Він у 1761 році став візитатором львівської дієцезії. Перебуваючи на цій посаді, описав велику частину церков, парафіяльних будинків та угідь. Візити М. Шарудського демонструють його зацікавленість просвітянською роботою. Також відвідини парафіян були нагодою спостерігати за їхнім побутом. До роботи при церкві, Шарудський навчався у правничому відділі краківської Академії. Це дає підстави припускати, що він був обізнаним із правилами етикету та знав, як поводитися у компанії поважних людей. Беручи

---

⁶³ Франко И. Галицко-русскій «savoir-vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 287.

⁶⁴ Там само. – С. 284.

⁶⁵ Возняк М. Український «savoir-vivre» з 1770 р. // Україна: Науковий трьохмісячник українознавства. – 1914. – Кн. 3. – С. 35-55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/ukr05.htm>.

до уваги вищезазначені факти, можна припустити, що М. Шарудський хотів ознайомити населення з приписами, як доречно чинити в певних ситуаціях. Ці рекомендації мали б поширювати серед селянських дітей. Тому важливо було видати текст не церковно-слов'янською, а близькою до народної мовою⁶⁶.

Щодо авторства «Полїтики ...», то про нього нічого невідомо. У ні в кого з науковців не знаходимо ніяких відсилянь до конкретних осіб. Зрештою, І. Франко пише: «Безъ иенный авторъ «Полѣтики свѣцкой»...»⁶⁷. Дослідник доречно підмітив: у заголовку тексту вказано: «отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная». Проте Іван Якови схильний вважати, що той, хто створив цей текст, наслідував польські зразки, додаючи «долю оригинальности» у певних місцях⁶⁸.

Ознайомитися з текстом «Полїтики свѣцкой ...» сьогодні можна у 32 томі щомісячного історико-етнографічного та літературного часопису «Киевская старина» (видавали у Києві російською й українською мовам упродовж 1882–1906 років) (1890). У статті Івана Франка «Галицко-русскій «savoir vivre»» (С. 281–299) уміщено перепис пам'ятки із незначними змінами: пропущено надрядкові знаки, окрім наголосів, змінено букви оу на у, w на о, љ на я, розставлено «болѣ правильно» розділові знаки⁶⁹.

Отже, унаслідок систематизації думок дослідників (А. Петрушевича, Я. Головацького, І. Франка, М. Возняка) та інформації, отриманої з сучасних видань, можна ствердити: «Полїтика свѣцка ...» як унікальна пам'ятка XVIII століття видана у Почасві у 1770 році. Ім'я її автора поки залишається невідомим.

1.3. «Політика світська» у контексті історії і видань Почаївської друкарні.

---

⁶⁶ Возняк М. Український «savoir-vivre» з 1770 р. // Україна: Науковий трьохмісячник українознавства. – 1914. – Кн. 3. – С. 35-55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/ukr05.htm>.

⁶⁷ Франко І. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само.

Із другої половини XVII-XVIII ст. книгодрукування витісняє тексти, переписані від руки. Проте появу рукописних примірників простежують ще у XVIII ст., і навіть у XIX ст. Упродовж певного періоду рукописи співіснують з друкованими текстами. Для цього є дві причини: спочатку друковані книжки виготовляли лише в кількох центрах, вони були значно дорожчими і менш доступними⁷⁰.

Церковно-літургійні книги, освітня література для шкіл, книги, потрібні для полеміки з тими, хто заперечував релігійні та культурні права українців, мали державотворче значення. Розвиткові українського книговидання сприяли переважно заможні люди. Доказом цього є присвяти покровителям та спонсорам⁷¹.

У XVIII ст. друкарня Почаївської лаври після друкарні Києво-Печерського монастиря була найпотужнішою на українських землях⁷². На заході вона конкурувала з друкарнею Львівського Ставропігійського братства⁷³.

Розквіт видавництва у Почаєві пов'язаний з виданням релігійної літератури, яка мала високу художню вартість (використовували якісний папір, гарні кириличні шрифти тощо). Першою книгою Почаївської друкарні був Службеник, виданий у 1734-1735 рр. Він присвячений фундаторові друкарні Теодосію Рудницькому. На звороті титульного аркуша вміщено його герб, а в довгій присвяті йдеться про початки заснування видавничого осередку⁷⁴.

У «Каталозі василіанських стародруків, виданих в Україні»⁷⁵ уміщено перелік текстів, виданих у Почаївській друкарні. Їхня кількість значно більша, ніж, наприклад, книг, опублікованих у Львові (друкарня при монастирі св. Юра:

---

⁷⁰ Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів: «Світ», 1995. – С. 91.

⁷¹ Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василянське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 29.

⁷² Шкраб'юк П. Монаший Чин отців василіян в національному житті України / П. Шкраб'юк; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: «Місіонер», 2005. – С. 96.

⁷³ Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василянське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 88.

⁷⁴ Там само. – С. 89.

⁷⁵ Каталог василіанських стародруків, виданих в Україні // Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василянське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 366-407.

Шумлянський Й. «Метрика albo реєстр» (1687), «Псалтир» (1688), Шумлянський Й. «Метрика» (1688), «Ірмолой» (нотний) (1700) чи Угорці («Събраніє въкратце словес...» (1618), «[Часослов, або молитвослов]» (1619), «Апостоли і Євангелія» (1620).

За період роботи Почаївської друкарні протягом 1731-1800 рр., було видано понад 335 книжок – більше, ніж видала за той самий час друкарня Києво-Печерської лаври. Із них 217 одиниць – кириличні тексти переважно релігійного призначення⁷⁶. Деякі історики наводять більші цифри і зазначають, що Почаївська друкарня найплідніше працювала у період приналежності до Української Греко-Католицької Церкви. Окрім того, вона за кількістю і якістю перевершувала книги, які випускали у час підпорядкування Російській Православній Церкві⁷⁷.

Опрацювавши матеріали «Каталогу василіанських стародруків ...», можна ствердити, що у період із 1618 по 1770 рік було видано 71 книжку кирилицею і 29 латиницею (польською та латинською мовами).

Мова, якою було написано пам'ятку, часто визначала її тематику та жанрову приналежність. Так українською здебільшого видавали такі такі тексти:

- виклад теологічної догматичної системи, деякі відомості з природничих наук (Ставровецький К.-Т. «Зерцало богословії» (1618));
- молитовники («Молитовник сі єсть Требник» (1741));
- псалтирі («Псалтир» (1737), «Псалтир» (1742), «Псалтир» (1750));
- мінеї («Мінеї місячні. Вересень-серпень. В 12-ти книгах» (1761));
- Часослови («Часословець» (1750));
- євангелія («Євангелія воскреснии ...» [середина XVIII ст.], «Євангелія через всю святу великую страстную седмицу на літургіях» (1758), «Євангеліє» (1759));

⁷⁶ Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні XVI-XVIII ст. / Я. П. Запаско. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1971. – С. 237.

⁷⁷ Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василіянське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 97.

- требники («Требник малий» (1752));
- акафести («Акафісты разлічны...» (1756));
- збірники пісень («[Збірник пісень з нотами про Богородицю в чудотворній почаївській іконі, про св. Варвару та ін.], 1762]);
- Ірмологіони («Ірмологіон [нотний], содэржащ в себi разлічная пінія царковная Октоиха, Мініи и Тріодіонов...» (1766));
- Служебники (8 видань).

Серед стародруків Почаївської друкарні, написаних кирилицею, є книги, які вирізняються за своїм змістом та структурою. Так, наприклад, у кінці видання «Гора Почаевская ...» (1742) уміщено пісню «Весéло співайте, чолом ударайте ...», житіє Іова Залізо та «Історію о мощех ... Варвари, іже обрiтаються в церкві монастира Почаевского» (із згадкою про пошесть на Поділлі і Волині 1714 р.)⁷⁸. У тексті стародрука «Богословія нравоучителная, содэржащая в себi собраное вкратці поученіе о Святых Тайнах, о добродітелях богословских, о заповідех божіих ... о грехах ... с приложеніем ... лексікона славенско-полсаго особам духовным, наипаче же пресвитером парохіальным» (1751) вміщено абетковий словник перекладу церковно-слов'янських слів польською мовою⁷⁹. Цю пам'ятку могли використовувати не лише для задоволення релігійних потреб. Доданий словник забезпечував можливість кращого розуміння тексту та, модливо, був корисним у побуті.

«Богословія нравоучителная...» (1756) – іще одне видання, яке доцільно розглянути детальніше. Частина його тексту двомовна, що сприяло поширенню релігійних текстів серед більшої кількості людей, робило пам'ятку доступнішою для розуміння. Також наприкінці книжки подано слов'яно-польський словник⁸⁰. Того ж року видано «Краткій катехісм історическій от писаній Ветхаго и Новаго завіта избраный ... на діалект славенській трудом честнаго отца Маркія Нероновіча ... преведеный ...» (1756), титульний лист і весь текст якого

⁷⁸ Каталог василіанських стародруків, виданих в Україні // Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василянське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 370.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Там само. – С. 371.

двомовний: у лівій колонці розміщено матеріал «діалеком славенским», а у правій – відповідний йому польською⁸¹. У свідомості автора українська мова постає як діалект. Це свідчить про різне ставлення до української та польської.

«Такса книг в типографии св. Обители Почаевския обретающихся» (1760) – перший, що дійшов до нас, український книготорговельний каталог. У ньому вказані ціни на кириличні, латинські і польські книги залежно від їхнього змісту, формату, оправи. Наприклад, «Псалтир, оправлений іп кварто – 5 злотих, 15 грошей»⁸².

Латинською чи польською мовами здебільшого видавали:

- панегірики (прозою чи віршами) («*Curcus Astrorum & armorum, In Avito et Infulato Zobiaco... Sylvestri Łubieniecki Rudnicki... circa... suae Cathedrae ingressum... A Diocesano Collegio Hoscensi... observatus. Anno... 1752*» [1752]);
- поеми (Isakowicz J. «*Losaphatidos... libri tres*» (1748));
- гербові вірші («*Curcus Astrorum & armorum, In Avito et Infulato Zobiaco... Sylvestri Łubieniecki Rudnicki... circa... suae Cathedrae ingressum... A Diocesano Collegio Hoscensi... observatus. Anno... 1752*» [1752]);
- п'єси («*Illustrissimo et Exctllentissimo Domino D. Nicolao... Potocki...*» (1759) (виклад змісту п'єси, яку виставляли в Бучацькій школі)).

Окремого аналізу потребує видання акафисту «*Hymn Akathist do Preczystey Bogarodzicy...*» (1762), який написаний старослов'янською (але латинським шрифтом) і латинською мовами⁸³. Вирізняється у цьому контексті «Слово к народу кафолическому через монахов чина св. Василія Великого в провінції Полской званію катихистичному приналежащих в повіті Кременецком року... 1756 проповіданое» (1765). За змістом це ораторська і повчальна проза.

⁸¹ Каталог василіанських стародруків, виданих в Україні // Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василянське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 371.

⁸² Там само. – С. 374.

⁸³ Там само. – С. 375.

Катихитична частина пам'ятки укладена мовою, близькою до української народної, а приклади подані церковнослов'янською⁸⁴.

Перед «Полѣтикою свѣцкою ...» видано «Начатки догмато-наравоучительнаго богословия образом народовіщанія» (1770), де окрім основного тексту, уміщено послання Федора Басарабського, звернення ієромонаха Ієроніма Стрелецького «книгам рассудителя» почаївської «обители» до єпископа Сільвестра Рудницького⁸⁵.

Як уже зазначено у попередньому підрозділі роботи, І. Франко вважав неможливим існування тексту «Полѣтики свѣцкої ...» поза «Букварем». У «Каталозі василіанських стародруків ...» зафіксовано видання таких букварів: «Буквар» (1748), «Букварь языка славенскаго чести и писати учащимся в полезное руководство» (1760), «Буквар языка славенскаго» (1765). Їх можна вважати бібліографічною рідкістю, оскільки усі вони зберігаються у закордонних фондах: «Буквар» (1748) – у Ягелонській бібліотеці, «Букварь языка славенскаго чести и писати учащимся в полезное руководство» – у Бібліотеці Національного інституту ім. Оссолінських (Вроцлав), «Буквар языка славенскаго» – у Бібліотеці Російської академії наук (Санкт-Петербург)⁸⁶. Але жоден із них не датований 1770 роком. Це дає підстави припускати, що текст «Полѣтики свѣцкої ...» міг бути опублікований як незалежне видання. Хоча, можливо, у каталозі, яким послуговуємося, не зафіксовано видання того букваря, який бачив І. Франко на виставці Ставропігійського інституту.

Унаслідок аналізу пам'яток, поданих у реєстрі «Каталогу василіанських стародруків ...» у переліку виданих в Почаївській друкарні, можна ствердити, що у період із 1618 по 1770 рік не було опубліковано жодного тексту, який би містив рекомендації, як поводитися в певних ситуаціях, як говорити та вдягатися.

---

⁸⁴ Каталог василіанських стародруків, виданих в Україні // Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василіанське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 376.

⁸⁵ Там само. – С. 378.

⁸⁶ Там само. – С. 367-378.

Тобто у контексті стародруків, що побутували до 1770 року включно, «Полѣтика свѣцка ...» є унікальним виданням.

Отже, наприкінці XVIII ст. «Полѣтика свѣцка ...» була новаторським, але затребуваним явищем. Вона є пам'яткою, написаною в період переходу до єдиної національної літературної мови, риси якої проаналізовано в наступному розділі. Встановлено, що «Полѣтика свѣцка ...» як унікальний текст видана у Почаєві у 1770 році. Ім'я її автора поки є невідомим. У період із 1618 по 1770 рік Почаївською друкарнею не було опубліковано жодної книги, яка б містила етикетні норми. Зважаючи на це, «Полѣтика свѣцка ...» є дійсно унікальним виданням.

РОЗДІЛ II

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ «ПОЛІТИКИ СВІТСЬКОЇ»

Мова – знакова система, якій притаманна певна структура. У лінгвістиці традиційно виділяють чотири основні рівні мови: фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний. Кожен із них має основну одиницю: фонологічний – фонему, морфологічний – морфему, лексико-семантичний – лексему, синтаксичний – конструкцію⁸⁷. Завдяки аналізу мовних одиниць на таких рівнях можна комплексно охарактеризувати особливості «Полїтики свїтцкої ...». Власне у цьому й полягає завдання другого розділу роботи.

2.1. Характеристика лексико-семантичних особливостей «Полїтики свїтцкої ...».

Для вичерпної характеристики та аналізу мови пам'ятки на лексико-семантичному рівні, перш за все варто об'єднати у тематичні групи всі лексеми «Полїтики ...». Із цією метою буде використано класифікацію, запропоновану авторами монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія»⁸⁸. Також розтлумачимо значення слів, які є незрозумілими поза контекстом чи в тексті, зважаючи на час написання «Полїтики свїтцкої ...» та інші причини.

1. Лексика, пов'язана зі загальною характеристикою людини:

буття людини:

- *назви людей, їх статі, віку:* старший (старшый, старшого, старшою, старшій, старшимъ), особа (особамъ, особами, особою, особы (Д. в., одн), особы (Р. в., одн.), особы (Н. в., множ.), при особѣ, особу, особѣ, особою), гості (гостяхъ), інші/іншіи (інші, іншіи, іншихъ, іншимъ), господарь, люди (людмі, люде, при людахъ), ауторь (ауторовъ), младый (младымъ), другій (другѣ, другихъ, другимъ, другого, другіи, до другого, другими, другому, другихъ, другій) (*у знач.*

⁸⁷ Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – 3-тє вид. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 213-215.

⁸⁸ Історія української мови. Лексика і фразеологія : [монографія] / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наук. думка, 1983. – С. 286-532, 288-521.

не такий, як цей, відмінний від цього; інший⁸⁹), кѣлька (килкохъ), един (до еднóго) (те саме, що один; у діалектах збережено як еден⁹⁰), они (те саме, що *заст.* оні – вони⁹¹), достонѣйшый (достойнѣйшимъ), отходящий (отходящихъ) (від відходити у *знач.* іти в певному напрямі; віддалятися⁹²), блазнóве надворніи (те саме, що придворні блазні) (блазнóве – *ім., збірн., від* блáзник – блазень⁹³; надворніи – *множ. від* надворный – придворний, дворова прислуга⁹⁴), кождий (кóждый) (*діал.* кожний⁹⁵);

- слова на позначення органів і частин тіла: голова (гóлову, головѣ, головою, главѣ, головы), чело (челá), носъ (носъ, носа), уста (устá, усть, въ устахъ), губа (у *знач.* рот) (въ губу), губа (губѣ) (у *знач.* кожна з двох шкірно-м'язових рухомих складок, що утворюють краї рота у людей і тварин⁹⁶), тварь (*заст.* лице, обличчя⁹⁷), лице (лицé, по лицѣ, лицá), око (очима, на очи, окомъ), перси_(пéрсей) (те саме, що груди⁹⁸), рука (руки (множ.), руками, рукъ, руку, рукою, руки (Р. в., одн.)), рамено (раменáми) (*заст.* плече⁹⁹), лопатка (лопаткáми) (парна кістка трикутної форми в складі плечового пояса хребетних тварин і людини (у *3 знач.*)¹⁰⁰), борода (по бородѣ), тѣло (тѣла), пазногть (пазногти) (*діал.* пагніст –

⁸⁹ Другий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 422. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/drugyj>.

⁹⁰ Єден // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 87.

⁹¹ Он (и й), он а, он е, оні // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

⁹² Відходити // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 656. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vidkhodyty>.

⁹³ Блазник // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 86.

⁹⁴ Надворній // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

⁹⁵ Кождий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 208. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kozhdyj>.

⁹⁶ Губа // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 185. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghuba>.

⁹⁷ Твар // Словник важкозрозумілих слів (II) (середина XVII ст.) // Пам'ятки давньої української літератури. Українська поезія. Середина XVII ст. / упор. В. І. Кречетень, М. М. СУЛИМА. – Київ: «Наукова думка», 1992. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukropoetry/anto94.htm>.

⁹⁸ Перси // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

⁹⁹ Рамено // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 446. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/rameno>.

¹⁰⁰ Лопатка // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 546. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/lopatka>.

ніготь¹⁰¹), нога (ногá, ногí, на ногахъ, ногами, ногъ, ногою), шия (шіи), пояс (пóяс, пóяса) (у знач. стан, талія, поперек¹⁰²), палци (палцовъ) (те саме, що пальці), состави (составовъ) (те саме, що сустав – суглоб¹⁰³), локоть (локть, локтями, локтемъ) (лóкот – діал. лікоть у людини (у 3 знач.)¹⁰⁴), кость (кóсти, костей) (те саме, що кість, кістка), зубъ (зубáми, зубóвъ), языкъ, власъ (те саме, що волос);

- назви понять, пов'язаних із фізіологічним буттям людини, назви її фізичних станів, рухів, ознак (лексеми, що характеризують зовнішній вигляд людини, фізичне здоров'я, силу, самопочуття людини, хвороби, недуги; лексика, пов'язана з функціонуванням органів чуття): грубіанский (грубіански) (від грубіянство – груба поведінка, грубі вчинки¹⁰⁵), тлустий (тлустими) (у знач. гладкий, огрядний, опасистий (про людей)¹⁰⁶), хорий (хорихъ, хора, хорому) (діал. хворий¹⁰⁷), уложеня (уложеню) (те саме, що уклад – діал. зовнішній вигляд; зовнішність¹⁰⁸), триматися (тримáйся) (перен. поводити себе, діяти певним чином (у 4 знач.)¹⁰⁹), простий (прóсто) (1) який нічим не виділяється серед інших, не має яких-небудь специфічних, визначних особливостей, якостей; звичайний; 2) щирий, відвертий (про людину); 3) розм. рівно спрямований; прямий¹¹⁰), стояти (стойшъ, стоячі, стояти, стой, стоять), сѣдѣти (сѣдїшъ, сѣдячі, сѣдишъ, сѣсти) (те саме, що сидіти), клячити (клячиті, клячишъ) (діал. стояти на

¹⁰¹ Пагніст // Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило ; відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – Львів; Нью-Йорк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – С. 191.

¹⁰² Пояс // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 495. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pojas>.

¹⁰³ Сустав // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 859. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/sustav>.

¹⁰⁴ Локот // Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило ; відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – Львів; Нью-Йорк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – С. 161.

¹⁰⁵ Грубіянство // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 178. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghrubijanstvo>.

¹⁰⁶ Тлустий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 156. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/tlustyj>.

¹⁰⁷ Хорий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 11, 1980. – С. 126. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/khoryj>.

¹⁰⁸ Уклад // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 416. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/uklad>.

¹⁰⁹ Триматися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 263. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/trymatysja>.

¹¹⁰ Простий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 295. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/prostyj>.

колінах¹¹¹), наклонéний (наклонéну) (від клонити – нагинати що-небудь донизу¹¹²; нахилити; те саме, що нахилений), скривляти (не скривляй), обертати (не оберта́й, оберні) (*у знач.* змінювати положення кого-, чого-небудь відносно когось, чогось; повертати в певний бік або іншим боком¹¹³), обертати (обертають) (*у знач.* переводити з одного стану, виду і т. ін. в інший; перетворювати¹¹⁴), морщити (не морщъ), молчати (молчішъ) (те саме, що мовчати), мати (не ма́й, не маешъ, маешъ, мала, не мають, маеть, мѣти), отвореный (отвóреныхъ) (від отваря́ти – відчиняти, відкривати¹¹⁵), стискати (стиска́й), старатися (старайся), говорити (говорити, гово́ришъ, не говори, говорять), дивитися (не диві́ся), шанувати (шануешъ, шанова́ти, шануй), розмовляти (розмовляєшъ, розмовляєть, розмовляючи, розмовляти, розмовляють, розмовляєшъ, розмовляли), порожний (поро́жньи) (те саме, що погрожній *у знач.* нічим не наповнений, пустий (про посудину, вмістище і т. ін.)¹¹⁶), тримати (тримай), вистерѣгатися (вистерѣгайся, вистерѣгай, выстерѣгайся) (*заст.* остерігатися¹¹⁷), рухати, розправляти (*у знач.* випрямляти, розгинати, випростувати що-небудь¹¹⁸), стирати (стирай), мацати (не ма́цайся, мацай), дотикатися (дотикайся), необрѣзаний (необрѣзаніи), неумитий (неумі́тїи), носити, огризати (те саме, що обгризати¹¹⁹), обрѣзовати (те саме, що обрізати), непристойний (непристойно, непристойна, непристойною), сидіти (сідячи), крѣпко (крѣпко, крѣпко) (*розм., присл.* до кріпкий; міцно¹²⁰), закладати

¹¹¹ Клячити // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 195. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kljachaty>.

¹¹² Клонити // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 187. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/klonyty>.

¹¹³ Обертати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 491. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/obertaty>.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Отваряти // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 220.

¹¹⁶ Порожній // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 268. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/porozhnyj>.

¹¹⁷ Вистерігайся // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 500. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vysterighatysja>.

¹¹⁸ Розправляти // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 778. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/rozpravljaty>.

¹¹⁹ Огрізати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 621. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/oghryzaty>.

¹²⁰ Кріпко // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 357. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kripko>.

(не закладай) (у знач. класти, засувати щось куди-небудь, за що-небудь¹²¹), розставляти (розставляй) (у знач. розводити в сторони на певну відстань¹²²), протягати (протѣгай, потяга́ти), виставляти (виставляй) (у знач. поміщати що-небудь у певному місці для публічного показу або для огляду¹²³), чинити (не чини, не чинити, чинивъ, чиня́ть), великий (великого), заживати (заживай, не заживай) (*перен.* вдаватися до чого-небудь, використовувати якісь засоби з певною метою¹²⁴), зазирати (не зазира́й), кѣхання (*діал.* кыха́ти – чхати¹²⁵), кашля́ня (ка́шляня), голосний (го́лосного), одиха́ня (те саме, що дихати, видихати), чути (чуешъ, не чувъ, чути, чувесь, чувъ), крутити (не крути), тикатися (не тіка́йся) (у знач. різко торкатися чого-небудь, штовхатися чимось у що-небудь¹²⁶), заламляти (не зала́мляй) (те саме, що заламувати у знач. згинати, загинати або надломлювати щось¹²⁷), витягати (витяга́й), заховувати (заховай) (*розм.* зберігати що-небудь у незмінному, недоторканному вигляді¹²⁸), хендо́гость (те ж, що й опря́тность (за *І. Франком*¹²⁹) – оха́йність, оха́йливість, че́пурність, хупа́вість, чупа́рність (-ости)¹³⁰), показувати (покажешъ, показовати, показуй, не показуй), поглядати (погляда́ючи), поправляти, захова́ня (*діал.* поведінка, спосіб поводження¹³¹), спирати (у знач. притуляти, опирати для

¹²¹ Закладати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 145. . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zakladaty>.

¹²² Розставляти // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 815. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/rozstavljaty>.

¹²³ Виставляти // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 499. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vystavljaty>.

¹²⁴ Заживати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 122. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zazhyvaty>.

¹²⁵ Кыхати // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 137.

¹²⁶ Тикатися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 111. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/tykatysja>.

¹²⁷ Заламувати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 180. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zalamuvaty>.

¹²⁸ Заховувати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 385. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zakhovuvaty>.

¹²⁹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко І. Галицько-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 290.

¹³⁰ Опрятность // Російсько-український словник. – Т. 1: А-Ж / ред. кол.: В. М. Ганцов, Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова, А. Е. Кримський (гол. ред.). Українська академія наук. – Червоний шлях, 1924. – С. 1808.

¹³¹ Захованя // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 108.

стійкості¹³²), тручати (*діал.* штовхати; спихати¹³³), розвалітися (*розм.* сидіти або лежати, недбало розкинувшись¹³⁴), ростягати (те саме, що розтягати), драпатися, кивати, поглядати, кашляти, плювати, витирати (витирати, витераючи), заслонятися (заслонися), розвивати (розвивати, розвинé) (*у знач.* розвертати, розгортати що-небудь згорнуте, складене, скручене (*розм.*)¹³⁵), вихований (віхованого), приглядатися, бесѣдовати (бесѣдовати, бесѣдовати) (те саме, що бесідувати – балакати, говорити (*у I знач.*)¹³⁶), мовити (мовь, мовити, мовять, мовишь, мовивь, не мовь, мовячі, мовлю, мовится), роетропний (роетропне) (роетропний – моторний, спритний, меткий¹³⁷), стерегтися (стережися), показуватися (показатися, ся показавь, не показався) (*у знач.* здаватися кимсь, чимсь, уявлятися яким-небудь¹³⁸), вириватися (не виривайся) (*у знач.* несподівано, поспішно говорити що-небудь, запитувати, твердити¹³⁹), кряти (крятити, не край), частовати (те саме, що частувати), просити (не просїть, просїть, проси, попросившись, просять, не просивши, просячі, просити, попросять), ѣсти (ѣжь, ѣсі, ѣсти), класти (не кладї), полкнути (не полкнувши) (полкнути – проковтнути¹⁴⁰), наповнити (наполнтвь) (те ж, що й наповнити), схилитися (не схилїйся), наклонитися (наклонися) (те саме, що нахилитися), випростатися (вїпростуйся), пролівати (прольятити), власність (власність) (*за I. Франком* – свойство) (властивість, функція, призначення, якість¹⁴¹), освѣдчати

¹³² Спирати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 508. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/spyraty>.

¹³³ Тручати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 304. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/truchaty>.

¹³⁴ Розвалітися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 623. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/rozvaljuvatysja>.

¹³⁵ Розвивати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 628. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/rozvuvaty>.

¹³⁶ Бесідувати // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 27.

¹³⁷ Роетропний // Словник застарілих та маловживаних слів // Літопис Самовидця / вид. підгот. Я. І. Дзира. – Київ: «Наукова думка», 1971. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/samovyd/sam06.htm>.

¹³⁸ Показуватися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pokazuvatysja>.

¹³⁹ Вириватися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 468. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vyryvatysja>.

¹⁴⁰ Полкнути // Словник важкозрозумілих слів (II) (середина XVII ст.) // Пам'ятки давньої української літератури Українська поезія. Середина XVII ст. / упор. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – Київ: «Наукова думка», 1992. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto94.htm>.

¹⁴¹ Власність // Словник (I) (кінець XVI – початок XVII ст.) // Пам'ятки давньої української літератури. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. // упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – Київ: «Наукова думка», 1978. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto45.htm>.

(*діал.* оповіщати, повідомляти¹⁴²), дел'катный (дел'катныхъ), пити (не пій), висисати (не висисай) (*у знач.* ссучи, висмоктувати, витягати з чого-небудь рідину, вологу або рідку масу¹⁴³), оглодувати (огло́дуй) (від глода́ти – гризти¹⁴⁴), мляцкати (не мляцкай) (від мляскати – плямкати¹⁴⁵), лупати (не лупа́й) (відбивати частини від цілого; колупати (*у I знач.*)¹⁴⁶), брати (брати, бери), обтирати (обтерти), мачати (не мача́й) (*діал.* те саме, що моча́ти¹⁴⁷), м'шати (не м'шай) (*у знач.* сполучати що-небудь різнорідне¹⁴⁸), частувати (не частуй), скоштовати (скоштова́ль) (те саме, що скуштува́ти¹⁴⁹), складати (складай), кидати (не кідай), покусати (не покусали) (*у знач.* розкусити все або багато чого-небудь¹⁵⁰), виплювувати (не виплю́вуй) (те саме, що випльовувати), випускати (віпусти), шпетний (шпéтна) (*зах.* поганий, бридкий¹⁵¹), зливати, подавати (подають, подати, подána), напувати (напою), подл'йший (подл'йшей, на подл'йшомъ, подл'йшой) (*вищій ст. пор.* від подлий (подл'й) – бідний, убогий, примітивний, нікчемний, простий, низького походження¹⁵²), бути (б'удешъ, была́, были́, были, бувъ, не будетъ, не будъ, б'удучи. будетъ), утирати (утри, не утирай), пиття (питіємъ) (дія за знач. піти¹⁵³), перестати (перестань, перестали) (*у знач.*

¹⁴² Освідчувати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 754. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/osvidchuvaty>.

¹⁴³ Висисати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 484. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vysysaty>.

¹⁴⁴ Глодати // Етимологічний словник української мови Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goroh.pp.ua/Етимологія/глодати>.

¹⁴⁵ Мляскати // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goroh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BC%D0%BB%D1%8F%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8>.

¹⁴⁶ Лупати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 556. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/lupaty>.

¹⁴⁷ Мачати // Тлумачний словник української мови у 20-ти томах // Український мовно-інформаційний фонд НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=50228&page=1587>.

¹⁴⁸ Мішати // Тлумачний словник української мови у 20-ти томах // Український мовно-інформаційний фонд НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=51798&page=1648>.

¹⁴⁹ Скоштувати // Тлумачний словник української мови у 20-ти томах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goroh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%88%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>.

¹⁵⁰ Покусати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 56. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pokusaty>.

¹⁵¹ Шпетний // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 1629.

¹⁵² Подлий // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

¹⁵³ Пиття // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 945.

припиняти робити щось, виконувати якусь дію, займатися чим-небудь або ві з якого-небудь стану¹⁵⁴), упереджати (упереди) (те саме, що випереджати – робити що-небудь раніше від когось¹⁵⁵), витерѣбляти (не витерѣбляй) (від витереблювати – вилущувати, звільняти з качана, стручка (про зерно кукурудзи, боби гороху, квасолі і т. ін.)¹⁵⁶), вимивати (вимивай), ходити (не ході, ходишь, ході), ити (идучі, иди), горбитися (не горбся), кивати (не кивай), звѣшати (не звѣшай) (те саме, що звішувати), стукати (не стукай), волочити (не волочі), ступати (ступай), смѣятися (не смѣйся, смѣючіся, смѣешься), зривати (не зривай), прохожати (прохожаешся, прохожаються, ся прохожаешь), зостановлятися (не зостановляйся) (те саме, що зостановлюватися – припиняти свій рух; зупинятися¹⁵⁷), ставати (станеть) (*у знач.* переставати рухатися, припиняти свій рух (про людину й тварину); спинятися¹⁵⁸), випережати (не випережай) (те саме, що випереджувати), обертатися (не обертайся, не обернуй, обертайся, мають обертатися, обернися) (*у знач.* повертатися в певний бік, певним боком; розташовуватися, надаючи собі певного положення щодо кого-, чого-небудь¹⁵⁹), зоставатися (зоставатися, зостати), могли (могли, не можешь, не могли, можуть, могут ся, могла, мogle), застановлятися (не застановляйся) (застановлятися, застановітися) (*діал.* задумуватися¹⁶⁰), цофнутися (цофнулися) (*діал.* відступити, посунутися назад¹⁶¹), доходити (доходячі), уступати (уступати, уступили, уступай, уступити) (те саме, що поступатися¹⁶²), учиняти (учинити, учинивши, учинити, учинишь), отпраляти (отправивши) (те саме, що

¹⁵⁴ Переставати // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 928.

¹⁵⁵ Випереджати // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 144.

¹⁵⁶ Витереблювати // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 156.

¹⁵⁷ Зостановлюватися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 694. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zostanovljuvatysja>.

¹⁵⁸ Ставати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 624. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/stavaty>.

¹⁵⁹ Обертатися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 492. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/obertatysja>.

¹⁶⁰ Застановлятися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 328. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zastanovljatysja>.

¹⁶¹ Цофнутися // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 335.

¹⁶² Уступати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 502. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ustupaty>.

відправляти), отступати (отступі) (те саме, що відступати), казати (каже, кажеш), приступати (приступити, приступи), забавлятися (забавляешся, забавляешься, не забавляйся), откривати (откривъ, открий) (те саме, що відкривати), супротивлятися (не супротивляйся) (те саме, що супротивлятися – *діал.* чинити опір; опиратися¹⁶³), сѣдати (сяде, сѣсти, сѣвъ), обходитися (*у знач.* виявляти своє ставлення до кого-небудь у поводженні з ним; поводитися¹⁶⁴), кланятися (кланяйся, кланяєшся), виходити (виході, виходячи), приходити (приходячи, приходять, прийде, прийшовши, прийшла), отходити (отходячі, отиде) (те саме, що відходити), запрошувати (запросивши), виводити (вівести), чекати (чекай), всѣдатися (всиде, не всѣдай), повертати (повертай), гостити (гостивесь) (*у знач.* гостювати¹⁶⁵), почекати, вставати (встань), приближатися (приближається, приближайся) (те саме, що наближатися), входити (не входи, входячи), накривати (накрывъ, не накрывай, накрые, накрывти, накріти, накрила, накрывала), розказувати (роскаже, не роскаже) (те саме, що розказувати), зборонятися (збороняйся) (те саме, що оборонятися), привітати (привитавшись), грѣшити (грѣшить), засѣдати (засѣдає), допускати, примушати (не примушати, приимушала) (те саме, що примушувати), проходити (проходить, проходячі, не преході), забиратися (*у знач.* відходити, від'їжджати звідкись, куди-небудь¹⁶⁶), знайдуватися (знайдуюшся) (те саме, що знаходитися¹⁶⁷), усідати (усяде) (*діал.* сідати¹⁶⁸), переставати (перестати), зачинати (зачавесь, зачалі), спиратися (не спирайся), питати (не питай, питати), радити, пульса (пульсовъ) (те саме, що пульс¹⁶⁹), тикатися (не тикайся, ся тикай) (*розм.* настирливо йти, проникати куди-

---

¹⁶³ Супротивлятися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 851. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/suprotyvvljatysja>.

¹⁶⁴ Обходитися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 601. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/obkhodytysja>.

¹⁶⁵ Гостити // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 143. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghostyty>.

¹⁶⁶ Забиратися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zabyratysja>.

¹⁶⁷ Знайдуватися // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

¹⁶⁸ Усідати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 488. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/usidaty>.

¹⁶⁹ Пульса // Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило ; відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – Львів; Нью-Йорк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – С. 220.

небудь; лізти (у 3 знач.)¹⁷⁰), тягнути (не тягни), кликати (не кличъ), сказувати (не сказуй) (те саме, що вказувати), переглядати (не переглядай), читати (читає), дрѣмати (дрѣмавъ), ходити (ходивъ), поступати (не поступавъ) (заст. іти, ступати (у 1 знач.)¹⁷¹), застановятися (застановятся) (зостановлюватися – припиняти свій рух; зупинятися (у 1 знач.)¹⁷²), душити (не душі), дозволяти (не дозволяє), роззувати (роззуватися), грѣти, кихати (не кіхай) (діал. кыхати – чхати¹⁷³), плювати (плюй), отвертатися (отвернутися) (від отвратитися – відвернутися¹⁷⁴), викидати (не викидати, не викидай), слина (сліна, слины), спльовувати (сплюнешъ), затирати (затрі), позѣвати (діал. позіхати¹⁷⁵), удержуватися (удержатися) (у знач. утримуватися від якихось своїх дій, вчинків тощо¹⁷⁶), закрыватися (закрыйся) (у знач. накривати себе, прикриватися чим-небудь¹⁷⁷), одбирати (одобрати) (те саме, що відбирати), примушувати (примусила), бавитися (не бався), навѣжати (навѣжаешъ) (навіжати – відвідувати, навідуватися¹⁷⁸), шацувати (шацують) (шацувати – цінувати, оцінювати¹⁷⁹), пильнувати (пильнующі), виразно (вирáзнѣ), стосуватися (стосуйся) (те саме, що пристосовуватися), мова (мова, мовѣ, мовою, мовы, мову) (у знач. мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити¹⁸⁰), голосъ (голосомъ), мѣрній (мѣрнымъ) (мірний – який не виявляє себе в повну міру, у повну силу;

¹⁷⁰ Тикатися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 112. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/tykatysja>.

¹⁷¹ Поступати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 383. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/postupaty>.

¹⁷² Зостановлюватися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 694. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zostanovljувatysja>.

¹⁷³ Кыхати // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 137.

¹⁷⁴ Отвратитися // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

¹⁷⁵ Позівати // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 241.

¹⁷⁶ Удержуватися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 393. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/uderzhuvatysja>.

¹⁷⁷ Закриватися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 165. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zakryvatysja>.

¹⁷⁸ Навіжати // Словник застарілих, маловживаних та актових слів і виразів // О. А. Бевзо. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – 200 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ostrog/ostr06.htm>.

¹⁷⁹ Шацувати // Пояснення слів // Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упоряд., приміт. В. І. Кречотня. – Київ: «Наукова думка», 1987. – 608 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/old17/old17.htm>.

¹⁸⁰ Мова // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 768. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/mova>.

стриманий, поміркований (*у 3 знач.*)¹⁸¹), високий (высокимъ, высокихъ), тихий (тихимъ), по простацки, стосоватися (те саме, що стосуватися), розвеселеня (*ім. від розвеселяти*), падати (не впавъ), смѣхъ (въ смѣхъ, смѣху), фѣгель (фѣглями) (*діал. витівка, пустощі, фокус, жарт*¹⁸²), уломность (те саме, що вада) (*від діал. улómний – той, хто має якісь фізичні вади*¹⁸³), людський (людскую), осмѣвати (осмѣвають) (*імовірно, те саме, що осміювати*), вищирати (те саме, що вищиряти – розсуваючи губи, розтуляючи рот, пащу відкривати, показувати (зуби)¹⁸⁴), розширати (те саме, що розширяти), примовляти (не примовляй), стримувати (стримати), лаяня (те саме, що лаяння), сказати (сказавъ), видѣти (вѣдишь, не видишь, не вѣдѣвъ) (*діал. бачити*¹⁸⁵), повторати (повторати, повторити) (те саме, що повторяти), дискурсь (въ дискурсѣ, дискурсь) (*у знач. акт мовлення*¹⁸⁶), домьшлятися (домьшляешся) (те саме, що домислюватися – *розм. міркуючи, доходить до правильної думки; додумуватися*¹⁸⁷), домагатися (не домагайся), присвѣдчати (присвѣдчали) (*діал. присвѣдчувати – 1) посвідчувати, засвідчувати; 2) доводити, переконувати*¹⁸⁸), важитися (не важся) (*у перен. знач. насмілюватися щось робити, зважуватися на щось*¹⁸⁹), торкати (торка́ти) (доторкатися до кого-, чого-небудь, злегка натискувати на щось¹⁹⁰), виявляти (не виявляй) (*у знач. викривати кого-, що-небудь*¹⁹¹), подобень (подóбень) (подібний; *похід. від*

¹⁸¹ Мірний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 746. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/mirnyj>.

¹⁸² Фігель // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 320.

¹⁸³ Уломний // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 312.

¹⁸⁴ Вищиряти // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 547. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vyshhyrjaty>.

¹⁸⁵ Видіти // Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило ; відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – Львів; Нью-Йорк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – С. 72.

¹⁸⁶ Дискурс // Вільний тлумачний словник. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/f/dyskurs>.

¹⁸⁷ Домислюватися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 362. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/domysljuvatysja>.

¹⁸⁸ Присвѣдчувати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/prysvidchuvaty>.

¹⁸⁹ Важитися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 277. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vazhytysja>.

¹⁹⁰ Торкати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 204. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/torkaty>.

¹⁹¹ Виявляти // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 547. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vyjavljaty>.

подобенство – подібність¹⁹²), переривати (не переривай), слухати (слухай), давати (даєш), замовляти (не замовляй), упиратися (не упирайся), ганити (не гань), отповѣдати (не отповѣдай, отповѣсти) (те саме, що відповідати), скончати (скончіть) (те саме, що скінчати), поддавати (не поддавай) (те саме, що піддавати у *знач.* вставляти в розмову, обговорення і т. ін. свої слова, думки, міркування¹⁹³), тяжкий (тяжкую), прервати (прервали) (*діал.* прерывати – переривати¹⁹⁴), кончати (кончіли) (те саме, що кінчати), починати (почав), розповѣдати (розповѣдай), (те саме, що розповідати), недосконалость (недосконалости) (те саме, що недосконалість), указувати (не указуй) (у *знач.* жестом, рухом, спрямованим кудись, на когось, щось, привертати до кого-, чого-небудь увагу; показувати¹⁹⁵), приймати (приймай) (те саме, що приймати), дякувати (дякуй), перестерѣгати (перестерѣгаєть) (попереджати про загрожуючу від кого-, чого-небудь небезпеку (у *1 знач.*)¹⁹⁶), покривати (покривай) (*розм.* приховувати чий-небудь поганий вчинок, злочин і т. ін., не видавати когось (у *7 знач.*)¹⁹⁷), лаяти, напаминати (напаминати, не напаминай) (*діал.* нагадувати, бути схожим на когось або на щось¹⁹⁸), ославляти (не ославляй) (у *знач.* поширювати погану славу (плітки, осуд, огуду і т. ін.) про кого-небудь; обмовляти, гудити, неславити¹⁹⁹), взяти (взявши), хвалити (не хвали), срамотити (срамоті) (від срамота – *заст.* сором²⁰⁰), возвышати (возвышай) (те саме, що

---

¹⁹² Подобенство // Пояснення слів // Українська література XIV-XVI ст. – Київ: «Наукова думка», 1988. – 600 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_slov.htm.

¹⁹³ Піддавати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 6, 1975. – С. 420. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/piddavaty>.

¹⁹⁴ Прерывати // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 253.

¹⁹⁵ Указувати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 414. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ukazuvaty>.

¹⁹⁶ Перестерігати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 6, 1975. – С. 285. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/peresterighaty>.

¹⁹⁷ Покривати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 44. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pokryvaty>.

¹⁹⁸ Напаминати // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 190.

¹⁹⁹ Ославляти // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 770. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/oslavljuvaty>.

²⁰⁰ Срамота // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 618. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/sramota>.

возвеличувати), спадати (не спадає), доносити (не доносі́, доносить) (у знач. повідомляти кому-небудь про щось²⁰¹), розмова (розмови, до розмови);

- назви понять, пов'язані з різними формами психічної діяльності людини (лексика, що характеризує волю людини, її бажання, прагнення): лакомий (лакóмого), смúтний (смúтна), гнѣвний (гнѣвна, гнѣвнымь), веселий (весéла), пристойний (присто́йномь, пристойную, непристойная, непристойна, непристойныхъ, *похідне* пристойность), легкомыслный (легкомыслне, легкомыслнымь) (*діал.* легкодумний²⁰²), погоржаючий (погоржаючимь) (те саме, що погордливий – сповнений гордості²⁰³), пишный (пишнѣй, пишнѣмь) (у знач. пишаний, бундючний²⁰⁴), честный (честныхъ, честными) (те саме, що чесний), пристрастіє (пристра́стія) (те саме, що пристрасть), хотіти (хотячи, не хоче, хочеть, не хотѣти, хóчешь, не хотѣль, хóщешь), не милий (не милая), не приємний (не приємная) (те саме, що приємний), поуфáлость (те ж, що й фамільярність ((фамільярность) за *І. Франком*²⁰⁵), потребувати (потребу́є, потребу́еть), добрий (добримь), учтивий (учтивими) (*рідко.* чемний, ввічливий²⁰⁶), одважитися (не одважъся, не одва́жайся) (те саме, що відважитися), полѣтика (полѣтика, полѣтики) (у знач. наука, вміння, чемність, гречність, ввічливість²⁰⁷), честь (чести), побожний (побожніи), забавний (забавніи), подхлѣбство (подхлѣбства) (*діал.* підлабузнювання, підлещування²⁰⁸; підхліб'ятися – підлещуватися²⁰⁹), помѣркованіє (помѣркованіє, помѣркованіємь) (те саме, що поміркованість), статок (статку) (у знач.

²⁰¹ Доносити // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 368. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/donosyty>.

²⁰² Легкомисний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 465. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/legkomysnyj>.

²⁰³ Погордливий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 6, 1975. – С. 720. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/poghordlyvyj>.

²⁰⁴ Пишний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 6, 1975. – С. 372. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pyshnyj>.

²⁰⁵ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко І. Галицько-руський «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 291.

²⁰⁶ Учтивий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 538. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/uchtyvyj>.

²⁰⁷ Політика // Словник малозрозумілих слів // Зіновієв К. Вірші. Приповіді посполиті / підг. тексту І. П. Чепіги. – К.: «Наукова думка», 1971. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/klyment/kly12.htm>.

²⁰⁸ Підхлібство // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 6, 1975. – С. 521. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pidkhljbstvo>.

²⁰⁹ Підхліб'ятися // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 233.

статечність, сталість, твердість у переконаннях²¹⁰), желати (желати, желавъ) (заст. бажати²¹¹), ущипливий (ущипливими), горделивый (горделивыми) (те саме, що гордливий, гордівлиий), росторопный (росторопнымъ, росторопне) (від розтропний – розторопний, розсудливий, поміркований²¹²), гнѣв (гнѣва, гнѣвомъ), пристало (пристало, не пристало) (у знач. годиться, слід, дозволено кому-небудь щось робити, якимось поводитися²¹³), похвала (похва́ла), скромне (те саме, що скромно), понижати (не понижаючи, не понижай) (розм. те саме, що принижувати²¹⁴), вивышати (не вивышай) (те саме, що підносити у перен. знач. звеличувати, прославляти²¹⁵), смутний (смѹтныхъ), охота (охоты) (те саме, що веселощі (за І. Франком (весельє)²¹⁶)), подлый (подлыхъ) (у знач. нікчемний²¹⁷), субтелный (субтелныхъ) (делікатний, витончений, старанний, добрий; від субтелно – делікатно, витончено, старанно, добре²¹⁸), простий (простими) (у знач. який нічим не виділяється серед інших, не має яких-небудь специфічних, визначних особливостей, якостей; звичайний²¹⁹), щирый (щирымъ), значний (значная) (у знач. який має неабияке значення; важливий, серйозний²²⁰), подобатися (подобается), певный (у знач. який твердо вірить у що-небудь, не сумнівається у чомусь; упевнений²²¹), жалковати (те саме, що жалкувати), позволеніє (о позволеніє, позволєніє) (заст. позволения – дозвіл, виявлення волі

²¹⁰ Статок // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

²¹¹ Желати // Словник застарілих та маловживаних слів // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/samovydsam06.htm>.

²¹² Розтропний // Пояснення слів // Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упоряд., приміт. В. І. Крекотня. – Київ: «Наукова думка», 1987. – 608 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old17/old17_44.htm.

²¹³ Пристало // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 33. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/prystavaty>.

²¹⁴ Понижати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 160. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ponyzhuvaty>.

²¹⁵ Підносити // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 6, 1975. – С. 470. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pidnosyty>.

²¹⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко І. Галицько-руський «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 297.

²¹⁷ Подлый // Пояснення слів // Українська література XIV-XVI ст. – Київ: «Наукова думка», 1988. – 600 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_slov.htm.

²¹⁸ Субтелно // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

²¹⁹ Простий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 295. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/prostyj>.

²²⁰ Значний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 649. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/znachnyj>.

²²¹ Певный // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 6, 1975. – С. 106. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pevnyj>.

старшого²²²), волно (те саме, що вільно, у *знач.* дозволено, не заборонено²²³), полїтичне (*присл.* від полїтика у *знач.* наука, вміння, чемність, гречність, ввічливість²²⁴ – чемно, ввічливо), пошанованя (пошанованя) (те саме, що пошанування), согрѣшати (согрѣшить), милость (*заст.* любов, кохання²²⁵), порученний (порученной) (те саме, що поручений, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до поручити²²⁶), злость (злости) (те ж, що й злість), секретне (те саме, що секретно), прославлятися (прославились) (у *знач.* ставати славнозвісним, популярним, відомим завдяки чому-небудь²²⁷), смирати (смирай) (те саме, що смирати у *знач.* угамовувати, тамувати яке-небудь почуття, бажання і т. ін.²²⁸), любити (любятъ, не люби), скорб (въ скорбехъ) (*жін., уроч.* те саме, що скорбота²²⁹), терпеливий (терпеливымъ), воля (зь волѣ) (у *знач.* бажання, хотіння²³⁰), удивлятися (не удивляйся) (те саме, що дивуватися), злий (злое), годний (годний, годна) (те саме, що гідний у *знач.* який заслуговує або вартий чого-небудь²³¹);

- *назви спорідненості і свояцтва, родинних зв'язків і стосунків*: прїятель (прїятелемъ) (те ж, що й прїятель), чужий (при чужомъ, о чужихъ), рѣвний (не рѣвними, рѣвнымъ, зъ рѣвнею, рѣвнѣ, зъ рѣвними) (у *знач.* який може рівнятися з ким-небудь своєю гідністю, заслугами, знаннями, досвідом, походженням і т. ін. // Який має однакові з ким-, чим-небудь права; рівноправний²³²), годний

---

²²² Позволения // Словник застарілих, маловживаних та актових слів і виразів // О. А. Бевзо. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – 200 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ostrog/ostr06.htm>.

²²³ Вільно // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 675. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/viljno>.

²²⁴ Полїтика // Словник малозрозумілих слів // Зіновіїв К. Вірші. Приповіді посполиті / підг. тексту І. П. Чепіги. – К.: «Наукова думка», 1971. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/klyment/kly12.htm>.

²²⁵ Милость // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 703. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/mylistj>.

²²⁶ Поручений // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 296. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/poguchenyj>.

²²⁷ Прославлятися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 287. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/proslavljatysja>.

²²⁸ Смирати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 405. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/smyrjaty>.

²²⁹ Скорб // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 297. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/skorb>.

²³⁰ Воля // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 735. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/volja>.

²³¹ Гідний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 64. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghidnyj>.

²³² Рівний // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 1223-1224.

(годнѣйшии, годнѣйшый, до годнѣйшаго, годнѣйшая, годнѣйшому, годнимъ, годнѣйшой, годнаго, годная) (те саме, що гідний – *діал.* шанований²³³), компанѣя (въ компанѣи, въ компанѣ и, компанѣи, до компанѣи) (те саме, що компанія у *знач.* товариство²³⁴), прошеный (не прошѣный, прошѣный), поважный (поважніи), домовый (домовыхъ) (те саме, що домашній²³⁵);

духовне життя людини:

- *лексика, що характеризує різні форми розумової діяльності людини:* разумѣніе (разумѣнія) (те саме, що розуміння), довѣдатися (довѣдаешся, не довѣдуйся), знати (знаючи), вѣдати (не вѣдаешъ) (те саме, що відати у *знач.* знати, мати про що-небудь уявлення, відомості (*заст.*)²³⁶), змысленый (змыслѣныхъ) (від змысльяти – вигадувати, брехати²³⁷; вигаданий), жартовливый (жартовливыхъ) (те саме, що жартівливий), умысел (умыслу), святыи (святыя), мудрый (мудрымъ), разумный (разумныхъ), учоный (учоныхъ) (те саме, що учений), неук (неуками), зданіе (зданіе, зданю) (те саме, що зданє – думка, судження, погляд²³⁸), разумѣти (разумѣють), помыслити (помысливъ), секретъ (въ секретѣ), уважати (уважай) (взяти до уваги²³⁹), жартувати (жартуючи), памятати (памятай), слово (у *знач.* висловлювання, фраза²⁴⁰), судити (судить) (складати думку про кого-, що-небудь, робити висновок щодо когось, чогось (у I *знач.*)²⁴¹), здаватися (ся здае) (у *знач.* мати в чийсь уяві той чи інший вигляд, набирати

²³³ Гідний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 64. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghidnyj>.

²³⁴ Компанія // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 249. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kompanija>.

²³⁵ Домовий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 364. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/domovuj>.

²³⁶ Відати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 552. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vidaty>.

²³⁷ Змысльяти // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 118.

²³⁸ Зданє // Словничок // Величковський І. Твори. – К.: «Наукова думка», 1972. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/velych/vell16.htm>.

²³⁹ Уважати // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

²⁴⁰ Слово // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 367. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/slovo>.

²⁴¹ Судити // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 825. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/sudyty>.

певних рис, властивостей, справляти на кого-небудь якість враження²⁴²), знакомитий (розм. чим-небудь добре відомий; знаменитий (у 1 знач.)²⁴³);

- абстрактна лексика: благопотребний (благопотрѣбная), потреба, веселість, непоміркované (від непоміркований);

- лексика, пов'язана з навчанням та освітою (лексика, пов'язана зі шкільною справою, освітою, книгою (позначення навчальних закладів, книжкової справи, процес навчання)): глава, умѣти (не умѣешь), папір (паперу), книжка (книжочкь), питаня (питанья);

- наукова лексика (філософська лексика і термінологія, логіка, діалектика, риторика, мовознавча, історична, математична, фізична, астрономічна, географічна, медична, анатомічна термінологія): лѣкарська штука (лѣкарской штуки) (штука – діал. мистецтво (у 3 знач.)²⁴⁴), лікарство (лѣкарства), наука (науки), матерія (матерія, до матерії, вь матерії) (те саме, що матерія у перен. знач., розм. предмет розмови; тема²⁴⁵), непевний (непевныхъ) (у знач. побудований на чутках; недостовірний²⁴⁶), христіанський (христіанская) (те саме, що християнський);

- лексика, пов'язана з літературою та мистецтвом (характеризували художню літературу, музику, спів, танцювальне мистецтво, живопис, театр тощо): бубон (бубна).

2. Назви реалій навколишнього середовища:

рослинний світ:

---

²⁴² Здаватися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 529. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zdavatyjsja>.

²⁴³ Знакомитий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 640. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/znakomytj>.

²⁴⁴ Штука // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 354.

²⁴⁵ Матерія // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 647. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/materija>.

²⁴⁶ Непевний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 352. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/nevernyj>.

- *плодові дерева і куці*: фрукти (фруктовъ), костка (костокъ) (*у знач.* кісточка – насінина з твердою оболонкою в плодах деяких рослин²⁴⁷);
- *будова рослин*: цвѣтка (цвѣтовъ) (*діал.* квітка²⁴⁸), листок (лістовъ);

тваринний світ:

- *назви комах*: блоха (блохі);
- *назви риб*: рыба (зь рыбы);
- *назви свійських тварин*: кінь (на коня), пес (пси).

3. Сфера побуту:

продукти харчування, страви, прянощі, напої і пов'язані з ними поняття: потрава (потравамъ, надъ потраву, до потравъ, потравъ) (*розм.* те саме, що страва²⁴⁹), мясо (мяса), їдло (їдла) (їдло – *діал.* їжа (*у 1 знач.*)²⁵⁰), напій (напюю, до напою), россоль (россолу, россоль) (*діал.* бульйон²⁵¹), шпѣг (шпѣгу), кость (костей, кости), хлѣб (хлѣба, до хлѣба, хлѣбомъ), ости (те саме, що осты – риб'ячі кістки²⁵²), скоро (скорки) (скора – шкіра, шкура²⁵³), фрѹкти (фрѹктовъ), трѹнокъ;

номенклатура поширених тканин, одягу та прикрас: кѣшеня (кѣшеняхъ), хустка (хустки, въ хустку, хусткою) (*у знач.* невеликий шматок тканини квадратної форми для сякання, а також витирання носа, рота, обличчя, очей і т. ін.²⁵⁴), сукня (сѹконь, сукню), плащъ;

²⁴⁷ Кісточка // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 543.

²⁴⁸ Цвітка // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 11, 1980. – С. 189. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/cvitka>.

²⁴⁹ Потрава // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 420. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/potrava>.

²⁵⁰ Їдло // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 59. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/jidlo>.

²⁵¹ Росіл // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 882. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/rosil>.

²⁵² Осты // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 219.

²⁵³ Скоро // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litorys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

²⁵⁴ Хустка // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 11, 1980. – С. 175. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/khustka>.

назви меблів, посуду та інших речей хатнього вжитку: стѣл (при столѣ, у сто́лу, при столáхъ, под столѣ), стѣлець (на столцѣ), сервета (сервѣтою, сервѣту) (*рідко.* те саме, що серветка²⁵⁵), обрусъ (на обрусъ, на обрусѣ, обрусъ) (*діал.* скатерть²⁵⁶), полумисок (до полумисковъ, въ полумиску, зъ полумиска) (різновид столового посуду, що має вигляд неглибокої миски або глибокої тарілки²⁵⁷), ніж (ножѣмъ), вилка (вѣлки) (*рідко.* те саме, що видѣлка²⁵⁸), талѣрка (талѣрки) (*заст.* тарілка²⁵⁹), тарѣлка (на тарѣлку, зъ тарѣлки), ложка (въ ложку);

житлові споруди та інші допоміжні надвірні будівлі, їх частини, забудова прилеглої території: дѣм (въ дому́, до дому, въ дому, зъ дому), сходи (на сходи, на сходахъ), будинок (будинку, до будинку), брама (за браму), поріг (за порогомъ), двері (дверѣй), стѣна (на стѣну);

лексика, пов'язана зі звичаями та обрядами: звичай (звѣчай, звѣчаю), обычай (обѣчаемъ) (*фольк., заст.* звичай, звичка²⁶⁰), церемонѣя (церемонѣи, въ церемонѣяхъ);

Запозичення нових побутових слів із російської мови: вещь (вѣщей) (*з рос.* – 1) річ, штука; 2) вѣщи мн. (пожитки, багаж) – рѣчі, манатки²⁶¹), улица (на улицу, въ улицѣ, ўлицы),) (*з рос.* улица – вулиця²⁶²).

4. Виробнича лексика:

²⁵⁵ Сервета // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 128. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/serveta>.

²⁵⁶ Обрус // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 572. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/obrus>.

²⁵⁷ Полумисок // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 101. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/polumysok>.

²⁵⁸ Вилка // Тлумачний словник української мови у 20-ти томах // Український мовно-інформаційний фонд НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=9421&page=329>.

²⁵⁹ Талірка // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – с. 1429.

²⁶⁰ Обычай // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 501. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/obychaj>.

²⁶¹ Вещь // Російсько-український словник. – Т. 1: А-Ж / ред. кол.: В. М. Ганцов, Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова, А. Е. Кримський (гол. ред.). Українська академія наук. – Червоний шлях, 1924. – С. 95.

²⁶² Улица // Словник перекладів // Горох. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goroh.pp.ua/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4/%D1%83%D0%B%D0%B8%D1%86%D0%B0>.

обробіток землі: земля (о землю) (у знач. верхній шар земної кори²⁶³), огород (огорода) (розм., рідко. те саме, що город²⁶⁴);

термінологія ремісництва; обробка металів, дерева; будівництво:

- загальна термінологія ремісництва: коловротъ (на коловрѣтъ) (те саме, що коловорот у знач. вантажопідйомний пристрій у вигляді вала з ручкою, на який намотується канат чи ланцюг²⁶⁵);

- обробка дерева: возъ (те саме, що віз);

книгодрукування, мистецтво (музика, назви інструментів, образотворче мистецтво, іконопис, різьбярство): бубон (бубна).

5. Торгівля, гроші, метрологія:

метрологічна лексика:

- одиниці довжини і шляху: середина (серединѣ, середины, въ срединѣ), кінець (конца);

- назви напрямків, сторін: права сторона (въ праву сторону), лѣва сторона (въ лѣву сторону), бік (по бокахъ) (у знач. напрямок або місцевість, що лежить у цьому напрямку²⁶⁶), назадъ;

- назви часових проміжків: довго, корѣтко (присл. до короткй²⁶⁷);

- назви відстаней: близько, далеко.

6. Суспільне життя:

суспільно-політична лексика (лексеми, що позначають соціальні стани, адміністративні одиниці, дипломатичних представників, угод): свѣцкій

---

²⁶³ Земля // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 557. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zemlja>.

²⁶⁴ Огород // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 619. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/oghorod>.

²⁶⁵ Коловорот // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 227. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kolovorot>.

²⁶⁶ Бік // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 179. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/bik>.

²⁶⁷ Коротко // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 299. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/korotko>.

(свѣцкая) (те саме, що світський – 1) не церковний, не духовний; 2) *прикм.* до світ. // Який відповідає вимогам світу²⁶⁸), сан (сана) (1) у монархічних державах – громадське становище особи, пов'язане з високою посадою; 2) звання духовної особи, служителя культу²⁶⁹), власть (*діал.* влада²⁷⁰ у *знач.* право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь²⁷¹), належати (не налѣжать) (*у знач.* бути чією-небудь власністю, перебувати в чіємусь розпорядженні, володінні²⁷²), подручний (подручныхъ) (*заст.* підлеглий²⁷³), долегливий (долегливыхъ) (долегливий – залежний, підвладний²⁷⁴);

соціально-економічна лексика (назви грошових оплат, податків, повинностей, лексика на позначення майново-правових відносин): повинність (повинности) (те саме, що повинність), приватный (приватныхъ);

інтернаціоналізми в сфері суспільно-політичної та військової лексики (назви, що використовують на позначення урядових установ і посад чи «свідчать про дальше зміцнення культурно-освітніх та наукових зносин з Росією»²⁷⁵, міжнародних відносин, запозичення російської військової термінології): иностранный (иностранныхъ) (*з рос.* иностранный – чужоземний, чужоземський, (заграничный) закордонний²⁷⁶);

народно-розмовна і книжна фразеологія:

²⁶⁸ Світський // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 97. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/svitsjkyj>.

²⁶⁹ Сан // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 51. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/san>.

²⁷⁰ Власть // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 704. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vlastj>.

²⁷¹ Влада // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 701. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vlada>.

²⁷² Належати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 117. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/nalezhaty>.

²⁷³ Підручний // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 964.

²⁷⁴ Долегливий // Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.

²⁷⁵ Історія української мови. Лексика і фразеологія : [монографія] / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: «Наукова думка», 1983. – С. 505-506.

²⁷⁶ Иностранный // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 624.

- народна фразеологія: стрѣляти очима (не стрѣляй очима) (а) кидати короткі швидкі погляди; позирати; б) кокетливо поглядати на кого-небудь²⁷⁷), поглядати окомъ кривымъ (не поглядай окомъ кривымъ) (кривим оком дивитися (поглядати і т. ін.) на кого – що – підозріло, з неприязню дивитися на кого-, що-небудь, ставитися до когось, чогось²⁷⁸), честнѣ люди (при лю́дяхъ честныхъ);

- запозичення з класичних та інших мов (давньогрецька, латинська та інші мови): ѿ . (азь – 1) (кирилиця X-XI ст., візантійський унціал IX-X ст.), Ъ . (буки) (кирилиця X-XI ст., візантійський унціал IX-X ст.), Г̃ (глаголи – 3) (кирилиця X-XI ст., візантійський унціал IX-X ст.), д̃ . (добро – 4) (кирилиця X-XI ст., візантійський унціал IX-X ст.), є̃ . (єсть – 5) (кирилиця X-XI ст., візантійський унціал IX-X ст.), сіс (з лат. – так²⁷⁹), гнусно (з болг. гнусно – огидний), плохий (плохіхъ, плохо) (з рос. – погано, зле, кепсько, злещько, недобре, негарно, негаразд, (отвратительно) гідко, паскудно²⁸⁰), отворати (отворай) (із серб. отворати – відкривати, відчияти; збережено в лемківському діалекті – отваряти²⁸¹), пол (полу) (з рос. пол – стаття, рід²⁸²), розмова (размовахъ, розмовляешъ) (з білор. – розмова²⁸³), увѣщаніє (увѣщанія) (з рос. увещание – умовлення, на умовлення (вмовляння)²⁸⁴), общий (общая) (з рос. – 1) (совместный) спільний, гуртовий, сукупний, (редко) єдиний. 2) загальний, поспільний²⁸⁵), уничижати (уничижай) (з рос. уничижать – принижувати,

²⁷⁷ Око // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 665. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/oko>.

²⁷⁸ Кривий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 339. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kryvyj>.

²⁷⁹ Лецькін М. О. Латинська мова [посібник]. – Житомир, 2005. – С. 85.

²⁸⁰ Плохий // Електронна версія російсько-українського словника. А-П. / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 2024.

²⁸¹ Отваряти // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 220.

²⁸² Пол // Електронна версія російсько-українського словника. А-П. / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 2148.

²⁸³ Размова // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=uk&tl=be&text=%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0>.

²⁸⁴ Увещание // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=ru&tl=uk&text=%D1%83%D0%B2%D0%B5%D1%89%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5>.

²⁸⁵ Общий // Електронна версія російсько-українського словника. А-П. / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 1760-1761.

зневажати²⁸⁶), смущáтися (*від рос.* смущаться – бентежитися²⁸⁷), належати (принадлежить) (*з рос.* принадлежать – кому – налѣжати, -ся, приналѣжати, -ся кому́ (*у 1 знач.*)²⁸⁸), пол (полу, по́лу) (*з рос.* пол – *у знач.* стать, рід²⁸⁹), избирати (избираючи, избирай) (*з рос.* избирáть, избрáть кого (из среды кого), что (из чего) – обира́ти, обра́ти²⁹⁰), лучший (лучшыи) (*з рос.* лу́чший – 1) (ср. ст. от Хоро́ший) чем кто, что – кра́щий, лі́пший, лу́ччий за ко́го, за що́, над ко́го, над що, від ко́го, від чо́го, проти ко́го, проти чо́го, як хто, як що, ніж хто, ніж що; 2) -ший, как превосх. степень, самый -ший – найкра́щий, найлі́пший²⁹¹), удивляющийся (удивляющаася) (*із рос.* – здивований; від удивление – дивування, здивування, подив²⁹²), спокойне (*із рос.* спокойно – спокійно²⁹³), приличный (прилична) (*з рос.* прилі́чный – 1) (пристойный) звичайний, пристойний, го́жий, (вежливый) грѣчний; 2) (соответственный, приличествующей кому чему) пристойний кому́, чому́ и для ко́го, для чо́го, налѣжный, слу́шний для ко́го, для чо́го²⁹⁴), склонность (*із рос.* – нахил, охота, хіть (до чо́го)²⁹⁵), достоинство (въ достóинствѣ) (*із рос.* – 1) гідність, достóйність (р. -ности); 2) пова́га²⁹⁶), ушанованіе (зъ ушанованіемъ)

²⁸⁶ Уничижати // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=ru&tl=uk&text=%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%B6%D0%B0%D1%82%D1%8C>

²⁸⁷ Смущаться // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=ru&tl=uk&text=%D1%81%D0%BC%D1%83%D1%89%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F>

²⁸⁸ Принадлежать // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 2370.

²⁸⁹ Пол // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 2148.

²⁹⁰ Избирать // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 573-574.

²⁹¹ Лучший // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 981.

²⁹² Удивление // Ізюмов О. П. Російсько-український словник. – Вид. 4, доп. – Харків: «Державне видавництво України», 1930. – С. 555.

²⁹³ Спокойно // Ізюмов О. П. Російсько-український словник. – Вид. 4, доп. – Харків: «Державне видавництво України», 1930. – С. 515.

²⁹⁴ Приличный // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 2362.

²⁹⁵ Склонность // Ізюмов О. П. Російсько-український словник. – Вид. 4, доп. – Харків: «Державне видавництво України», 1930. – С. 491.

²⁹⁶ Достоинство // Російсько-український словник. – Т. 1: А-Ж / ред. кол.: В. М. Ганцов, Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова, А. Е. Кримський (гол. ред.). Українська академія наук. – Червоний шлях, 1924. – С. 328.

(із серб. – повага²⁹⁷), упорчиве (із серб. – впертий²⁹⁸), покорный (покорнымъ, покорне) (з рос. – покíрний, покíрливий, супокíрний, упокóрений, похілий²⁹⁹), интересъ (о интересахъ) (з рос. интерес – 1) (любознательность) цікавість, інтерес, зацікавлення; 2) (выгода, польза) інтерес, кóристь, зиск (-ку); 3) (участие) зацікавлення, увага, інтерес до кóго, до чо́го; 4) (процент, заработок) інтeрeс (-су)³⁰⁰, окно (з рос. – вікно³⁰¹);

- запозичені із західнослов'янських мов (польська, словацька, чеська та лужицькі мови): барзо (бáрзо, небарзо) (з пол. bardzo – дуже, вельми³⁰²), албо (з пол. albo sp. абó; абó – абó, чи – чи³⁰³), найбарзѣй (від пол. bardzo – дуже, вельми³⁰⁴ – найдужче).

Скориставшись класифікацією, запропонованою авторами монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія»³⁰⁵, виокремивши кілька додаткових категорій, вдалося згрупувати за тематичним принципом лексеми «Полїтики свѣцкої ...». Унаслідок цього вдалося простежити низку типових і спорадичних особливостей мови пам'ятки. Розглянемо їх детальніше.

Варто зазначити, що у тексті «Полїтики ...» є лексеми із незрозумілим значенням. Наприклад: «*Не заламляй палцовъ, ... анѣ ихъ заживай накішталтъ*

²⁹⁷ Ушанованіе // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=sr&tl=uk&text=%D1%83%D1%88%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B5>.

²⁹⁸ Упорчиве // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=auto&tl=uk&text=%D1%83%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%B5>.

²⁹⁹ Покорный // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 2143.

³⁰⁰ Интерес // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 626.

³⁰¹ Окно // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 1785-1786.

³⁰² Bardzo // Польсько-український словник. У 2 т. – Т. 1: А–Н / ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 37.

³⁰³ Albo // Польсько-український словник. У 2 т. – Т. 1: А–Н / ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 9.

³⁰⁴ Bardzo // Польсько-український словник. У 2 т. – Т. 1: А–Н / ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 37.

³⁰⁵ Історія української мови. Лексика і фразеологія : [монографія] / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: «Наук. Думка», 1983. – с. 286-532, 288-521.

*палцѣтовъ, що до бубна заживають»³⁰⁶; «... жесъ не кóнтенъ зъ гѣдла ...»³⁰⁷;
«... повинни учинити, отправивши свою кóлѣй»³⁰⁸; «... учиниши дискрѣтне»³⁰⁹.*

Зважаючи на спрямування «Полѣтики свѣцкої ...» (бажання автора подати перелік рекомендацій з етикету), у ній майже не знаходимо елементів виробничої, суспільно-політичної, соціально-економічної лексики, лексики, пов'язаної з торгівлею, грошима, метрологією. Зовсім відсутня термінологія судочинства та військова лексика.

У пам'ятці є низка лексичних помилок. Вони можуть бути спричинені різними факторами: 1) необізнаність, неухважність чи поспіх автора; 2) несумлінність переписувача (усе ж, працюємо не з оригінальним текстом). Із іншого боку, певні явища, які з позиції сучасності трактуємо як помилкові, у діяхронії могли бути нормою. Чи не найпомітнішою є неточність у найменуванні розділів. Ъ . – букы (*кирилиця X-XI ст., візантійський унціал IX-X ст.*). Імовірно, автор пам'ятки використав цю кириличну літеру, щоб пронумерувати главу (ГЛАВА Ъ .³¹⁰), проте насправді вона не має числового значення³¹¹. Наступну ж главу він нумерує так: Г̃ (глаголи – 3). Отже, автор переплутав літери Б і В (букы і вѣди), бажаючи позначити другу главу.

Опискою, імовірно, варто вважати різне написання однієї і тої ж форми слова компанѣя (*у знач. товариство*³¹²): вѣ компанѣи і вѣ компанѣи.

Кожен абзац «Полѣтики свѣцкої ...» пронумерований кириличними літерами, які є носіями відповідних числових значень. Із початком нової глави відлік знову ведуть від одиниці. Таке структурування типове для релігійних текстів. Наприклад, Біблії у перекладі професора Івана Огієнка (1962, Лондон). Це засвідчує цікавий факт: попри світський зміст пам'ятки, відчутний вплив на

---

³⁰⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскай «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 289-290.

³⁰⁷ Там само. – С. 291.

³⁰⁸ Там само. – С. 293.

³⁰⁹ Там само. – С. 298.

³¹⁰ Там само. – С.290.

³¹¹ Албул О., Лазор О. Матеріали до вивчення старослов'янської мови: навчальний посібник. – Львів, 2015. – С. 15.

³¹² Компанія // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4, 1973. – С. 249. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kompanija>.

автора тогочасних текстів, більшість із яких входила до корпусу літератури на релігійну тематику.

Потрібно звернути увагу на те, що слово «полѣтика» вжите не у звичному для нас розумінні («цілі й завдання, що їх ставлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси; методи і засоби досягнення цих цілей і завдань»³¹³). Доречне трактування поняття вміщено у «Словнику малозрозумілих слів», поданого наприкінці видання Климентія Зіновієва «Вірші. Приповіді посполиті»³¹⁴: полѣтика – наука, вміння, чемність, гречність, ввічливість. Усвідомлення того, що автор закладає в цю лексему саме таку нетипову семантику, по-перше, налаштовує читача на зовсім інше сприйняття тексту і пам'ятки в цілому. По-друге, дає підстави зараховувати слово до тематичної групи «Буття людини, назви понять, пов'язані з різними формами психічної діяльності людини (лексика, що характеризує волю людини, її бажання, прагнення)», а не до очевидної на перший погляд категорії «Суспільне життя. Суспільно-політична лексика».

Доцільно пригадати про важливість контексту під час проведення лексико-семантичного аналізу. Наприклад, застаріле слово росторопный (росторопнымъ) різні джерела трактують по-іншому. Зважаючи на зміст висловлювання, варто послуговуватися дефініцією, розміщеною наприкінці книги «Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика»: від «розтропний – розторопний, розсудливий, поміркований»³¹⁵. Ще одне пояснення поняття подано в одинадцятитомному «Словнику української мови»: «який відзначається спритністю; моторний, меткий»³¹⁶. Проте воно є недоцільним. *«Не примовляй нѣкому уципливими словами горделивыми албо кого понижающими, овшемъ, завше показуй способомъ мовы*

³¹³ Політика // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 80. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/polityka>.

³¹⁴ Полѣтика // Словник малозрозумілих слів // Зіновієв К. Вірші. Приповіді посполиті / підг. тексту І. П. Чепіги. – К.: «Наукова думка», 1971. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/klyment/kly12.htm>.

³¹⁵ Розтропний // Пояснення слів // Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упоряд., приміт. В. І. Кречотня. – Київ: «Наукова думка», 1987. – 608 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old17/old17_44.htm.

³¹⁶ Розторопний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 829. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/roztoropnyj>.

твоёй покорнымъ и ростропнымъ (розсудливим, поміркованим. – *Авт.*), *же шануешъ тихъ, зъ котрыми размовляешъ ...»*³¹⁷

Також неоднозначно можна трактувати слово *пришлый*: «*Не мовъ о рѣчахъ пришлыхъ albo непевныхъ, анѣ о тихъ, котри въ секретѣ мѣти принадлежить*»³¹⁸. «Словник української мови: в 11 томах» містить статтю, де так пояснюють лексему: «*заст. Майбутній*»³¹⁹. Натомість у «Словнику застарілих, маловживаних та актових слів і виразів», Олександр Бевзо подає дві дефініції: «*Пришлий* (від польського *przeszły*) – минулий, що пройшов, проминув»³²⁰; «*Пришлий* (від польського *przyszły*) – майбутній, прийдешній»³²¹. Зважаючи на контекст, попри відмінність, обидва трактування можна вважати доречними.

Зостановлятися (не зостановляйся) (те саме, що зостановлюватися – припиняти свій рух; зупинятися³²²) та застановлятися (не застановляйся) (застановлятися, застановітися – *діал.* задумуватися³²³). Ці дві лексеми з відмінними значеннями автор використовує у абзацах однієї глави. Також об'єднує їх у фрагменті під заголовком «О хожденіи». Зважаючи на це, доцільно припустити, що при написанні було допущено помилку і замість не застановляйся, тобто не задумуйся, автор хотів порекомендувати читачу не зупинятися, не зостановлятися. Водночас, якщо прочитувати текст буквально, то й варіант «не задумуйся» теж доцільний. Проте не є цілком органічним у широкому контексті.

Щодо пояснення змісту слів, то іноді у деяких віднаходимо подвійну мотивацію. Упорчиве – можемо сприймати як запозичення зі сербської –

---

³¹⁷ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivge» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 296.

³¹⁸ Там само. – С. 298.

³¹⁹ Пришлий // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 8, 1977. – С. 104. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pryshlyj>.

³²⁰ Пришлий // Словник застарілих, маловживаних та актових слів і виразів // Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. – Київ, 1971. – С. 119. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ostrog/ostr06.htm>

³²¹ Там само. – С. 124. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ostrog/ostr06.htm>.

³²² Зостановлюватися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 694. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zostanovljvatysja>.

³²³ Застановлятися // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 3, 1972. – С. 328. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zastanovljatysja>.

впертий³²⁴, або виводити від діалектного упор – упертість³²⁵. Схожа ситуація й з тлумаченням лексеми окно: 1) із рос. окно – вікно³²⁶; 2) із праслов., від ім. з детермінативом на *-ǫ окно – вікно³²⁷.

При характеристиці особливостей «Полѣтики свѣцкої ...» на лексико-семантичному рівні, доцільно вказати на часте використання автором одних і тих самих слів, але з різним значенням. Наприклад: обертати (не обертáй, оберні) (у знач. змінювати положення кого-, чого-небудь відносно когось, чогось; повертати в певний бік або іншим боком³²⁸) і обертати (обертають) (у знач. переводити з одного стану, виду і т. ін. в інший; перетворювати³²⁹); годний (годнѣйшіи, годнѣйшый, до годнѣйшаго, годнѣйшая, годнѣйшому, годнимъ, годнѣйшой, годнаго, годная) (те саме, що гідний – діал. шанований³³⁰) і годний (те саме, що гідний у знач. який заслуговує або вартий чого-небудь³³¹) та ін..

Губа (въ губу) у знач. рот і губа (губь) у знач. кожна з двох шкірно-м'язових рухомих складок, що утворюють краї рота у людей і тварин³³² – нетипова полісемія. Лексема губа не зафіксована ні в академічних, ні в діалектних словниках із переліком саме таких тлумачень. Натомість у тексті «Полѣтики...» така неоднозначність є очевидною.

У пам'ятці також простежуємо паралельне вживання запозичених і питомих лексем, застарілої і нової, актуальної й сьогодні, форм. Прикладом може

³²⁴ Упорчиве // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=auto&tl=uk&text=%D1%83%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%B5>.

³²⁵ Упор // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 10, 1979. – С. 465. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/upor>.

³²⁶ Окно // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 1785-1786.

³²⁷ Купчинська З., Пилецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 56-58.

³²⁸ Обертати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 491. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/obertaty>.

³²⁹ Обертати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 491. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/obertaty>.

³³⁰ Гідний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 64. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghidnyj>.

³³¹ Гідний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 64. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghidnyj>.

³³²³³² Губа // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 185. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghuba>.

слугувати побутування прикметників приличний (прилична) (*із рос.* прилічний – 1) (пристойный) звичайний, пристойний, гóжий, (вежливый) грéчний; 2) (соответственный, приличествующей кому, чему) пристойний кому́, чому́ и для ко́го, для чо́го, налéжний, слу́шний для ко́го, для чо́го³³³) і пристойний; іменників звичай (звічай, звічаю) й обычай (обычаемъ) (*фольк., заст.* звичай, звичка³³⁴); ушанованіє (зъ ушанованіємъ) (*із серб.* – повага³³⁵) і пошанованя (пошанованя) (те саме, що пошанування); талѣрка (талѣрки) (*заст.* тарілка³³⁶) і тарѣлка (на тарѣлку, зъ тарѣлки); тварь (*заст.* лице, обличчя³³⁷) й лице (лице́, по лицѣ, зъ лицá); дієслів знати (знаючи) та вѣдати (не вѣдаешъ) (*заст.* знати, мати про що-небудь уявлення, відомості (*у 1 знач.*)³³⁸) тощо. Такий факт засвідчує тенденцію заміни одних слів іншим, відповідно – оновлення лексичної системи мови та заміну запозичень питомими відповідниками.

Упродовж десятків років прибічники теорії «трьох братніх народів» безпідставно намагаються втлумачити нам, що українська мова сформувалася під впливом російської. Текст «Полѣтики свѣцкої ...» також засвідчує недоречність таких заяв. Не можна констатувати факт сильного впливу російської мови на формування лексичного складу української. Незначна кількість слів (лише 18) є запозиченими. Проте, імовірно, ці запозичення – наслідок існування праіндоєвропейської мовної єдності.

У тексті пам'ятки виявлено низку лексем, характерних для південно-західного наріччя української мови. Особливо багато діалектизмів, що

---

³³³ Приличный // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 2362.

³³⁴ Обычай // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 5, 1974. – С. 501. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/obychaj>.

³³⁵ Ушанованіє // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=sr&tl=uk&text=%D1%83%D1%88%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B5>.

³³⁶ Талірка // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – с. 1429.

³³⁷ Твар // Словник важкозрозумілих слів (II) (середина XVII ст.) // Пам'ятки давньої української літератури Українська поезія. Середина XVII ст. / упоряд. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – Київ: «Наукова думка», 1992. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto94.htm>.

³³⁸ Відати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 552. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vidaty>.

побутують серед представників лемківського і наддністрянського говорів. Цей факт є підтвердженням думки І. Франка, висловленої у статі «Галицко-руській «savoir vivre»»³³⁹, що «Полѣтика свѣцкая ...» написана не у Почаєві, а у Львові. Водночас він спростовує тезу Я. Головацького, у якій місцем створення пам'ятки вказано саме Почаїв. Усе ж таки, якби автор пам'ятки мешкав у Почаєві, то наврядчи б у його мовленні настільки відчутним був би вплив лемківського діалекту. Зважаючи на вищезазначені факти, про унікальність «Полѣтики свѣцкої ...» у контексті стародруків XVIII століття варто говорити не обмежуючись територією Почаївської лаври, що могла бути потенційним місцем друку цього тексту, а перш за все розглядати «Полѣтику свѣцку ...», її появу з урахуванням усіх відомих нам книг, надрукованих у Львові.

Отже, у результаті аналізу «Полѣтики свѣцкої ...» на лексико-семантичному рівні, у тексті пам'ятки виявлено низку особливостей, які відображають тодішню мовну реальність українців (на Заході зокрема) (впливи інших мов (*sic* (з *лат.* – так³⁴⁰), гнусно (з *болг.* гнусно – огидний), упорчиве (із *серб.* – впертий³⁴¹, барзо (бáрзо, небарзо) (з *пол.* *bardzo* – дуже, вельми³⁴²)), покорный (покорнымъ, покорне) (з *рос.* – покíрний, покíрливий, супокíрний, упокóрений, похілий³⁴³)), функціонування принципу мовної економії (омонімія, полісемія) (годний (годнѣйшіи, годнѣйшый, до годнѣйшаго, годнѣйшая, годнѣйшому, годнимъ, годнѣйшой, годнаго, годная) (те саме, що гідний – *діал.* шанований³⁴⁴) і годний (те саме, що гідний у *знач.* який заслуговує або вартий чого-небудь³⁴⁵)), тенденції заміни давніших лексем новими (тварь (заст. лице,

---

³³⁹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ авторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-руській «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 281 - 299.

³⁴⁰ Лецькі М. О. Латинська мова [посібник]. – Житомир, 2005. – С. 85.

³⁴¹ Упорчиве // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=auto&tl=uk&text=%D1%83%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%B5>.

³⁴² Bardzo // Польсько-український словник. У 2 т. – Т. 1: А–Н / ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 37.

³⁴³ Покорный // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 2143.

³⁴⁴ Гідний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 64. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghidnyj>.

³⁴⁵ Гідний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 64. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghidnyj>.

обличчя³⁴⁶) й лице (лицé, по лицѣ, зъ лица); знати (знаючи) та вѣдати (не вѣдаешъ) (*заст.* знати, мати про що-небудь уявлення, відомості (*у 1 знач.*)³⁴⁷)) тощо), і водночас дають підстави говорити про найбільш імовірне місце її написання.

2.2. Фонетичні риси мови пам'ятки у її графіко-орфографічних вимірах.

У процесі аналізу цього мовного рівня є певні особливості. Якість певних звуків чи звукосполук можна визначити різними способами, один з яких - на основі написань, що відхиляються від етимології й постали внаслідок впливу живого мовлення на орфографію. На основі описок роблять висновки про певні звуки чи фонетичні явища, що могли бути характерними для живого розмовного мовлення. Дуже часто це залежить і від правописних настанов автора або друкаря, і від жанру пам'ятки.

У «Полѣтиці свѣцкій...» натрапляємо й на низку специфічних звукових виявів. У цьому підрозділі роботи їх буде виокремлено, простежено їхню генезу, причини появи та модифікації.

У першій примітці до тексту пам'ятки І. Франко пише: *«Въ транскрипціи подлинника я пропускаю надстрочные знаки кромѣ удареній, а также измѣняю буквы оу на у, w на о, ѡ на я, и разставляю болѣе правильно знаки препинанія»*³⁴⁸. Таке рішення дослідника свідчить, по-перше, про його обізнаність із процесами, які відбувались упродовж розвитку мови, а по-друге, про ідентифікацію І. Франком «Полѣтики ...» як власне україномовного тексту.

І, ІІ, ІІІ, ІV палаталізації задньоязикових г, к, х та пом'якшення приголосних у сполученні з j – фонетичні процеси спільнослов'янської мови,

---

³⁴⁶ Твар // Словник важкозрозумілих слів (ІІ) (середина XVII ст.) // Пам'ятки давньої української літератури Українська поезія. Середина XVII ст. / упоряд. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – Київ: «Наукова думка», 1992. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto94.htm>.

³⁴⁷ Відати // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 552. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vidaty>.

³⁴⁸ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivge» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288.

відображені в староукраїнській. У час написання аналізованої пам'ятки (XVIII століття) вони вже повністю засвоїлися у мовленні носіїв.

Унаслідок II палаталізації в деяких словах [г], [к] змінювалися на [з'], [ц'] у сполучі зі сонорним [в]³⁴⁹. У тексті «Полѣтики ...» натрапляємо на слово *цвѣтка (цвѣтовъ)* («Мимо идучи не зривай фруктовъ, цвѣтовъ албо листовъ въ улицѣ огорода тогѡ, въ котрѡмъ прохожаешся»³⁵⁰) (діал. квітка³⁵¹), яке відображає таку закономірність та сьогодні збережене в діалектному мовленні. Друга палаталізація задньоязикового у групі *kv відбулася ще у протоукраїнських діалектах. Зараз поширення різних форм неоднорідне, [кв] частіше трапляється на північних та східних українських теренах, а [цв] – у західноукраїнських говірках (там обидві групи існують паралельно)³⁵². Але на заході їх поширення має свою специфіку. Так, [кв] переважає в надсянському говорі³⁵³, вона залишилася (або радше повторно запозичена з польської мови) у лемківському³⁵⁴, домінує також у закарпатських³⁵⁵, бойківських³⁵⁶ говірках. Тобто поширення [кв] охоплює говірки Карпатського регіону й надсянські. Наддністрянській діалектній зоні, навпаки, властива група [цв]³⁵⁷.

Автори «Історичної граматики української мови» зазначають: початкове [je] перед складом з голосним переднього ряду, крім [ь], змінювалося в [о]; якщо в наступному складі був [ь] або голосний непереднього ряду, то [je] в [о] не переходило³⁵⁸. Праслов'янське *jedīnъ у староукраїнській мові відображено як

³⁴⁹ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматика української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 18.

³⁵⁰ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 292.

³⁵¹ Цвітка // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 11, 1980. – С. 189. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/cvitka>.

³⁵² Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов – Харків : Акта, 2002. - с. 78

³⁵³ Верхратський І. Про говор долівський / Іван Верхратський // Записки НТШ. – Т. XXXV–XXXVI, Кн. 3–4. – Львів, 1900. – С. 1–128. с. 39.

³⁵⁴ Верхратський І. Про говор галицких лемків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 5. – Львів, 1902. - с. 64.

³⁵⁵ Панькевич І. Нарис історії українських Закарпатських говорів. Частина перша : Фонетика / Іван Панькевич. – Прага, 1958. с. 114.

³⁵⁶ Пура Я. О. Говори західної Дрогобиччини. Ч. 1 / Я. О. Пура. – Львів : Львівський державний педагогічний інститут, 1958. с. 40

³⁵⁷ Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. с. 74

³⁵⁸ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматика української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 23.

один. У «Полѣтиці ...» віднаходимо слова *еднакже, еднакъ, еднóго, еднó*. Тобто в тексті пам'ятки не зафіксовано цю тенденцію. Із іншого боку, такий факт можна пояснити впливом діалекту: еден – один³⁵⁹.

У «Полѣтиці свѣцкій...» також є лексеми, в яких не відображено один із наслідків дії закону відкритого складу – повноголосся: *млáдымъ, предь* (паралельно функціонує форма *перéдь*), *чрез, (на) коловрótъ, прервали*. Тут збережено старослов'янські варіанти.

Повноголосся є однією з визначальних рис української мови й більшості її говорів, воно розвинулося у протоукраїнських діалектах у праслов'янську добу, приблизно у VIII–IX ст.³⁶⁰. Його рано фіксують і тексти з Карпатського регіону (слово *берег* в угорській грамоті XIII ст.), з XV ст. кількість таких прикладів стає значною³⁶¹. Можна припускати, що неповноголосся могло мати підтримку й у місцевому мовленні, адже неповноголосні сполуки – прикметна риса західноукраїнських діалектів, що межують з західнослов'янськими мовами.

Вагомим явищем у розвитку української мови є занепад зредукованих (друга половина XI – перша половина XII століття). Втрату слабких зредукованих у середині слова пам'ятки засвідчують з другої половини XI ст. Про занепад слабого зредукованого в кінці слова сигналізує написання **ѣ** (поява так званого нового **ѣ**) замість етимологічного [e] – (*камѣнь, сѣмь* замість *камень, сѣмь*) (зафіксовані в писемних пам'ятках з другої половини XII століття)³⁶². У «Полѣтиці ...» наслідки цих процесів проявляються у варіантах *кто, столь, всѣмь* тощо.

Одна з найхарактерніших особливостей української мови – **перехід етимологічних [o], [e] в [i]**. Цей процес тривав два століття – із кінця XIII до кінця XV. У деяких випадках такі зміни відбулися ще пізніше. Пам'ятки

³⁵⁹ Єден // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 99.

³⁶⁰ 53. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов – Харків: Акта, 2002. – с. 78.

³⁶¹ Панькевич І. Нарис історії українських Закарпатських говорів. Частина перша: Фонетика / Іван Панькевич. – Прага, 1958. с. 36, 42.

³⁶² Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 31.

середньоукраїнської мови позначають новий звук буквами **и**, **ѣ**: стороживъ, килка, пѣчь, завѣвъ³⁶³. У тексті «Полѣтики свѣцкої...» вищеописане явище теж засвідчене. Наприклад, *сѣдѣти* (*сѣдѣишь*, *сѣдячі*, *сѣдишь*, *сѣсти*), *хлѣбъ*, *стрѣляти* (стрѣляти очима), *рѣвно*, *рѣчи* тощо.

Вимова **ѣ** як [i] – одна з найважливіших специфічних рис системи українського вокалізму. Перехід **ѣ** у монофтонг [i] у стародруках зафіксовано як взаємозаміну літер **ѣ** – **и** (у південно-східних та південно-західних говорах, у північноукраїнських збережено дифтонгічну вимову). **Сплутування літер ѣ та и** – ознака староукраїнських пам'яток XVIII ст. Така ситуація спричинена нерозрізненням фонем у живій мові³⁶⁴: *ѣсти* (*ѣжъ*, *ѣсі*, *ѣдла*), (*въ*) *достѣинствъ*, *своѣмъ*, *гнѣвний* (*гнѣвна*, *гнѣвнымъ*), «*Полѣтика свѣцкая ...*», *ити* (*идучі*, *иди*), *иші/ишіи* (*ишихъ*, *зъ ишимъ*), *интересъ* (*о интересахъ*), *анѣ*, *нѣ*, *крѣпко*, *хиба*, *ити*, *кѣсти*, *ости* тощо.

На місці [и] використовували літери **ѣ**, **ы**, **і**: *кѣшѣняхъ*, *сѣдичі*, *сѣдишь*; *однѣишь*, *постѣвленымъ*, *гнѣвнымъ*, *котрыми*, *делѣкатныхъ*, *рыбы*, *голови*, *отвореный* (*отвореныхъ*), *абы*, *накрывати* (*накрывъ*, *не накрывай*, *накрые*, *накрыти*, *накрывала* але *накрѣти*, *накрила*), *старый* (але *старимъ*), *накрывати* (*накрывъ*, *не накрывай*, *накрые*, *накрыти* але *накрѣти*); (*не*) *пѣй*, *прѣймай*.

Лексема стояти у тексті вжита у низці варіантів: *стоишь*, *стоячі*, *стояти*, *стой*, *стоятъ*. *Стоишь* – тут ще немає і. Тобто у цьому випадку пом'якшення приголосного у сполученні з j не відбулося. На місці сучасного і автор використовує літеру и: *побожніи*, *забавніи*, *шіи*. Відсутність пом'якшення простежуємо ще в низці слів: *розиширати*, *повторати*. Ю. Шевельов, зважаючи на географію поширення відповідного діалектного явища, знаходить його в поліських говірках, де [r] втратив м'якість ще наприкінці дописемного періоду. На Волині диспалаталізація [r] відбулася приблизно в XV ст., а в

³⁶³ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 36.

³⁶⁴ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 100-101.

наддністрянських говірках – у кінці XVI ст.³⁶⁵. Наприклад, Д. Гринчишин трактував твердий [р] як рису волинських і наддністрянських пам'яток³⁶⁶.

У пам'ятках XVIII ст. (особливо народно-літературних і меншою мірою книжноукраїнських) в позиціях під наголосом у коренях та основах слів перехід [o], [e] в [i] відображений у більшості випадків (*тарґлка* (на *тарґлку*, зь *тарґлки*), *смґхь* (вь *смґхь*, *смґху*), *фґгель* (*фґглями*)). Таку зміну простежено іноді і в ненаголошених [o], [e] (*смґятися* (*смґючіся*, *смґешься*), *грґшити* (*грґшить*), *засґдати* (*засґдае*)), що може бути потрактовано впливом аналогії.

Існує дві теорії, які пояснюють генезу переходу етимологічних [o], [e] в [i]: 1) голосний [o] перед складом зі зредукованим у слабкій позиції переходив в [i] через ряд дифтонгів ([yo], [ye], [yi], [ui]) (традиційна теорія; О. Потебня, М. Жовтобрюх та ін.); 2) у північних говорах такі зміни відбувалися через дифтонги, натомість у південних, імовірно, через звуження [o],[e] до [y], що, втративши огубленість, перейшов в [i] (Т. Лер-Сплавінський, Ю. Шевельов)³⁶⁷. В. Передрієнко зазначає: «... у більшості випадків етимологічні *o*, *e* в нових закритих складах зберігались. Історично перспективними, засвоєними треба вважати ті з них, які більш-менш послідовно повторюються в І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Т. Г. Шевченка та інших східноукраїнських письменників першої половини XIX ст.»³⁶⁸

У «Полѣтиці свѣцкій...» як пам'ятці XVIII ст. **позиції зі збереженими етимологічними [o], [e]** засвідчені в таких випадках:

- 1) у префіксах і прийменниках: *отъ*, *дотикатися*;
- 2) у деяких коренях та основах слів: *родъ*, *возъ*, *локть* (*локтями*), *потомъ*, *горше*, *наветъ*, *покорный* (*покорнымъ*);

³⁶⁵ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов – Харків : Акта, 2002. - с. 106.

³⁶⁶ Гринчишин Д. Писемні пам'ятки XVI–п. п. XVII ст. як джерело вивчення українських діалектів / Дмитро Гринчишин // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзензелівського : Зб. наук. праць – Ужгород, 2001. – Вип. 4. с. 177

³⁶⁷ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 35-36.

³⁶⁸ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 105.

3) в суфіксах -ость, -ов-: *поуфа́лость, вла́сность, спристойность, полу́мисковъ, фру́ктовъ, цвѣтовъ, лістовъ, зубо́въ, жартовливыхъ, знаковъ, весѣлость, недоскона́лость (недоскона́лости)*; Отже, домінують етимологічні написання з *o* в новозакритому складі. Деякі говірки карпатської зони у певних словах зберігають колишній [o] в закритому складі, наприклад, закарпатські *Добош В. І. Из спостережень над фонетикою південнокарпатських говірок долини р. Тур'ї / В. І. Добош // Записки Ужгородського держ. ун-ту. – Т. 26 : Діалектологічний збірник. – Вип. 2. – Ужгород, 1957. – с. 103*], тому традиція могла мати підтримку в розмовному мовленні.

Використання таких форм, на думку В. Передрієнка, спричинене вживанням їх у живій народній мові, зокрема південно-східних говорах (Ващнко В. С. Полтавські говори. – Х., 1957)³⁶⁹.

Етимологічний і вторинний звук [e] після шиплячих та перед складом із **твердим приголосним** переходив в [o]. Причина такого процесу – асимілятивний вплив твердого приголосного, який вимовлявся огублено: *чѣго* → *чого*, *йѣму* → *йому*. Таку зміну пам'ятки фіксують з XI століття написанням *o* замість *ѣ*: *жона, чоловѣка*³⁷⁰. Серед лексем «Полѣтики ...» закономірність відображена не всюди. Наприклад, вона не відбулася у слові *челá* («*Не мориць чела, а тѣмъ бáрзѣй носа ...*»³⁷¹).

Є ще низка змін, спричинена занепадом зредукованих та взаємодією у нових звукосполюках. Наприклад, **депалаталізація губних у кінці** (*сѣмь* → *сім*, *ставь* → *став*, *крѣвь* → *кров*) **та в середині** (*всьякъ* → *всякий*, *бѣеть* → *б'є*) **слова**. У пам'ятках ствердіння губних найчастіше зафіксоване уживанням літери *ѣ*

³⁶⁹ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: «Наукова думка», 1979. – С. 105.

³⁷⁰ Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 46.

³⁷¹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivte» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288-289.

³⁷¹ Там само. – С. 288.

замість ь (дамь → дамъ, бѣеть → бѣеть), рідше пропуском ь (мовѣте → мовте)³⁷². Результати процесу депалаталізації виявлено і в тексті «Полѣтики свѣцкої...». Найпомітнішими є випадки: *памятати (памятай), пючи, имя, мясо (мяса)*.

Наслідком занепаду зредукованих також є зміна [л] → [љ], [в] → [вљ], [у] → [ў]. У стародруках зафіксовано перехід [л] → [љ] написанням букви в замість л: бѣв, звѣзавъ³⁷³. У словах *полніи, молчіишь, наполнтвъ, скоштоваль* не відображено нових явищ такого типу.

Протеза (від грец. *prothesis* – додання, приєднання) – поява перед голосним, що стоїть на початку слова, приголосного для полегшення вимови. Найтипівішим є приєднання приголосних [г], [в], [ј]: Анна – Ганна, она – вона, агнець – ягня [јагн'а]. Явище протези найбільш поширене в українських говірках, особливо подільських³⁷⁴. У «Полѣтиці свѣцкій...» натрапляємо на лексему *улиця (улицы)* без характерного в сучасній українській літературній мові протетичного [в]. Цей факт демонструє відсутність приставного приголосного та імовірність його вживання поки лише спорадично.

Після занепаду зредукованих ь і ь з'явилися нетипові сполуки приголосних, що спричинило нові процеси асиміляції, дисиміляції, спрощення, вставлення звуків [д], [т] тощо.

Асиміляція. Асиміляція за дзвінкістю відображене в тексті не завжди: *росторонный (ростороннымъ, росторонне), роскаже, росповѣдай, ростягати* але *розмовахъ, розвалѣтися*. Слово *свѣцкиий (свѣцкая)* (те саме, що світський – 1) не церковний, не духовний; 2) *прикм.* до світ. // Який відповідає вимогам світу³⁷⁵) відображає занепад зредукованого, проте ще не репрезентує асиміляцію

³⁷² Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 40.

³⁷³ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 41.

³⁷⁴ Протеза // Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – 3-тє вид. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 435.

³⁷⁵ Світський // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 9, 1978. – С. 97. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/svitsjkyj>.

звуків [ц] – [т] за способом і місцем творення. Згодом її зафіксують пізніші пам'ятки.

Після занепаду зредукованих унаслідок асиміляції звука [й] до попередніх м'яких (зубних і ясенних) відбулося **подвоєння**. Воно не завжди відображене в пам'ятці: *лаяня, (для) розвеселеня, кѣханя, кашляня, отдыханя, питаня, пошанованя* але *склонность, собрана́я*. В одному слові автор фіксує подвоєння, але з позначенням м'якості приголосного: *прольляти. Порученний (порученной)* (те саме, що поручений. Дієпр. пас. мин. ч. до поручити³⁷⁶) – протилежна тенденція до подвоєння в діяхронії. Один раз у тексті позначено подвоєння літери ш на місці щ: *вивышшай*. Хоча звук [щ] повноцінно функціонує (*що, ущипливими, не вищирай*).

Дисиміляція. У тексті «Полѣтики свѣцкої...» виявлено дисиміляцію в групах приголосних [кт] → [хт], [кд] → [гд]: *къто → кто → хто, кѣде → кде → гдѣ*. Автор паралельно вживає форми *кто* і *хто*. *Кто* – проміжний варіант між первісним і сучасним відповідниками, що відображає процес занепаду зредукованих. Саме у формі *хто* простежуємо дисиміляцію. *Нижше* – слово, яке на сучасному мовному зрізі репрезентоване лексевою нижче. Із погляду сучасної граматики можна ствердити потенційну дисиміляцію звуків [жш] → [жч]. Натомість у пам'ятці зафіксовано лише проміжну форму (уже немає зредукованого).

Спрощення у групах приголосних. У «Полѣтиці ...» віднаходимо слова, які репрезентують неусталеність типової сьогодні норми: *легкомыслный (легкомыслне, легкомыслнымъ)* (не відображено спрощення сонорного [л] у групі приголосних [слн] → [сн]), *честный (честныхъ, честными, честнѣйшомъ)* (не відображено спрощення [стн] → [сн]), *погоржающий (погоржающимъ)* (без спрощення [рж] → [рдл]).

---

³⁷⁶ Поручений // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 7, 1976. – С. 296. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/poruchenyj>.

Серед змін на фонетичному рівні, які **не пов'язані з занепадом зредукованих**, був **перехід [o] → [y]**³⁷⁷. Проте це явище у тексті пам'ятки відображене не завжди: *шанова́ти, бѣсѣдо́вати, частова́ти, показова́ти, скоштова́ль, стосова́тися* (те саме, що стосуватися) (але *стосуватися (стосуйся)* (те саме, що пристосовуватися)), *показова́ти* (але *показуй, не показуй*), *скоштова́ти (скоштова́ль), жалкова́ти, шанова́ти* (але *шануешь*).

Також до змін того періоду, які не пов'язані з занепадом зредукованих належить **поява нових аффрикат**. У «Полѣтиці свѣцкій...» натрапляємо на слова, де цей перехід ще не відбувся: *прохожа́тися (прохожаешся, прохожаються, ся прохожаешь), не випережай* («Если килкохъ рѣвня себѣ въ купѣ прохожаются...»³⁷⁸).

Тексту «Полѣтики ... » притаманне **акання**: *не мача́й, розмовляешь, (въ) розмова́хъ* (вживається паралельно з формами *розмовляешь, розмовляеть, розмовляючи, розмовляти, розмовляють, розмовляли*), *жадного* (функціонує й варіант *жодного*), *друга́го* (паралельно з формою *другого*), *першаго, великаго, лако́маго, висо́каго*. Найбільш імовірно, що акання спричинене впливом діалектної норми північного наріччя.

Система **наголошування** пам'ятки теж варта уваги. Лексема *другій* (у *знач. інший*) вжита в тексті в одній граматичній формі (Р. в., множ.), проте її фонетичні відповідники різні: *други́хъ* та *дру́гихъ*. Можна припустити, що один наголос є помилковим (недогляд автора чи переписувача) або нормативними були обидва. Простежуємо тенденцію акцентувати іменники, які позначають частини тіла, у формі множини на третьому складі (*рамена́ми, лопатка́ми*) (притаманне діалектному мовленню), а прикметники – на другому (*пиши́ный (пиши́ный, пиши́ныймъ)* (у *знач. пихатий, бундючний*³⁷⁹), *проше́ный (не проше́ный,*

³⁷⁷ Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 46-47.

³⁷⁸ Там само. – С. 293.

³⁷⁹ Словник української мови: в 11 томах. – Т. 6, 1975. – С. 372. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pyshnyj>.

проше́ный). *Бѣсѣдовати* – похідне від *бѣсѣда*³⁸⁰ – варіант наголошування, який можемо пояснити впливом аналогії.

У «Полѣтиці ...» лексема *бути* виражена в таких варіантах: *будешъ, была́, были́, быти, бувъ, не будетъ, не будъ, будучи, будетъ*. Простежуємо **спорадичне вживання у та ы**. Імовірно, це ознака переходу від книжної норми (від старослов'янського атематичного дієслова *быти*) до реальної практики, відтворення її на письмі.

Слово *мѣти* – одиниця, яка позначає незакономірне чергування **а – ъ** (*не ма́й, не маешъ, маешъ, мала, не мають, маеть, мѣти*). Можливо, це помилка автора або наслідування старослов'янського відповідника имети.

Отже, у результаті аналізу «Полѣтики свѣцкої ...» на фонетичному рівні, можна ствердити, що аналізований текст відображає активний процес розвитку української мови, оскільки певні явища реалізовані не послідовно, а спорадично, паралельно функціонують давніші і нові відповідники одного слова. Наприклад, *предъ і перѣдъ* (повноголосся); *старшы́й*, але *старши́мъ* (заміна и – ы); *роскаже, росповѣдай*, але *розмовахъ, розваля́тися* (асиміляція за дзвінкістю); *показовати*, але *показуй, не показуй*) (чергування о – у). Також доцільно говорити про кристалізацію власне українських мовних рис у пам'ятці (фіксаці переходу етимологічних [o], [e] в [i], вимови ъ як [i]). Зважаючи на те, що фонетичний рівень найбільш стійкий до змін, зовнішніх впливів, можна констатувати: «Полѣтика свѣцка ...» – не пересічний текст, а результат активних змін, що відбувались у процесі становлення української мови близько трьох сотень років тому.

2.3. Аналіз морфологічних особливостей «Політики світської».

Як зазначає В. Передрієнко, українська літературна мова у XVIII ст. сформувалася на народній основі, відбувалося літературне закріплення найістотніших особливостей живого мовлення: *«Народно-розмовні засоби*

---

³⁸⁰ Бесіда // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 1, 1970. – С. 162. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/besida>.

відігравали роль основних фонетико-морфологічних норм або, поряд з книжно-традиційними, роль варіантів з певними обмеженнями»³⁸¹. У «Полїтиці свїтцкій ...» виявлено специфічні риси на морфологічному рівні, спричинені й зв'язком пам'ятки з тогочасною книжно-писемною традицією. Перейдемо до їхнього аналізу.

У тексті **іменник** функціонує у формах однини і множини (окрім давального) шістьох відмінків:

1) Н. в.: *кѣхѧня, кѧшляня, отдихѧня, рѣчь, склонность, уклонѣ, конецѣ* (одн.); *руки, пазногти, ноги, кѧсти, лѣкарства, недосконалости* (множ.);

2) Р. в.: *тѣла, чела, носа, головы, полу, потребности, шуму, хустки, сана, разумѣнія, гнѣва, лаяня* (одн.); *составовѣ, устѣ, губѣ, персей, зубѡвѣ* (множ.);

3) Д. в.: *зданю* 'те саме, що зданє – думка, судження, погляд'³⁸²;

4) З. в.: *гѡлову, нѡгу, носѣ, родѣ, россолѣ, сукню, плащѣ* (одн.); *руки* (множ.);

5) О. в.: *повагою, смѣлостію, особою, головою, словомѣ, ножѣмѣ, серветою, ногою* (одн.); *очима, раменѧми, лопаткѧми, руками, ногами, зубѧми, словами, мѣгами, неуками* (множ.);

б) М. в.: *(на) лицѣ, (по) бородѣ, (по) лицѣ, (на) ногу, вѣ хустку, (при) столѣ, (у) стѡлу, на обрусѣ, (вѣ) дому* (одн.); *(вѣ) кѣшеняхѣ, (на) ногахѣ, (на) очи* (множ.).

С. Бевзенко стверджує, що **кличні форми**, успадковані від давньоруського періоду, зафіксовані у староукраїнських пам'ятках різних жанрів та побутували у мовленні народу (фольклор, говірки)³⁸³. Проте у «Полїтиці свїтцкій ...» не виявлено жодного іменника у кличному відмінку. Такий факт можна пояснити

³⁸¹ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: «Наукова думка», 1979. – С. 123.

³⁸² Зданє // Словничок // Величковський І. Твори. – К.: «Наукова думка», 1972. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/velych/vel16.htm>.

³⁸³ Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: нариси із словозміни та новотвору. – Ужгород, 1962. – С. 47-50, 62-64.

специфікою жанру, в якому написаний текст. Перш за все, це універсальні поради, що не мають конкретного адресата.

В аналізованій пам'ятці виявлено слово зі **закінченням -е** в називному відмінку: *люде*. Наявність такої флексії можна пояснити впливом діалектного мовлення³⁸⁴.

Нормою різних типів старої літературно-писемної мови були **повні закінчення**: *повагою, особою, головою, серветою, ногою* (О. в.). Згодом вони органічно влилися в граматичну систему нової літературної мови³⁸⁵.

Типовими для мови «Полїтики ...» є закінчення **-ами** у формах орудного відмінка множини та **-ахъ, -яхъ** в місцевому множини: *раменáми, лопаткáми, руками, ногами, зубáми, словами, мѣгами, неуками; въ кѣшѣняхъ, (на) ногахъ*. За визначенням В. Передрієнка, – це **живомовні закінчення**, які «*майже неподільно панують ... у дав., орудн. та місц. відм. множ. іменників не залежно від колишніх основ*»³⁸⁶.

Власне українською рисою є **закінчення -а/-у** в родовому відмінку іменників чоловічого роду однини: *носа, полу, шуму, сана, гнѣва, поль-крока* («*Не морць чела, а тїмъ бáрзгѣй носа ...*»³⁸⁷).

Упродовж розвитку української літературної мови простежуємо тенденцію занепаду двоїни та переходу до двох категорій числа – однини і множини. Автор у тексті лише один раз використовує форму **двоїни**, що корелює з загальною динамікою еволюції граматичної категорії: «*Есть непристойна руками брати м'ясо, если на тоє маешь вѣлки ...*»³⁸⁸.

---

³⁸⁴ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: «Наукова думка», 1979. – С. 109.

³⁸⁵ Там само. – С. 114.

³⁸⁶ Там само. – С. 113.

³⁸⁷ Полїтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288-289.

³⁸⁷ Там само. – С. 288.

³⁸⁸ Там само. – С. 291.

Текст «Полѣтики ...» як пам'ятки XVIII ст. фіксує **явище субстантивації прикметника, числівника** («*Есть знакъ лакóмого ...*»³⁸⁹), *старшого, хора, хорому, подручныхъ* 'заст. підлеглий'³⁹⁰; *другóго* («*Не частуй другóго ...*»³⁹¹), *другъ, другихъ, другимъ, другии, другими, другóму, другихъ, другий* 'не такий, як цей, відмінний від цього; інший'³⁹², *еднóго* («*...обертайся разъ до еднóго, другий разъ до другóго*»³⁹³).

У пам'ятці є таке речення: «*Полѣтика каже годнѣйшому старшого уступати мѣсця*». Старшому і місце – відмінкові форми, які є нормативними у сучасній граматиці української мови. Сьогодні використали б їх, проте в аналізованому тексті замість давального та називного відмінків автор послуговується родовим (старшого → старшому, мѣсця → місце). Таким чином можна відстежити послідовну заміну одних відмінкових форм іншими, їхню диференціацію.

Для **прикметників** пам'ятки притаманні такі категорії: рід, число, відмінок, нечленні і членні форми, ступінь порівняння. У праслов'янській мові прикметники поділяли на дві структурно-генетичні групи: давніші – іменні (нечленні, короткі) та новіші – займенникові (членні, повні). Іменних прикметників у тексті пам'ятки не виявлено. Оскільки вони успадковані ще від індоєвропейської мови, їх використовували все рідше і рідше. Займенникові прикметники забезпечили усталення прикметника, як самостійного лексико-граматичного класу (*свѣцкая, милая, приємная*). В сучасній українській мові вживають займенникові стягнені прикметники: *свѣцкая* > свіцька. Нестягнені

---

³⁸⁹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русский «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 290.

³⁹⁰ Підручний // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / укл. та гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 964.

³⁹¹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русский «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 291.

³⁹² Другий // Словник української мови: в 11 т. – Т. 2, 1971. – С. 422. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/drughyj>.

³⁹³ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русский «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 293.

форми використовують лише у фольклорі чи художніх текстах зі стилістичною метою³⁹⁴.

У пам'ятці **більшість прикметників є займенниковими стягненими**: *млады́й (мла́дымъ), приличний (прилична), веселий (весéла), делъкатный (делъкатныхъ), уципливий (уципливими), кривы́й (кривы́мъ), погоржающий (погоржающимъ), пишний (пишний, пишны́мъ)* 'у знач. пихатий, бундючний'³⁹⁵, *роетропный (роетропнымъ), горделивый (горделивыми), плохий (плохихъ), мудрый (мудрымъ), покорный (покорнымъ), нестосующийся (нестосующихся), субтелный (субтелныхъ), приватный (приватныхъ), щирый (щирымъ), мілий (міле), терпелі́вый (терпелі́вымъ)* та ін. Проте виявлено й декілька прикметників, вжитих у **нестягненій формі**: *свѣцкая, милая, приємная, благопотрѣбная, пилнующіи, общая, святыя, христіанская, лю́дскую, тяжкую, годная, порóжнѣи* тощо.

Якісні прикметники здавна мали вищій і найвищій ступені порівняння. У староукраїнській мові вищій ступінь утворювався при додаванні до кореня чи основи прикметника суфікса *-ьш<*йьш<*йьс-* (*нижшій (нижшій, нижшее), вышшій (вышшій)*). Проте частіше використовували суфікс *-иш-*, який походить від давнішого *-ѣиш-* (*<*ейьс-*): *мудрѣишими, нѣкчемнѣише, годнѣишый (годнѣишии, (до) годнѣишаго, годнѣишая, годнѣишому, годнѣишой), достонѣишый (достонѣишимъ), зацнѣишій (зацнѣишая)*. Занепад й в суфіксі вищого ступеня порівняння спричинений стягненням звукосполучки *-ій-* в *і*. У сучасній українській домінують саме такі утворення. Також функціонують паралельні варіанти: старіший та старший (*старшый*). Що ж до форм найвищого ступеня порівняння прикметників у староукраїнській мові, то їх творили додаванням префікса *най-* до форм вищого ступеня: *найльпшии*³⁹⁶. Виявлено

³⁹⁴ Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 76-79.

³⁹⁵ Пишний // Словник української мови: в 11 т. – Т. 6, 1975. – С. 372. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pyshnyj>.

³⁹⁶ Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 80.

один прикметник, що творить форму вищого ступеня порівняння від іншої основи: *лучшыи*.

У староукраїнській мові в родовому відмінку однини прикметників, займенників та дієприкметників послідовно вживали народнорозмовне закінчення **-ого**: *гѳлосного, старшого, жадного, рѳдкого*. Окрім того, додавали й книжні флексії, зафіксовані в слов'яноноруських текстах. Як зазначає В. Передрієнко, «вживання їх у народно-літературних і книжноукраїнських пам'ятках звичайно має певну стилістичну мету...»³⁹⁷. Наприклад, закінчення **-аго**: *годнаго, особлівшаго, вигоднѳйшаго, великаго*³⁹⁸. Зважаючи на те, що «Полѳтика свѳтца ...» опублікована в одному виданні разом із текстами, написаними на релігійну тематику і постала у їхньому дискурсі, не дивним є спорадичне використання автором таких закінчень. Із іншого боку, виражена тенденція переходу до використання народнорозмовних відповідників.

Ще однією архаїчною групою слів основної лексики є **числівники** – давно сформована, замкнена частиномовна категорія, неоднорідна за своєю граматичною будовою. Серед них немає новотворів³⁹⁹. У «Полѳтиці ...» виявлено небагато числівників:

- **складні кількісні числівники**: немає репрезентантів (у сучасній українській – назви чисел другого десятка (11-19), назви десятків (20-90), назви сотень (200-900));
- **порядкові числівники**. Творилися від відповідних кількісних: *перший* (*першое, першого/першаго, першимъ, першии*), *другий* (*другѳго/другаго, другий, другимъ*), *еден* (*по еднѳму*) («*Идучи на сходи, по еднѳму ступай*»⁴⁰⁰). До цього розряду також входить нумерація п'яти глав, позначених кириличними літерами (кирилиця X-XI ст., візантійський

³⁹⁷ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: «Наукова думка», 1979. – С. 114.

³⁹⁸ Там само. – С. 114.

³⁹⁹ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматика української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 84.

⁴⁰⁰ Полѳтика свѳцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѳ собранная. Младымъ прилична, всѳмъ же ѳбще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 292.

унціал IX-X ст.): *ѣ* . ‘азь – 1’, *Ѣ* . ‘буки’, *Г* ‘глаголи – 3’, *ѡ* . ‘добро – 4’, *ѣ* . ‘єсть – 5’;

- **збірні числівники**: немає;
- **неозначено-кількісні числівники**: *кѣлки* ‘із контексту – кілька’ («*Не мѣшай кѣлки потравъ вкупу*»⁴⁰¹), (*въ*) *килку* («... *учинишъ тоє въ килку словѣхъ...*»⁴⁰²) ‘(в) кількох’, (*межи*) *килкома*.

У пам’ятці є неточність у найменуванні розділів. Імовірно, автор використав літеру *Ѣ* . ‘буки’, щоб пронумерувати главу (ГЛАВА *Ѣ* .⁴⁰³), проте насправді вона не має числового значення⁴⁰⁴. Наступну ж главу він нумерує так: *Г* ‘глаголи – 3’. Отже, переплутано літери Б і В (буки і вѣди), бажаючи позначити другу главу.

Займенникам, виявленим у «Полѣтиці свѣтцкій ...», теж притаманна низка специфічних ознак. Загалом виявлено такі розряди займенників за значенням:

- особові (*ты (тя), онъ (онъ, (на) нѣмъ), она (она, (до) ней, (за) нею), они (они, (отъ) нихъ, (на) нихъ, имъ*));
- зворотний (*себѣ, (передъ) собою, себѣ*);
- присвійні (*твоя, его, ихъ, своїхъ, твоихъ, ю ‘її’, твою, свое, своѣмъ, твоѣй, него*);
- вказівні (*тихъ, тогѡ, ту, (въ) томъ, той, тоє, то, тимъ, тїї, тую, такими, такѡго, такою*);
- відносні (*щось, чого, хто/кто (хто/кто, (о) комъ), що (що, (о) чомъ), котрий (котрымъ/котримъ, котрыхъ, котріи/которыи, котрую, котрѡго, котрыми, котѡрых, котрой), який (якую, якая, якої)*);
- означальні (*кѡждый (кѡждый, кѡждымъ/кѡждимъ, кѡждомъ, кождого), сам/самъ, всѣ (всѣ, всѣмъ)*);

⁴⁰¹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 291.

⁴⁰² Там само. – С. 293.

⁴⁰³ Там само. – С.290.

⁴⁰⁴ Албул О., Лазор О. Матеріали до вивчення старослов’янської мови: навчальний посібник. – Львів, 2015. – С. 15.

- неозначені (*котрогось*);
- заперечні (ніхто (*нѣкóму*), *нѣчого*, *нѣкого*).

Згідно з дослідженнями О. Шпить, можна ствердити, що система розрядів займенників української мови в цілому сформована уже в XVI– XVII ст.⁴⁰⁵. Отже, в аналізованому тексті відбувається лише закріплення у мовній практиці носіїв уже усталених одиниць.

З. Купчинська та В. Пілецький зазначають про існування двох типів форм займенників: давніших – енклітичні (короткі) і пізніших – повні (були характерні для давального і знахідного відмінків однини). Енклітичні *ми*, *ти*, *си* характеризувалися відсутністю самостійного наголосу і об'єднувалися єдиним зі словом, яке було в реченні поруч. У досліджуваному тексті простежено наявність давніших, первісних форм знахідного відмінка займенників *тя*, *ся*. Наприклад: «*О спóсобѣ заховáня ся при столѣ*»⁴⁰⁶, «... *если **тя** господарь о тое не прóситъ ...*»⁴⁰⁷, «... *зѣ тимъ **ся** освѣдчати ...*»⁴⁰⁸, «... *абысь **ся** тѣлом не обернувѣ*»⁴⁰⁹, «... *знают **ся** до своей повинности ...*»⁴¹⁰, «*Не переглядай анѣ **ся** тикай паперу ...*»⁴¹¹, «... *як **ся** мае?*»⁴¹², «... *хиба бы **тя** до того примушала христiанская милость ...*»⁴¹³, «... *як **ся** ему здае ...*»⁴¹⁴. Науковці пишуть, що такі форми можна назвати енклітичними лише умовно. «*У давніх пам'ятках вони вільно могли вживатися під наголосом, і саме вони переважають*»⁴¹⁵. Фіксуємо розташування форманта *ся* в препозиції чи постпозиції.

⁴⁰⁵ Шпить О. Б. Граматика і семантика займенника в українській мові XVI – XVII століть: дис. на здоб. наук. звання канд. філол. наук. – Львів, 2016. – С. 68-69.

⁴⁰⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivte» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 290.

⁴⁰⁷ Там само. – С. 291.

⁴⁰⁸ Там само. – С. 291.

⁴⁰⁹ Там само. – С. 292.

⁴¹⁰ Там само. – С. 294.

⁴¹¹ Там само. – С. 295.

⁴¹² Там само. – С. 295.

⁴¹³ Там само. – С. 298.

⁴¹⁴ Там само. – С. 299.

⁴¹⁵ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 69.

Текст пам'ятки фіксує написання енклітичних займенників по-різному. «... двоюко могутся розумѣти ...»⁴¹⁶ та «... к отрыи часомъ могут ся мовити ...»⁴¹⁷ (у наступному абзаці). У першому випадку іменна частина мови перетворилася у постфікс зі значенням зворотності дії. Така тенденція пізніше стала нормою, а роздільне написання енклітика збережено лише в діалектах (наприклад, в гуцульських⁴¹⁸, бойківських говірках⁴¹⁹).

У «Полѣтиці свѣтцкій ...» в одному випадку прийменник із займенником написано разом (*дочого*). Можна припустити, що це описка, оскільки більше таких варіантів не зафіксовано. Також простежено вживання нестягнених займенникових форм: *тую, котрое, котрии, котрую, которыи, якую, якая* («*Не мовѣ о рѣчахъ прішлыхъ албо непевныхъ, анѣ о тихъ, котрии въ секретѣ мѣти принадлежить*»⁴²⁰).

В аналізованій пам'ятці **дієслово** функціонує в таких формах:

а) особові: форми дійсного, умовного і наказового способів;

б) неособові: інфінітив, супін, дієприслівник⁴²¹.

Серед них особові дієслівні форми за структурою поділяють на **прості**: деякі форми дійсного (теперішній час, аорист, імперфект, форми майбутнього часу доконаного виду) та наказового способів; **складні**: інші форми дійсного (перфект і плюсквамперфект, майбутній час недоконаного і доконаного виду) та умовного способів. Окрім того, для дієслів староукраїнської мови притаманними були такі граматичні категорії: час, особа, число, спосіб, вид, стан, рід⁴²².

---

⁴¹⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivte» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 296.

⁴¹⁷ Там само. – С. 296.

⁴¹⁸ Закревська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок / Я. Закревська // Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 1997. – С. 7–10.

⁴¹⁹ Матвіїв М. Д. Передмова / М. Д. Матвіїв // Матвіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини. – Київ-Сімферополь: Ната, 2013. – С. 5– 8.

⁴²⁰ Там само. – С. 298.

⁴²¹ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 91.

⁴²² Там само. – С. 92-93.

Архаїчне дієслово **бути** автор тексту використовує і в сучасних варіантах (*бути, была, бувъ*), проте часто натрапляємо на його староукраїнські особові форми (*есмь, еси, есть, суть, естесь*) («*суть особы*», «*суть блазнове надворніи*», «*не есть значная*», «*немиліи суть*», «*знакъ есть*»).

Текст пам'ятки не фіксує вживання форм аориста чи імперфекта, які за твердженням В. Передрієнка, «*майже без винятків є приналежністю слов'яноруського мовно-структурного типу*»⁴²³.

Із-поміж **форм майбутнього часу** (простої (синтетичної) та першої – третьої складених (аналітичних)) **перша складена** була поширеною найбільше. Вона утворювалася при сполученні особових форм допоміжного дієслова (хочу, стану, начьну) та інфінітива відмінюваного дієслова. Допоміжне дієслово вказувало на майбутній час і особу виконавця дії, перебувало у пре- чи постпозиції до інфінітива, який називав дію: *хочешъ розмовляти, питати хочешъ, зачни мовити, не одважайся лаяти, шанова́ти повиненъ, не можешъ удержатися, повинни учнити, быти повиненъ, обтерти треба* («**Обтерти перше треба руки, до хлѣба беручи ся**»⁴²⁴). Спільнослов'янський період – час, коли утворилася ця форма. У сучасній українській мові її використовують для вираження складеного дієслівного присудка⁴²⁵.

Друга складена форма, що утворювалася з інфінітива і особових форм теперішнього часу допоміжного дієслова яти (писати иму → писати + иму → писатииму → писатиму) у тексті аналізованої пам'ятки не виявлена⁴²⁶.

Третя складена форма. Первісно вона складалася з дієприкметників минулого часу на –лъ, -ла, -ло і особових форм дієслова бути. Пізніше стала актуальною складена форма майбутнього часу, до якої входив інфінітив основного дієслова і особові форми допоміжного дієслова бути: *будешъ*

---

⁴²³ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: «Наукова думка», 1979. – С. 119.

⁴²⁴ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскай «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 291.

⁴²⁵ Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 99.

⁴²⁶ Там само. – С. 99-100.

поправляти, не будетъ жалковати. Цей спосіб є найчастотнішим у реалізації значення майбутньої дії⁴²⁷.

У «Полѣтиці свѣтцкій...» вживання **умовного способу** дієслова характеризується низкою особливостей. Пам'ятка XVIII ст. засвідчує завершення переходу особових форм аориста допоміжного дієслова бути у сучасну частку би⁴²⁸. Однак ще збережено написання літери ы. Цю частку автор спорадично пише то разом, то окремо з іншими словами: «... зъ чого **бы** похвала тебѣ могла быти»⁴²⁹, «... хибабысь бувъ певный...»⁴³⁰, «... хибабы того потреба была...»⁴³¹, «... хиба **бы** тя до того́ примушала христіанская милость...»⁴³².

Значна частина дієслів у тексті «Полѣтики...» вжита в наказовому способі: *тримайся, не скривляй, не обертай, не мори́, не май, не стрѣляй (очима), не дивися, не стирай, не ма́цайся, тримай, не чини, не крути, не тікайся, не залáмляй, не закладай, не виставляй, заслонися, мовь, не виривайся, не схиляйся, не висисай, не мля́цкай, не лупа́й, не мача́й, не мѣшай, не частуй, не горбся, не кива́й, не смѣйся, не говори, приступи, не тягни, не питай, не кличь, не переглядай, не души́, не викидати, затри́, не вицирай, заховай, не розширай, не гань та ін.* Імовірно, це зумовлено метою, яку ставить перед собою автор: навчити правил етикету, хороших манер, дати певні рекомендації.

Значною є не лише кількість слів, вжитих у наказовому способі, але й їхнє нагромадження в одному реченні: «**Вистерѣгайся** позѣвати, коли зъ другими розмовляешъ, и если отъ того не можешъ удержатися, то тихо, и **не говори** на той часъ, и **закрыйся** рукою albo хусткою, **обернися** на сторону»⁴³³.

---

⁴²⁷ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскай «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 100.

⁴²⁸ Там само. – С. 101.

⁴²⁹ Там само. – С. 297.

⁴³⁰ Там само. – С. 297.

⁴³¹ Там само. – С. 297.

⁴³² Там само. – С. 298.

⁴³³ Там само. – С. 295.

Дієприкметник. У «Полѣтиці свѣтцкій ...» виявлено лише пасивні дієприкметники минулого часу, що утворилися за допомогою суфікса -ен- від основ інфінітива на приголосний: *вімовленымъ, поставленымъ* («Не крути головою, коли говориши, и не чини примѣтовъ, то есть знаковъ, якобы присвѣдчаючи за кождымъ словомъ *вімовленымъ*, albo що чуешъ»⁴³⁴).

Кількість **дієприслівників** є значно більшою: *сідячи, витираючи, стоячі, не полкнувши, избираючи, жуячі, пючі, отдыхаючи, беручи ся, спершися, напившися, идучі, отправивши, привітавшися, попросившися* та ін. («Обтерти перше треба руки, до хлѣба *беручи ся*»⁴³⁵). В. Передрієнко виокремив риси дієслівної словозміни, наявність яких у текстах XVIII ст. «завжди свідчить про інтенсивне закріплення народно-розмовної мови»⁴³⁶. У «Полѣтиці свѣтцкій ...» простежуємо таку: часте використання дієприслівників з суфіксами -чи, -вши: *сідячи, витираючи, вічистивши, присвѣдчаючи, стоячі, избираючи, жуячі, пючі, отдыхаючи, отправивши, приходячи, учинивши, запросивши, привітавшися, попросившися, розмовляючи, жартуючи* тощо⁴³⁷.

У формах інфінітива, минулого часу й умовного способу, дієприкметників, дієприслівників, а також відповідних віддієслівних іменників нормою старої літературно-писемної мови XVIII ст. був суфікс **-ова-**: *не будетъ жалковати, показовати*. Він переважав і вживався навіть письменниками XIX ст. Це сповільнювало процес закріплення живомовних варіантів з –ува-⁴³⁸.

Прислівники в аналізованому тексті здебільшого є первинними (невелика кількість успадкованих від спільнослов'янської). Однак, унаслідок

---

⁴³⁴ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, веъмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 289.

⁴³⁵ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, веъмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 291.

⁴³⁶ Там само. – С. 120-121.

⁴³⁷ Там само. – С. 120-121.

⁴³⁸ Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: «Наукова думка», 1979. – С. 116-117.

адвербіалізації інших частин мови, регулярно поповнювалася група вторинних (похідних) прислівників. Їх поділяють на кілька типів залежно від походження⁴³⁹.

Найдавнішими є **відзайменникові прислівники**, які за значенням і словотворчими особливостями об'єднують в такі класи:

- прислівники місця: *тамъ, тамъ и самъ* '[I] там і сям – подекуди, у різних місцях'⁴⁴⁰, *предъ* 'те саме, що перед', *где, туди*;

- прислівники часу: *потомъ, заразъ, нѣгды, тогдѣ, тогдѣ, завше, знову*;

- прислівники способу дії, міри або ступеня: *хиба* 'те саме, що хіба', *такъ* 'у такій мірі, до такого ступеня; настільки (у 3 знач.)'⁴⁴¹, *збитъ* 'те саме, що дуже', *не збитъ, мимо, рѣзомъ, зась* 'те саме, що дуже'⁴⁴², *также, помалу, овшемъ, трѣхи*.

У «Полѣтиці свѣтцкій...» великий відсоток похідних прислівників становлять **відіменні**. Вони утворені від застиглих форм іменних частин мови (іменників, прикметників, числівників), які виступали у ролі обставин:

1) **прислівники відіменникового походження**: *назадъ, позадъ, на перѣдъ* 'у напрямку перед собою; уперед; протилежне назад (у 1 знач.)'⁴⁴³ (від знахідного відмінка однини з прийменниками); *тіломъ, часомъ* 'іноді', (від орудного відмінка без прийменників);

2) **прислівники відприкметникового походження** (найбільша група, із вираженою тенденцією до поповнення):

- **прислівники на -о**, які є результатом адвербіалізації нечленних якісних прикметників середнього роду у формі називного/знахідного відмінків однини: *плѣхо, гѣлосно, часто, рѣвно, особно, прѣсто, крѣпко, корѣтко*,

⁴³⁹ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 111.

⁴⁴⁰ Сям // Словник української мови: в 11 т. – Т. 9, 1978. – С. 912. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/sjam>.

⁴⁴¹ Так // Словник української мови: в 11 т. – Т. 10, 1979. – С. 17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/tak>.

⁴⁴² Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 111-112.

⁴⁴³ Наперед // Словник української мови: в 11 т. – Т. 5, 1974. – С. 140. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/napered>.

вирáзнъ, мало, нагло, рѣдко, много, спѣшно, величаво, гнусно, непристойно, далеко, голосно, бліско/блиско, довго, недáвно, тихо;

- з **кінцевим -е** (також типу, як із -о): *скромне, полѣтичне ‘присл. від полѣтика у знач. наука, вміння, чемність, гречність, ввічливість⁴⁴⁴ – чемно, ввічливо’, секретне, спокійне, особливе, легкомыслне, ростропне, взаємне, противне, мѣрне, упопчиве, дискрѣтне, сквапливе, покорне, розне ‘те саме, що різне’, осторожне, значне;*
- із **кінцевим –ѣ** (утворені від форми місцевого відмінка нечленних прислівників): *вкратцѣ⁴⁴⁵.*

Натрапляємо на вживання в одному реченні прислівників відприкметникового походження з різними кінцевими афіксами: *«Не оберта́й головы легкомыслне и плóхо...»⁴⁴⁶, «Мовъ мало и ростропне ...»⁴⁴⁷.*

У «Полѣтиці ...» є два **відчислівникові прислівники**, утворені внаслідок адвербіалізації відмінкових форм кількісних і порядкових числівників: *пѣрше* ‘перед чимсь іншим; спочатку, спершу (у 2 знач.)⁴⁴⁸ (від форми знахідного відмінка середнього роду членного порядкового числівника), *двояко*. Прислівників **віддієслівного походження** в аналізованому тексті не виявлено. У порівнянні з іншими групами, вони виникли пізніше і остаточно закріпились у сучасній українській мові⁴⁴⁹.

Якісні прислівники відприкметникового походження на -о/-е, як і відповідні прикметники, утворюють **ступені порівняння**: *ниже, нижше, горше* ‘те саме, що гірше’, *частѣй* ‘те саме, що частіше’, *найбарзѣй*.

⁴⁴⁴ Політика // Словник малозрозумілих слів // Зіновій К. Вірші. Приповіді посполиті / Підг. тексту І. П. Чепіги. – К.: Наукова думка, 1971. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/klyment/kly12.htm>.

⁴⁴⁵ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 112-113.

⁴⁴⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, веѣмъ же óбше благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288.

⁴⁴⁷ Там само. – С. 290.

⁴⁴⁸ Перше // Словник української мови: в 11 т. – Т. 6, 1975. – С. 336. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pershe>.

⁴⁴⁹ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 114.

Типовим у пам'ятці є написання прийменника, що входить до складу прислівника, окремо: *що разъ* (зафіксовано двічі), *по малу*. Також помітна й інша тенденція – їхнє об'єднання: *наконецъ, накшталтъ*. У графічному позначенні деяких прислівників такого типу простежено непослідовність: *вкупу* («*Не мѣшай кілки потравъ вкупу*»⁴⁵⁰), але *въ купѣ* («*Если килкохъ рѣвня себѣ въ купѣ прохожаются ...*»⁴⁵¹), *зъ далѣка* і *здалѣка*. Це свідчить про неусталеність цієї частини мови у мовленні носіїв.

Службові частини мови, як і самостійні, в аналізованому тексті теж характеризуються певними особливими виявами.

Щодо **прийменників** пам'ятки, то за походженням їх доцільно поділити на первинні і похідні. Первинні прийменники є давнішими. Вони втратили етимологічні зв'язки з іншими повнозначними словами, вживаються лише як службові одиниці та не членуються: *безъ, въ, за, къ* 'те саме, що до', *на, надѣ* («*надѣ потрібу*»), *о* 'те саме, що про' («*о интересахъ*») / *про / обѣ, отъ* 'те саме, що від', *по, подѣ* 'те саме, що під', *при, про, съ* 'те саме, що з', *у* 'у знач. біля' («*Сѣдячі у столу ...*»), *до, изъ, для* 'те саме, що щоб' («*для розвеселеня умыслу*»), *зе* 'те саме, що зо/з', *перѣдѣ, чрезъ, на* 'у знач. у' («*... и не говори на той часъ ...*»⁴⁵²). Вторинні (похідні) прийменники, на відміну від первинних, пов'язані з іншими частинами мови (іменниками, прикметниками, прислівниками): *близъ, между, межи, округъ, верхъ, коньць, поперѣдѣ, протівъ, напротивъ*.

Сполучники. В аналізованому тексті сполучників виявлено небагато. Як і сьогодні, їх розподіляють на окремі групи за функціями (сурядні і підрядні), походженням (первинні і похідні) та морфологічною будовою (прості, складні і складені)⁴⁵³.

⁴⁵⁰ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, веъмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскай «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 291.

⁴⁵¹ Там само. – С. 293.

⁴⁵² Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, веъмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскай «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 295.

⁴⁵³ Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 116.

У «Полѣтиці свѣтцкій ...» є такі **сурядні сполучники**: *и, а* (єднальні); *а, но, але, еднакже/еднак (же)* (двічі частку написано окремо) (протисавні); *любь* ‘те саме, що чи’, *чи, albo, албожъ албожъ* – зрощення з *асткою ж* (розділові). **Підрядні сполучники** у тексті репрезентовані такими варіантами: *що, якъ* (з’ясувальні), *ажъ поки, коли, когда* ‘те саме, що коли’ (часові), *если /ислі, еслись, що* ‘у знач. якщо’ (значення сполучника що дізнаємося лише з контексту, можливо, помилково вжитий замість якщо, бо виявлено лише один факт його використання з такою семантикою: «Изъ такими мовити, **що** потреба, корóтко, вира́знѣ, безъ церемóнги»⁴⁵⁴), *коли* ‘у знач. якщо’, *ежели* ‘у знач. якщо’, *хиба бы /хибабы /хибабысь* («... **хибабысь** бувъ певный ...»⁴⁵⁵, «... **хибабы** того потреба была...»⁴⁵⁶) (умовні), *абы, абыся/абысь ся* (окремо вжито двічі), *абысь* (дев’ять разів написано разом), *щобы* (мети), *хочай, хотяй* (відбувалося злиття допустового і єднального сполучників) (допустові), *якобы* ‘те саме, що ніби’, *нежели* ‘те саме, що ніж’ (порівняльні). Підрядні наслідкові сполучники та міри і ступеня не репрезентовані у тексті.

До **первинних** належали **сполучники** *а, и, но, чи, що* та ін. Загалом їх небагато і майже всі вони сурядні. **Похідні сполучники** (пізнішого походження) утворені від інших частин мови, якими послуговувалися у функції сполучників: *же* ‘у знач. що’/жесь (разом написано двічі), *къто* (від займенників); *когда* (від прислівника); *если* (від дієслівної форми). До похідних входять також **складні і складені сполучники**: *албо, нѣжъ, нежели, ежели*⁴⁵⁷.

У тексті пам’ятки виявлено такі **частки**: *не, ни, нѣ, анѣ* (заперечні); *то* (вказівна); *бы* ‘те саме, що щоб’, *нехъ* ‘те саме, що нехай, розм. нех’⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 296.

⁴⁵⁵ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 297.

⁴⁵⁶ Там само. – С. 297.

⁴⁵⁷ Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 116-117.

⁴⁵⁸ Нехай // Словник української мови: в 11 т. – Т. 5, 1974. – С. 400. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/nekhaj>.

(спонукальні); *ено* ‘те саме, що лише’, *же, тилко* ‘те саме, що лише’, *наветь* ‘те саме, що навіть’, *ажь* (видільні).

Щодо **вигуків** та **звуконаслідування**, то, як зазначають З. Купчинська та В. Пілецький, у староукраїнських пам’ятках вони майже відсутні⁴⁵⁹. Текст «Полѣтики свѣтцкої ...» у цьому плані не виняток. У ньому немає жодної одиниці, яка б репрезентувала аналізовану частиномовну категорію. Таку закономірність можна пояснити жанровою специфікою самих стародруків.

Отже, унаслідок дослідження тексту «Полѣтики свѣтцкої ...» виявлено низку його типових морфологічних особливостей: **живомовні закінчення -ами** у формах орудного відмінка множини та **-ахъ, -яхъ** в місцевому множини (*раменáми, лопаткáми, неуками; въ кѣшѣняхъ*); **занепад категорії двоїни** (зафіксовано лише слово *вілки*); **перехід у граматичну систему літературної мови повних закінчень** старої літературно-писемної мови (*повагою, особою, головою, серветою* (О. в.)); **перетворення умовно енклітичних займенників у постфікс** зі значенням зворотності дії («... *двојко можуть розумѣти ...*»⁴⁶⁰) та збереження роздільного написання енклітика в діалектах (гуцульський⁴⁶¹, бойківський); **функціонування паралельних варіантів вищого ступеня порівняння прикметників** (старіший та старший (*старшій*)) (утворені за допомогою суфіксів -ьш- та новішого -іш-)); паралельне вживання народно-розмовного закінчення **-ого** в родовому відмінку однини прикметників, займенників та дієприкметників (*гóлосного, рѣдкого*) та книжної флексії **-аго** (*годнаго, особліваго*); у формах інфінітива, минулого часу й умовного способу, дієприкметників, дієприслівників, відповідних віддієслівних іменників нормою старої літературно-писемної мови XVIII ст. був суфікс **-ова-** (*не будеть жалковати, показовати*), який переважав і сповільнював процес закріплення

⁴⁵⁹ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 118.

⁴⁶⁰ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 296.

⁴⁶¹ Закревська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок / Я. Закревська // Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 1997. – С. 7–10.

живомовних варіантів з **-ува**⁴⁶²; часте використання дієприслівників з **народно-розмовними суфіксами -чи, -вши**, (*сідячи, витираючи, вічистивши*); вживання дієслова **бути** і в сучасних варіантах (*бути, была, бувъ*), і в староукраїнських особових формах (*есмъ, еси, суть*) («*суть особы*», «*знакъ есть*»). Такі специфічні риси дають підстави розглядати пам'ятку як перехідне явище від книжно-писемних традицій до літературного закріплення живого мовлення українців. Особливої уваги вартий факт наявності у тексті «Полѣтики ...» великої кількості дієслів у **наказовому способі** (*тримайся, не скривляй, не морщ, не май, не стрѣляй (очима)*), що типово для жанру повчання.

2.4. Синтаксичні конструкції пам'ятки.

У процесі розвитку української мови в тісному зв'язку з морфологічними змінами перебували й синтаксичні. Так, наприклад, із втратою граматичного значення двоїни з'явилися інші способи вираження підмета, присудка, додатка, означення тощо⁴⁶³.

Найменшою синтаксичною одиницею є **словосполучення**. Останнім часом переважає думка, що компоненти словосполучення можуть поєднуватися не лише підрядними, але й сурядними зв'язками. Зважаючи на це, виокремлюють сурядні та підрядні словосполучення.

У тексті «Полѣтики свѣцкої ...» виявлено, наприклад, такі **сурядні словосполучення**: *легкомыслне и плѣхо, погоржающимъ и пишнымъ, мало и росторонне, ножемъ любъ зубами, самъ до себе, Богъ и люде, на обрусъ албо на себе* («*Вистерѣгайся также чого на обрусъ албо на себе прольяти*»⁴⁶⁴, «*Кождого шануй, нѣкого не пинижай, себе смирай (sic!) предъ кождимъ, - за тое Богъ и люде любятъ*»⁴⁶⁵) та інші.

⁴⁶² Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: «Наукова думка», 1979. – С. 116-117.

⁴⁶³ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 121.

⁴⁶⁴ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 291.

⁴⁶⁵ Там само. – С. 299.

Щодо підрядних словосполучень, то для їхньої систематизації та комплексного аналізу створено низку класифікацій, базованих на різних підходах. Згрупуємо підрядні словосполучення аналізованої пам'ятки за способом вираження головного компонента, так званого стрижневого слова:

- 1) іменникові/субстантивні: *особа годнѣйшая, усть отвореныхъ, шанованіша людина, зъ повагою весѣлость, въ томъ дому, рѣчь непристойная* («Не край хлѣба, спершися на тарѣлку або обрусъ, бо то рѣчь непристойная»⁴⁶⁶) (вживання прикметника у постпозиції стосовно іменника – типовий вплив польської мови);
- 2) прикметникові/ад'єктивні: *збитъ весела, такъ великаго, барзо не милая* («Нехъ не буде тваръ твоя надъ потребу смутна, гнѣвна, удивляющаяся, або збитъ весела ...»⁴⁶⁷);
- 3) числівникові/нумеральні: *кѣлки* 'те саме, що кілька' *потравъ* («Не мѣшай кѣлки потравъ вкупу»⁴⁶⁸);
- 4) займенникові: *въ томъ встѣмъ, хто есть старшій, она станетъ, хто приближается, що заживають* («... накішталтъ палцѣтовъ, що до бубна заживають»⁴⁶⁹);
- 5) дієслівні/вербальні: *оберні звѣлна, тримайся прѣсто, не чини шуму, витираючи носъ, що чуєш, тримайся на ногахъ, тручѣти другіхъ, вистерѣгайся говорити* («При столѣхъ, при котрыхъ звѣчай есть бестѣдовати, вистерѣгайся говорити, маючи устѣ полніи»⁴⁷⁰);
- б) прислівникові/адвербіальні: *збитъ спѣшно, збитъ помалу* («Не ходи збитъ спѣшно, анѣ збитъ помалу, анѣ величаво, анѣ плохо, але мѣрне и зъ повагою себѣ належѣтою»⁴⁷¹), *не збитъ сквалливе* («Говорити не збитъ сквалливе, анѣ збитъ помалу, голосомъ мѣрнымъ, не высокимъ ...»⁴⁷²).

⁴⁶⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскай «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 291.

⁴⁶⁷ Там само. – С. 289.

⁴⁶⁸ Там само. – С. 291.

⁴⁶⁹ Там само. – С. 290.

⁴⁷⁰ Там само.

⁴⁷¹ Там само. – С. 292.

⁴⁷² Там само. – С. 296.

Найменше у тексті числівникових або так званих нумеральних підрядних словосполучень.

Окрім складносурядних та складнопідрядних, в академічній граматиці вирізняють **синтаксично нероздільні словосполучення**. Їх репрезентують фразеологізми: *не стрѣляй очима, не поглядай окомъ кривымъ* («*Не стрѣляй очима тамъ и самъ, але по́длугъ звѣчаю низпуцѣни май*»⁴⁷³).

Складнішою граматичною категорією, ніж словосполучення, є **речення**. Це синтаксична одиниця, яка є основним засобом формування, вираження і повідомлення думки.

За метою висловлювання прості речення «Полѣтики ...» здебільшого спонукальні («*Не заламляй палцовъ, ... анъ ихъ заживай на́кишталтъ палца́товъ, що до бубна заживають*»⁴⁷⁴; «*Не пій нѣгды, маючи що въ устахъ; утри уста́ предъ питіемъ и напівшися*»⁴⁷⁵) чи розповідні («*Пазногти необрѣзани и неумітіи носити гнусно есть, а потомъ огризати албо обрѣзovati при людяхъ честныхъ барзо непристойно*»⁴⁷⁶). Граматична основа у спонукальних реченнях виражена присудками, реалізованими в дієсловах у формі наказового способу. За допомогою таких конструкцій автор пам'ятки подає чітко сформульовані рекомендації.

В аналізованому тексті виявлено **лише два питальних**, які функціонують не самостійно, а лише як частини складних синтаксичних конструкцій: «*Не питай особы надъ тебѣ годнѣйшой, якъ ся мае? хиба бы хора была́*»⁴⁷⁷ (підрядна з'ясувальна предикативна частина); «*Мовячі о какой рѣчи, не домагайся, абы присвѣдчали тобѣ, мовячи: албожъ я не правду мовлю? и не важся торка́ти локтемъ того, котро́го о що питати хочешъ*»⁴⁷⁸. Засобами, що оформлюють їх, є питальні слова (прислівник як та частка албожъ), відповідний порядок членів

⁴⁷³ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, веѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскай «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 289.

⁴⁷⁴ Там само. – С. 289-290.

⁴⁷⁵ Там само. – С. 292.

⁴⁷⁶ Там само. – С. 289.

⁴⁷⁷ Там само. – С. 295.

⁴⁷⁸ Там само. – С. 297.

речення і питальна інтонація. За емоційно-експресивним забарвленням усі синтаксичні конструкції пам'ятки неокличні.

У «Полѣтиць свѣцкій ...» виявлено **прости** (40 структур, які становлять 28% від усіх речень тексту) односкладні й двоскладні **речення** різних типів. Серед односкладних виокремлено:

- узагальнено-особові: «*Нѣ на ко́го не поглядай окомъ кривымъ, погоржающимъ и тишнымъ*»⁴⁷⁹; «*На сходахъ выгоднѣйшаго уступай мѣсяя*»⁴⁸⁰; «*Не напоминай нѣгди нѣкого зъ гнѣвомъ албо зе злости, але зъ помѣркованіемъ, скромне и дискретне*»⁴⁸¹; «*Вистерѣгайся подхлѣбства*»⁴⁸²; «*Вистерѣгайся едно повторати*»⁴⁸³;
- безособові: «*Зъ рѣвнею своїмъ привѣтавшися и попросившися взаемне, вѣлно рѣзомъ накрѣти*»⁴⁸⁴;
- інфінітивні: «*Обтерти перше треба руки, до хлѣба беручи ся*»⁴⁸⁵;
- номінативні: «*Увѣщанія общая*»⁴⁸⁶.

Із них найбільш поширеним типом були **узагальнено-особові речення**, що можна пояснити ідейним спрямуванням тексту: дати рекомендації читачеві, як правильно поводитися у певних ситуаціях. Односкладні означено-особові («*Млѣдымъ прилична ...*»⁴⁸⁷; «*...всѣмъ же обще благопотрѣбная*»⁴⁸⁸) і неозначено-особові речення наявні у «Полѣтиць ...» лише у ролі частин складних. Рідше використовували називні або так звані номінативні речення. Цей тип синтаксичних одиниць становлять заголовки⁴⁸⁹.

---

⁴⁷⁹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Млѣдымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 289.

⁴⁸⁰ Там само. – С. 294.

⁴⁸¹ Там само. – С. 298.

⁴⁸² Там само. – С. 296.

⁴⁸³ Там само. – С. 297.

⁴⁸⁴ Там само. – С. 294.

⁴⁸⁵ Там само. – С. 291.

⁴⁸⁶ Там само. – С. 299.

⁴⁸⁷ Там само. – С. 288.

⁴⁸⁸ Там само.

⁴⁸⁹ Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 122.

Іншим різновидом простих речень є **двоскладне речення**, до складу якого входить підмет і присудок, пов'язані предикативним зв'язком, та синтаксично залежні від них компоненти⁴⁹⁰: *«Есть рѣчь барзо не милая и другимъ не приємная - кáшляти, плювáти и носъ витирати при столѣ»*⁴⁹¹.

За способом вираження підмет у таких структурах міг бути простим або складеним. **Простий підмет** у тексті «Полѣтики ...» позначений так:

1) іменником у називному відмінку: *«Полѣтика каже годнѣйшому старшого уступати мѣсця»*⁴⁹²;

2) субстантивованим прикметником чи дієприкметником: *«... середины уступили тымъ, котріи при бокахъ были ...»*⁴⁹³;

3) числівником у родовому відмінку: *«Если килкохъ рѣвня себѣ въ купѣ прохожаяются ...»*⁴⁹⁴;

4) займенником: *«И то не полѣтика (sic!), розвалѣтися и ростягати на столицѣ ...»*^{495 496}.

Складений підмет виражений по-іншому:

1) сполученням інфінітива й іменника: *«Есть протівъ полѣтики, розвивати сервѣту пѣрше, нѣжели розвинѣ той, хто есть старший у стóлу»*⁴⁹⁷; *«Есть знакъ лакóмого и не добре віхованого, стрѣляти очима на всѣ стороны, албо приглядатися особамъ, албо потравамъ ...»*⁴⁹⁸; *«При нѣй потреба перестати отъ дѣла и розмовы ...»*⁴⁹⁹;

---

⁴⁹⁰ Двоскладне речення / Й. Ф. Андерш. // Українська мова. Енциклопедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um198.htm>.

⁴⁹¹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же óбще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivte» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 290.

⁴⁹² Там само. – С. 293.

⁴⁹³ Там само.

⁴⁹⁴ Там само.

⁴⁹⁵ Там само. – С. 290.

⁴⁹⁶ Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 122.

⁴⁹⁷ Там само. – С. 290.

⁴⁹⁸ Там само. – С. 290.

⁴⁹⁹ Там само. – С. 294.

2) **фразеологізмом**: «*Есть знакъ лакóмого и не добре віхованого, стрѣляти очима на всѣ стороны ...*»⁵⁰⁰ (наслідок впливу живого мовлення)⁵⁰¹.

Окрім простого і складеного підмета, розрізняли простий та складений присудок. Основним засобом їхнього розподілу також була кількість компонентів. **Простий присудок** виражений у пам'ятці такими способами:

1) дієсловом теперішнього часу: «*Тримайся прóсто, чи то стоїшъ, чи сьдїшъ, чи клячишъ, гóлову трóхи наклонéну маючи ...*»⁵⁰²; «*... зъ особою иншого пóлу розмовляешъ ...*»⁵⁰³; «*... господáрь о тое не прóситъ ...*»⁵⁰⁴;

2) дієсловом майбутнього часу: «*... учинишъ тое вь килку словáхъ ...*»⁵⁰⁵; «*... не виривайся першїй зъ своїмъ зданіємъ вь той матерїи, котрая до розмовы подána есть, хибá ажъ попросятъ о тое ...*»⁵⁰⁶;

3) дієсловом наказового способу: «*Клáняйся особамъ надъ тебе́ достойнѣйшимъ приходячі къ нимъ и отходячі*»⁵⁰⁷; «*Не пій нѣгды, маючи що вь устахъ; утри устá предъ питіємъ и напівшися*»⁵⁰⁸; «*Не утирай серветою поту зъ лицá, анѣ носа, анѣ тарѣлки*»⁵⁰⁹.

Простежено нагромадження однорідних присудків у наказовому способі, яке спричинене жанровою специфікою пам'ятки (має дидактичний характер): «*Сїдячи, тримай ноги просто, крѣпко, ногу на ногу не закладай, анѣ розставляй, анѣ далеко отъ себе протѣгай (sic!), а (,) коли стоїшъ, ногі предъ нóгу не виставляй*»⁵¹⁰.

⁵⁰⁰ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же óбще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivge» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 290.

⁵⁰¹ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматика української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 123-124.

⁵⁰² Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же óбще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivge» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288.

⁵⁰³ Там само. – С. 289.

⁵⁰⁴ Там само. – С. 291.

⁵⁰⁵ Там само. – С. 297.

⁵⁰⁶ Там само. – С. 297-298.

⁵⁰⁷ Там само. – С. 293.

⁵⁰⁸ Там само. – С. 292.

⁵⁰⁹ Там само.

⁵¹⁰ Там само. – С. 289.

Компонетами **складеного присудка** є допоміжне (виражає граматичні значення способу, часу) та основне слово. Залежно від способу вираження основного слова виділяють дієслівні, іменні та прислівникові складені присудки. В аналізованій пам'ятці виявлено такі **дієслівні складені присудки** (виражають активну предикативну ознаку, яка є найменуванням певної дії): «*Если еднѣкъ безъ того не можнася обыйтѣ ...*»⁵¹¹; «*... не одважѣся радити лѣкарства того и того хорому*»⁵¹²; «*... о томъ, зъ чого бы похвала тебѣ могла быти*»⁵¹³.

Щодо **іменного складеного присудка**, то його компонентами були допоміжне слово-зв'язка та іменна частина, яка могла виражатися:

1) іменником у формі Н. в.: «*... есть рѣчь барзо непристойная спирати локтѣ на нѣмъ ...*»⁵¹⁴, «*... витирати хлѣбомъ есть знакъ лакомства*»⁵¹⁵;

2) нечленним прикметником чи дієприкметником у Н. в.: «*Шпѣтна есть зливати россолъ зъ полумиска въ ложку ...*»⁵¹⁶; «*... матерія мовы не есть знѣчная ...*»⁵¹⁷; «*... немѣлиі суть тебѣ недосконалости дрѹгихъ ...*»⁵¹⁸.

Прислівниковий складений присудок становить поєднання прислівника чи прислівникового сполучення з дієслівною зв'язкою. Наприклад: «*Зъ рѣвнею своїмъ привѣтавшия и попросившия взаемне, вѣлно рѣзомъ накрѣтити*»⁵¹⁹; «*Велмі не пристало мовити о рѣчахъ нестосующихъся до часу и особъ ....*»⁵²⁰.

При наявності у двоскладному чи односкладному реченні хоча б одного другорядного члена (окрім головних), речення перетворюється на синтаксично поширене. Як зазначають Дудик П. та Прокопчук Л., другорядні члени речення у більшості випадків виражені повнозначними словами, рідше – їхніми сполученнями. Завдання другорядних членів – доповнення і тлумачення

---

⁵¹¹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivte» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 290.

⁵¹² Там само. – С. 295.

⁵¹³ Там само. – С. 297.

⁵¹⁴ Там само. – С. 290.

⁵¹⁵ Там само. – С. 291.

⁵¹⁶ Там само. – С. 291.

⁵¹⁷ Там само. – С. 297.

⁵¹⁸ Там само. – С. 298.

⁵¹⁹ Там само. – С. 294.

⁵²⁰ Там само. – С. 297.

головних. Традиційно вирізняють три види другорядних членів речення, кожен з яких є носієм певної синтаксеми (синтаксичної функції): означення (із структурним і частково семантичним різновидом – прикладкою), додатки, обставини⁵²¹.

Різновидом означення є **прикладка**. Зазвичай цей другорядний член речення виражений прикметником, а іноді й іншими частинами мови, що змінюються за родами, числами, відмінками. У «Полѣтицѣ свѣцкій ...» виявлено означення, репрезентовані прикметниками, займенниками, одиничними дієприкметниками і порівняльними зворотами: «*Полѣтика свѣцкая ...*», *отъ иностранныхъ ауторовъ*; «*Ростропность также потребуе не примушати особы далеко отъ тебе подлѣйшой, аби накрывала голову ...*»⁵²²; «*Велмі не пристало мовити о рѣчахъ нестосующихся до часу и особъ, якъ то о рѣчахъ смѣтныхъ подъ часъ охоты ...*»⁵²³ та інші.

Синтаксична функція **додатків** полягає у позначенні об'єкта дії⁵²⁴. Здебільшого вони виражені іменниками чи іменними частинами мови, які стоять у непрямих відмінках⁵²⁵:

- іменником у родовому: *не обертай головы*; «*Не морщ чела, а тїмъ бързгый носа ...*»⁵²⁶; «*Не утирай серветою поту ...*»⁵²⁷; «*Ростропность также потребуе не примушати особы далеко отъ тебе подлѣйшой, аби накрывала голову ...*»⁵²⁸; «*Вистерѣгайся подхлѣбства*»⁵²⁹;

---

⁵²¹ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 107.

⁵²² Там само. – С. 294.

⁵²³ Там само. – С. 297.

⁵²⁴ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 106-107.

⁵²⁵ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 123.

⁵²⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288-289.

⁵²⁷ Там само. – С. 288.

⁵²⁸ Там само. – С. 292.

⁵²⁹ Там само. – С. 294.

⁵²⁹ Там само. – С. 295.

- іменником у давальному: «*Млáдымь прилична, всѣмь же обще благопотрѣбная*»⁵³⁰;
- іменником у знахідному: «... *тримай ноги просто, ногу на ногу не закладай ...*»⁵³¹, «... *утри устá предѣ питіемь и напівшися*»⁵³²; «... *если прервали дѣискурсь зъ твоей причины, проси полѣтичне, абы кончили*»⁵³³; «*Вистертѣгайся еднó повторати*»⁵³⁴ (субстантивований іменник);
- іменником в орудному: «... *старайся, абы зъ повагою весѣлость, зъ смѣлостію спокóйность злúчена былá*»⁵³⁵; «*Если ся прохожаешъ зъ двомá рѣвними себѣ ...*»⁵³⁶;
- іменником у місцевому: *ногу на ногу не закладай, ногі предѣ нóгу не виставляй*;
- займенником у родовому відмінку: «*Не мовѣ нѣчого такóго, о чомѣ бысь перше не помысливѣ ...*»⁵³⁷;
- займенником у знахідному відмінку: «... *кóждый о дрúгихъ такѣ судить, якѣ ся ему здае, а не такѣ, якѣ есть въ самой рѣчи*»⁵³⁸.

Синтаксична функція **обставин** – характеристика способу дії, місця, часу, причини, умови тощо⁵³⁹. У їхній ролі традиційно виступають прислівники, а також поєднання повнозначних слів, які перебувають на межі переходу до прислівникових словосполучень⁵⁴⁰. Наприклад: *вкратцѣ собрáнная; тримáйся прóсто*; «... *не скривляй áнгъ въ прáву, áнгъ въ лѣвѣу стóрону ...*»⁵⁴¹; «*Не обертáй головы легкомыслне и плóхо, ... оберни звóлна*»⁵⁴²; «*Не стрѣляй очима тамѣ и*

⁵³⁰ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собрáнная. Млáдымь прилична, всѣмь же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288.

⁵³¹ Там само. – С. 289.

⁵³² Там само. – С. 292.

⁵³³ Там само. – С. 298.

⁵³⁴ Там само. – С. 297.

⁵³⁵ Там само. – С. 288-289.

⁵³⁶ Там само. – С. 293.

⁵³⁷ Там само. – С. 298.

⁵³⁸ Там само. – С. 299.

⁵³⁹ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 106-107.

⁵⁴⁰ Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 123.

⁵⁴¹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собрáнная. Млáдымь прилична, всѣмь же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288.

⁵⁴² Там само.

*самъ, але по́длугъ звѣчаю низпуцѣни май*⁵⁴³; «... не дивіся на лицѣ его, але нижше пѣрсей ...»⁵⁴⁴; «Не утирай серветою поту зъ лицá, анъ носа, анъ таргълки»⁵⁴⁵; «Не смѣйся и не говори самъ до себѣ»⁵⁴⁶; «На сходахъ выгоднѣйшаго уступай місця»⁵⁴⁷; «... не кличъ **чи то** словами, чи мѣгами ...»⁵⁴⁸.

Прості речення часто ускладнюються. Як зазначають П. Дудик та Л. Прокопчук, термін ««просте ускладнене речення» охоплює лексико-семантичні, синтаксичні й стилістично-функціональні конструкції кількох типів: речення з однорідними членами; речення з відокремленими другорядними членами; речення із синтаксично ізольованими частинами – вставними чи вставленими словами, сполученнями слів або реченнями; речення зі звертаннями»⁵⁴⁹. Дослідники слушно зауважують, що просте ускладнене речення є проміжною ланкою між простим елементарним і складним реченням двохелементної синтаксичної будови⁵⁵⁰.

У «Полѣтицѣ свѣцкій ...» виявлено синтаксичні одиниці, ускладнені такими конструкціями:

1) однорідними членами речення: «... *есть рѣчь барзо непристойная спирати локтѣ на нѣмъ, албо локыями трукáти другіхъ*»⁵⁵¹ (однорідні підмети); «*Нехъ не буде тварь твоя надъ потребу смѣтна, гнѣвна, удивляющаяся, албо збитъ весела ...*»⁵⁵² (однорідні присудки); «*Нѣ на ко́го не поглядай окомъ кривымъ, погоржающимъ и пишнымъ*»⁵⁵³ (однорідні означення); «*Не хвали себѣ, анъ уничижай, анъ срамоті, ниже дѣло своё албо имя албо*

---

⁵⁴³ Там само. – С. 289.

⁵⁴⁴ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 289.

⁵⁴⁵ Там само. – С. 292.

⁵⁴⁶ Там само.

⁵⁴⁷ Там само. – С. 294.

⁵⁴⁸ Там само. – С. 295.

⁵⁴⁹ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 190.

⁵⁵⁰ Там само.

⁵⁵¹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 290.

⁵⁵² Там само. – С. 288-289.

⁵⁵³ Там само. – С. 289.

родъ возвышай ...»⁵⁵⁴ (однорідні присудки і додатки); «*Мовъ мало и ростропне ...*»⁵⁵⁵ (однорідні обставини);

2) дієприкметниковими зворотами: «*Есть знакъ лакóмого и не добре вѣхованого, ... приглядатися особамъ, албо потравамъ, передъ собою поста́вленнымъ*»⁵⁵⁶; «*Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная*»⁵⁵⁷;

3) дієприслівниковими зворотами чи одичними дієприслівниками: «*Сі́дячи, тримай ноги просто, крѣпко, ногу на ногу не закладай ...*»⁵⁵⁸; «*Сѣ́дячі у стóлу, есть рѣчь барзо непристойная спирати локтѣ на нѣмъ ...*»⁵⁵⁹; «*... не кладі въ губу другáго кúса, першаго не полкнувши ...*»⁵⁶⁰; «*Обтерти перше треба руки, до хлѣба беручи ся*»⁵⁶¹;

4) вставними словами і реченнями: «*Сі́дячи, тримай ноги просто, крѣпко, ногу на ногу не закладай, анѣ розставляй, анѣ далеко отъ себѣ протѣгай (sic!) ...*»⁵⁶²; «*... тогó (знаючи ся до своей повинности) не може учинити*»⁵⁶³; «*Заховай завше пристойность и помѣркованіе въ словахъ жартовливыхъ, (котрыи часомъ могут ся мовити для розвеселеня умыслу), ...*»⁵⁶⁴ (нетипове з погляду суасної граматика відокремлення і дужками, і комами).

Текст пам'ятки не фіксує жодного випадку ускладнення прикладковими означеннями чи звертаннями.

Вартим окремої уваги є речення «*Нѣ на кóго не поглядай окомъ кривымъ, погоржающимъ и пишнѣмъ*»⁵⁶⁵. Зважаючи на ускладнення конструкції

⁵⁵⁴ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 299.

⁵⁵⁵ Там само. – С. 290.

⁵⁵⁶ Там само.

⁵⁵⁷ Там само. – С. 288.

⁵⁵⁸ Там само. – С. 289.

⁵⁵⁹ Там само. – С. 290.

⁵⁶⁰ Там само. – С. 291.

⁵⁶¹ Там само.

⁵⁶² Там само. – С. 289.

⁵⁶³ Там само. – С. 294.

⁵⁶⁴ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 295.

⁵⁶⁵ Там само. – С. 289.

однорідними означеннями *погоржающимъ и пиинымъ*, можна припустити, що в час написання «Полѣтики свѣцкої ...» (XVIII ст.), фразеологізми не сприймали як неподільні одиниці. При такому підході прикметник *кривымъ* визначаємо як означення і добираємо саме до нього однорідні члени. Натомість у сучасному мовознавстві поєднання слів «*не поглядай окомъ кривымъ*» вважають синтаксично неподільним словосполученням, яке виступає у ролі одного члена⁵⁶⁶.

Синтаксичною конструкцією, утвореною смисловим та інтонаційним поєднанням засобами сполучникового чи безсполучникового зв'язку щонайменше двох предикативних частин є **складне речення**. Цей тип синтаксичних одиниць, як і прості речення, слугує засобом вираження думки, відображення у людській свідомості різноманітних явищ дійсності⁵⁶⁷. Аналізований текст містить 102 складних речення, що у співвідношенні з простими становить 72% (див. Додаток 3). В пам'ятці натрапляємо на складні речення з різними типами зв'язку: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові та з комбінованою підрядністю.

Особливістю складносурядних речень є синтаксична і семантична незалежність предикативних частин. «**Складносурядне речення** – складне речення, предикативні частини якого синтаксично рівноправні і поєднані сполучником (сполучниками) сурядності»⁵⁶⁸. Текст «Полѣтики свѣцкої ...» фіксує поєднання частин **складносурядних** речень такими сполучниками:

а) єднальні (*и, а*): «*Мовъ мало и ростропне, а найбарзгый стережися показатися гнѣвнымъ на когѣ при гѣстяхъ*»⁵⁶⁹ (з градаційними відношеннями);

⁵⁶⁶ Власенко Л. В., Тригуб І. П. Фразеологічні одиниці та їх класифікація // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Філологія, № 39, Т. 3. – Одеса, 2019. – С. 10-13.

⁵⁶⁷ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 244.

⁵⁶⁸ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 250.

⁵⁶⁹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 290.

б) протиставні (*а, але, но*): *«Шпéтна естъ зливати россоль зъ полумиска въ ложку, а витирати хлѣбомъ естъ знакъ лакомства»⁵⁷⁰; «Не стрѣляй очима тамъ и самъ, але пóдлугъ звѣчаю низпуцѣни май»⁵⁷¹ (зі зіставно-протиставними відношеннями).*

За характером змістових відношень складносурядні речення поділяють на декілька груп (3-5). У пам'ятці репрезентовані дві з них, оскільки реченнь із єднальними, розділовими чи з приєднувальними відношеннями не виявлено. Усього у «Полѣтиці ...» зафіксовано лише 5 складносурядних речень, тобто 5% серед усіх складних (див. Додаток 2).

«Найпоширенішим видом складних речень є різнофункціональні складнопідрядні конструкції, що виражають відношення залежності та підпорядкування»⁵⁷². **Складнопідрядні речення** – це складні речення, предикативні частини яких синтаксично нерівноправні, єднаються в структурносемантичне ціле за допомогою сполучника підрядності чи сполучного слова⁵⁷³. В досліджуваному тексті виявлено такі типи складнопідрядних конструкцій:

1) підрядні **підметові** (з'єднувалися за допомогою займенників *кѣто/хто, що*): *«Есть протівъ полѣтики, ровивати сервѣту пѣрше, нѣжели розвинѣ той, хто естъ старший у стóлу»⁵⁷⁴; «Тѣи, що по бокахъ, до того́, що въ серединѣ, и зъ нимъ рáзомъ мають обертатися»⁵⁷⁵;*

2) підрядні **додаткові** (конкретизують додаток, розміщений у головній частині, або компенсують його відсутність) (приєднуються за допомогою слів *абы, котріи та ін.*): *«... середины уступили тымъ, котріи при бокахъ*

---

⁵⁷⁰ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскай «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 291.

⁵⁷¹ Там само. – С. 289.

⁵⁷² Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 260.

⁵⁷³ Там само. – С. 261.

⁵⁷⁴ Там само. – С. 290.

⁵⁷⁵ Там само. – С. 293.

были ...»⁵⁷⁶; «Полѣтика того потребуе́тъ, абы уступати зъ дверей и иншихъ тѣсныхъ мѣстъ ...»⁵⁷⁷;

3) підрядні **означальні** (що, щоби, коли, котрий, який): *«При нѣй потреба перестати отъ дѣла и розмовы, котрую зачавесь»⁵⁷⁸; «Вистерѣгайся ... отдыханя такого, щоби могли иншіи чути»⁵⁷⁹; «... безъ жадного пристра́стія, котрое по себѣ́ покажешъ...»⁵⁸⁰;*

4) підрядні обставинні:

а) підрядні **причини** (бо, абы): *«Не пій россóлу зъ чáры любь талѣрки (sic!), бо то естъ грубіански»⁵⁸¹; «Кости и ости зъ рыбы и скорки фрúктовъ на краю талѣрки складай, а не на обрусъ, и подъ столъ не кíдай, абыся отъ нихъ пси не покусали»⁵⁸²; «Не край хлѣба, спершися на тарѣлку албо обрусъ, бо то рѣчь непристойная»⁵⁸³;*

б) підрядні речення **місця** (где): *«Грѣшитъ протівъ обычаемъ добримъ, хто непроше́ный першое застѣдае мѣсце, албо упорчиве не хоче тамъ стѣсти, где просятъ»⁵⁸⁴;*

в) підрядні **часу** (коли, поки, ажъ поки, якъ тилко): *«... стояти потреба, ажъ поки каже стѣсти ...»⁵⁸⁵; «Виході протівъ особамъ годнимъ ... заразъ якъ тилко довьдаешся о ихъ приходѣ»⁵⁸⁶; «... тогдѣ зачни мовити, коли вíдишь способность»⁵⁸⁷; «... не отповѣдай другóму перше, нѣжъ скончіть мову»⁵⁸⁸;*

---

⁵⁷⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же óбще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 293.

⁵⁷⁷ Там само. – С. 294.

⁵⁷⁸ Там само.

⁵⁷⁹ Там само. – С. 289.

⁵⁸⁰ Там само. – С. 290.

⁵⁸¹ Там само. – С. 291.

⁵⁸² Там само.

⁵⁸³ Там само.

⁵⁸⁴ Там само. – С. 294.

⁵⁸⁵ Там само. – С. 293.

⁵⁸⁶ Там само.

⁵⁸⁷ Там само. – С. 297.

⁵⁸⁸ Там само. – С. 298.

- d) підрядні мети (абы, абысь, щобъ): «*А если про́шенный будешь, абысь що о себѣ сказавъ ...*»⁵⁸⁹; «... отступи ты, **абысь не чувъ ...**»⁵⁹⁰;
- e) підрядні міри і способу дії (як, якобы, имъ): «... не кладі въ губу другаго кўса, першаго не полкнувши, анъ такъ великаго, котримъ бысь **наполнивъ уста**»⁵⁹¹;
- f) підрядні умовні (чи, коли, если): «Тримайся пр́осто, **чи то стоїшь, чи сѣдїшь, чи клячишь, ...**»⁵⁹²; «**Коли зъ кимъ говоришь, не дивїся на лице его ...**»⁵⁹³; «... **коли стоїшь, ноги предъ ногу не виставляй**»⁵⁹⁴; «Перестань гъсти, **если другїи перестали ...**»⁵⁹⁵; «... **упреди въ томъ иншихъ, если суть надъ тебе годнѣйшии**»⁵⁹⁶;
- g) підрядні допустові (хотя, хотяй, хочай): «Встань, **если до тебе хто приближается, хотячи зъ тобою бесѣдовати, хотя бы бувъ рѣвня тобѣ**»⁵⁹⁷; «**Не ославляй того, котрый чинивъ що могъ въ справѣ себѣ поручѣнной, хотяй ему не удалось, якъ желавъ**»⁵⁹⁸; «Мїле прїймай и дякуй, **если кто въ чомъ перестерѣгаетъ, и хочай протївъ поваги твоей другїй согрѣшитъ, покривай то ростропне**»⁵⁹⁹;
- h) підрядні супровідні (доповнюють інформацію, подану в головній частині, характеризуються відсутністю можливості поставити до них питання): «... **не одважся радити лѣкарства ... , а особливе иншого полу особѣ нгди не тикайся**»⁶⁰⁰; «... **якіи суть блазнѣве надворніи, фѣглями и мовою непристойною, учинками годными смѣху, а що горше, же часомъ смѣючіся, и святыя рѣчи албо уломность лїдскую осмѣвають**»⁶⁰¹.

⁵⁸⁹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 297.

⁵⁹⁰ Там само. – С. 293.

⁵⁹¹ Там само. – С. 291.

⁵⁹² Там само. – С. 288.

⁵⁹³ Там само. – С. 289.

⁵⁹⁴ Там само.

⁵⁹⁵ Там само. – С. 292.

⁵⁹⁶ Там само.

⁵⁹⁷ Там само. – С. 294.

⁵⁹⁸ Там само. – С. 298.

⁵⁹⁹ Там само.

⁶⁰⁰ Там само. – С. 295.

⁶⁰¹ Там само.

Підрядні присудкові речення, у яких підрядна частина конкретизує іменну частину присудка, виражену вазівним займенником, у тексті відсутні. Як зауважують З. Купчинська і В. Пілецький, у пам'ятках конструкції такого типу трапляються рідко⁶⁰². Підрядні наслідкові та підрядні порівняльні також не репрезентовані в тексті жодною синтаксичною одиницею. Загалом у «Полѣтиць свѣцкій ...» є 49 складнопідрядних речень, що у відсотковому співвідношенні становить 48% (найбільш вживаний тип синтаксичних конструкцій) (див. Додаток 4).

Складні речення можуть містити не одну, а кілька однакових чи різнотипних підрядних частин. У мовознавстві їх називають кілька- чи багатоконпонентними складнопідрядними реченнями, складнопідрядними реченнями з кількома підрядними або неелементарними⁶⁰³. Прикладом цих структур у тексті «Полѣтики ...» є така: *«Тогдѣ той, который почавѣ мовити, повиненѣ повторити корѣтко то, що уже мовивѣ, если особа, що пришла, годна шанованя особлившаго»*⁶⁰⁴ (поєднання підрядних підметової, додаткової, умови, та означальної частин із головною).

Окрім складних сполучникових речень (складносурядних і складнопідрядних), автор тексту послуговується й безсполучниковими конструкціями. Проте їх порівняно небагато (див. Додаток 4). У складних безсполучникових реченнях предикативні частини не поєднуються за допомогою сполучників чи сполучних слів, тобто не мають формального вираження⁶⁰⁵: *«Не пій нѣгды, маючи що въ устахѣ; утри устѣ предѣ питіемѣ и напівшися»*⁶⁰⁶.

---

⁶⁰² Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – С. 125.

⁶⁰³ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 290.

⁶⁰⁴ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 298.

⁶⁰⁵ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 295.

⁶⁰⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 292.

Для вираження складних суджень часто послуговуються багатокомпонентними структурами, у яких поєднано різні види зв'язку. В українському мовознавстві досі немає уніфікованої назви для складних конструкцій, у яких є сурядний, підрядний і безсполучниковий зв'язки. П. Дудик та Л. Прокопчук зауважують, що лінгвісти-синтаксисти використовують різні терміни для номінації таких явищ: «складне синтаксичне ціле» (В. Кононенко, Н. Валгіна та ін.), «багаточленне складне речення» (О. Федорів), «складне сполучниково-безсполучникове речення» (К. Шульжук), «складне речення з різними видами синтаксичного зв'язку» (І. Вихованець), «багатокомпонентне складне речення змішаного типу» (В. Горпинич, В. Горяний) тощо. Термін «складні речення змішаної будови», на їхню думку, найточніше передає суть таких конструкцій⁶⁰⁷. В аналізованій пам'ятці виявлено такі **складні речення з різними видами зв'язку**: «*Не морщъ чела, а тїмъ бързгъй носа; еслі молчіишь, не май усть отвореныхъ, ангъ стискай губъ бързо*»⁶⁰⁸ (багатокомпонентне речення, складне, з підрядним та безсполучниковим зв'язком); «*Нехъ не буде тварь твоя надъ потребу смутна, гнѣвна, удивляющаяся, albo збитъ весела, но старайся, абы зъ повагою веселость, зъ смѣлостію спокойность злучена была*»⁶⁰⁹ (багатокомпонентне речення, складне, зі сурядним та підрядним зв'язком); «*Если особа годнѣйшая, зъ котрою забавляешся, зъ кимъ иншимъ особно розмовляетъ, отступи ты, абысь не чувъ, що говорятъ; ежели каже приступити, приступи зъ ушанованіемъ; если тя просить, абысь о рѣчи, о котрой мовятъ, открий свое разумѣніе, мовъ осторожне и мало, не сопротивляйся упорчиве напротивъ разумѣнія того, зъ котрымъ еси въ компаньи*»⁶¹⁰ (багатокомпонентне речення, складне, з підрядним та безсполучниковим зв'язком).

Автор «Полѣтики свѣцкої ...» часто використовує складні речення з різними видами зв'язку (виявлено 45 таких синтаксичних конструкцій)

---

⁶⁰⁷ Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – С. 305-306.

⁶⁰⁸ Там само.

⁶⁰⁹ Там само. – С. 288-289.

⁶¹⁰ Там само. – С. 293.

(див. Додаток 4), конкретизуючи зміст. Додаючи різні засоби ускладнення (дієприкметникові чи дієприслівникові звороти, однорідні члени речення тощо), утворено громіздкі речення, які іноді становлять окремий абзац. Наприклад, речення *«Если особа годнѣйшая, зъ котрою забавляешся, зъ кимъ иншимъ особно розмовляетъ, отступи ты, абысь не чувъ, що говорятъ; ежели каже приступити, приступи зъ ушанованіемъ; если тя проситъ, абысь о рѣчи, о котрой мовятъ, открий свое разумѣніе, мовъ осторожне и мало, не сопротивляйся упорчиве напротивъ разумѣнія того, зъ котрымъ еси въ компаньи»*⁶¹¹ є абзацом третього розділу пам'ятки.

У першій примітці до тексту «Полѣтики ...» І. Франко пише: «Въ транскрипціі подлинника я ... разставляю болѣе правильно знаки препинанія»⁶¹². Із погляду сучасної граматики української мови, у пам'ятці знаходимо низку пунктуаційних особливостей.

Подекуди автор не відокремлює дієприкметникових зворотів (*«Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная»*⁶¹³; *«Клѣняйся особамъ надъ тебѣ достойнѣйшимъ приходячіи къ нимъ и отходячіи»*⁶¹⁴). Але відсутність розділових знаків у таких випадках констатовано не завжди (*«Хотячіи що подати албо одобрати отъ дрѹгого, зъ далѣка не витягай руки попередъ старшою особою, але по за тую»*⁶¹⁵), а лише у постпозиції залежного компонента до головного слова. Також не завжди відокремлено члени речення, поєднані повторюваним сполучником: *«Не хвали себѣ, анѣ уничижай, анѣ срамотіи, ниже дѣло свое албо имя албо родъ возвышай ...»*⁶¹⁶; *«Есть знакъ лакѹмого и не добре вихованого, стрѣляти очима на всѣ стороны, албо приглядатися особамъ албо потравамъ ...»*⁶¹⁷. Іноді не виділено цілих підрядних частин: *«Не обертѣй головы легкомыслне и плѹхо, але если треба,*

---

⁶¹¹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всемъ же обще благопотребная // Франко І. Галицко-русскаѣ «savoir vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 293.

⁶¹² Там само. – С. 288.

⁶¹³ Там само.

⁶¹⁴ Там само. – С. 293.

⁶¹⁵ Там само. – С. 295.

⁶¹⁶ Там само. – С. 299.

⁶¹⁷ Там само. – С. 290.

*оберні зволна»*⁶¹⁸ (підрядне умови). Натомість у деяких випадках простежено протилежну тенденцію: *«Заховай завше пристойность и помѣркованіе въ словахъ жартовливыхъ, (котрыи часомъ могут ся мовити для розвеселеня умыслу), абысь не впавъ въ непомѣркованіе тихъ ...»*⁶¹⁹ – вставну конструкцію виокремлено не лише дужками, але й комами.

В аналізованому тексті виявлено лише випадки вживання двокрапки: *«Мовячі о якої рѣчи, не домагайся, абы присвѣдчали тобѣ, мовячи: албожъ я не правду мовлю? и не важся торкати локтемъ того, котрѣго о що питати хочешъ»*⁶²⁰; *«Такому принадлежитъ отповѣсти въ той способъ: кождый о другихъ такъ судитъ, якъ ся ему здае, а не такъ, якъ есть въ самой рѣчи»*⁶²¹. Вони ілюструють історію розвитку конструкцій з непрямою мовою та цитатою як її різновидом.

Автор використовує тире для розмежування частин складного речення з безсполучниковим зв'язком, у якому другий компонент виражає різку зміну подій, причину чи наслідок: *«И если не пѣшо, чекай, поки всяде на коня чили возъ, - такъ поклонъ учинивши назадъ повертай»*⁶²²; *«Не одважайся лаяти албо напаминати тихъ, котри до тебе не налѣжатъ, хiba бы тя ло тогѣ примушала христіанская милость, - и то учинишь дискрѣтне»*⁶²³; *«Каждого шануй, нѣкого не пинижай, себе смирай (sic!) предъ кождимъ, - за тое Богъ и люде любятъ»*⁶²⁴. Лише один раз автор використовує тире між підметом і присудком: *«Есть рѣчь барзо не милая и другимъ не пріемная - кáшляти, плювати и носъ витирати при столѣ»*⁶²⁵.

Щодо крапки з комою, то цей розділовий знак теж функціонує у тексті. Натрапляємо на складне речення, у якому його використано двічі (для реалізації

---

⁶¹⁸ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскай «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288.

⁶¹⁹ Там само. – С. 295.

⁶²⁰ Там сомо. – С. 297.

⁶²¹ Там само. – С. 299.

⁶²² Там само. – С. 293.

⁶²³ Там само. – С. 298.

⁶²⁴ Там само. – С. 299.

⁶²⁵ Там само. – С. 290.

безсполучникового зв'язку): *«Если особа годнѣйшая, зъ котрою забавляешся, зъ кимъ иншимъ особно розмовляетъ, отступи ты, абысь не чувъ, що говорятъ; ежели каже приступити, приступи зъ ушанованіемъ; если тя просить, абысь о рѣчи, о котрой мовятъ, открий свое разумѣніе, мовъ осторожне и мало, не сопротивляйся упорчиве напротивъ разумѣнія того, зъ котрымъ еси въ компанѣи»*⁶²⁶.

Попри те, що граматичній будові мови притаманна відносна стабільність (що відрізняє її від лексичної системи), в «Полѣтиці ...» виявлено неусталеність відокремлення вставних конструкцій та прямої мови. Як зазначає І. Вихованець, ця стабільність граматики пов'язана лише з певним моментом її розвитку. Тому дослідник констатує перебування граматичної будови мови «у стані динамічної рівноваги» і водночас підпорядкування законам розвитку мови⁶²⁷.

Отже, унаслідок аналізу тексту пам'ятки на синтаксичному рівні, виявлено низку конструкцій, які домінують у ній:

- 1) простий присудок, виражений дієсловом наказового способу (*«Не ній нѣгды, маючи що въ устахъ; **утри** уста предъ питемъ и напѣвшися»*⁶²⁸);
- 2) односкладні узагальнено-особові речення (*«**Вистерѣгайся** подхлѣбства»*⁶²⁹; *«**Вистерѣгайся** едно повторати»*⁶³⁰);
- 3) складнопідрядні речення з підрядними умови (*«**Коли зъ кимъ говоришь, не дивіся на лицѣ его ...»***⁶³¹);
- 4) багатоконпонентні структури з різними способами зв'язку (*«**Нехъ** не буде тваръ твоя надъ потребу смѣтна, гнѣвна, удивляющаяся, albo*

---

⁶²⁶ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 293.

⁶²⁷ Вихованець І. Р. Граматика // Изборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um10.htm>.

⁶²⁸ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 292.

⁶²⁹ Там само. – С. 296.

⁶³⁰ Там само. – С. 297.

⁶³¹ Там само. – С.289.

збитъ весела, но старайся, абы зъ повагою весѣлость, зъ смѣлостію спокійность злучена былá»⁶³²).

За метою висловлювання прості речення «Полѣтики ...» здебільшого спонукальні чи розповідні, виявлено лише два питальних. Щодо емоційно-експресивного забарвлення, усі синтаксичні конструкції неокличні.

Загалом у тексті виявлено 40 простих речень (28% від усіх синтаксичних одиниць) і 102 складних (72% відповідно), із яких 5 є сурядними (5%), 49 підрядними (48%), 3 безсполучниковими (3%) і 45 із різними видами зв'язку (44%) (див. Додаток 4). Автор «Полѣтики свѣцкої ...» часто ускладнює речення різними засобами (дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами, однорідними членами та ін.). Як наслідок, іноді утворено громіздкі речення, які становлять окремий абзац.

Отже, унаслідок дослідження мови «Полѣтики свѣцкої ...» на чотирьох основних рівнях, виявлено певні особливості. На лексико-семантичному рівні, простежено впливи інших мов (*sic* (з *лат.* – так⁶³³), *барзо* (*бáрзо*, *небарзо*) (з *пол.* *bardzo* – дуже, *вельми*⁶³⁴)), *покорный* (*покорнымъ*, *покорне*) (з *рос.* – *покірний*, *похілий*⁶³⁵)), функціонування принципу мовної економії (*омонімія*, *полісемія*) (*годний* (*годнѣйшии*, *годнѣйший*, *до годнѣйшаго*, *годнѣйшая*, *годнѣйшому*, *годнимъ*, *годнѣйшой*, *годнаго*, *годная*) (те саме, що *гідний* – *діал.* *шанований*⁶³⁶) і *гідний* (те саме, що *гідний* у *знач.* який заслуговує або вартий чого-небудь⁶³⁷)), тенденції заміни давніших лексем новими (*тварь* (*заст.* *лице*, *обличчя*⁶³⁸) й *лице*

⁶³² Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русский «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288-289.

⁶³³ Лецькін М. О. Латинська мова [посібник]. – Житомир, 2005. – С. 85.

⁶³⁴ Bardzo // Польсько-український словник. У 2 т. – Т. 1: А–Н / ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 37.

⁶³⁵ Покорный // Електронна версія російсько-українського словника. А-П / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 2143.

⁶³⁶ Гідний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 64. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghidnyj>.

⁶³⁷ Гідний // Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2, 1971. – С. 64. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/ghidnyj>.

⁶³⁸ Твар // Словник важкозрозумілих слів (II) (середина XVII ст.) // Пам'ятки давньої української літератури Українська поезія. Середина XVII ст. / упоряд. В. І. Кречетень, М. М. Сулима. – Київ: «Наукова думка», 1992. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto94.htm>.

(лицé, по лицѣ, зъ лицá)). На фонетичному рівні певні явища реалізовані не послідовно, паралельно функціонують давніші і нові відповідники одного слова. Наприклад, *предь* і *перéдь* (повноголосся); *старшый*, але *старшимъ* (заміна и – ы); *роскаже*, *роповѣдай*, але *рoзмовахъ*, *розвалѣтися* (асиміляція за дзвінкістю); *показовати*, але *показуй*) (чергування о – у). Це дозволяє ствердити, що пам'ятка відображає активний процес розвитку української мови. Також доцільно говорити про кристалізацію власне українських мовних рис (фіксація переходу етимологічних [o], [e] в [i], вимови ѣ як [i]). Відстеження типових морфологічних особливостей «Політики...» є підставою ствердити наявність у ній народнорозмовних елементів: закінчення -ами у формах орудного відмінка множини та -ахъ, -яхъ в місцевому множини (*лопаткáми*, *въ кѣшѣняхъ*); закінчення -ого в родовому відмінку однини прикметників, займенників та дієприкметників (*гóлосного*, *рѣдко́го*); дієприслівники з суфіксами -чи, -вши, (*сидячи*, *втираючи*). У тексті є багато дієслів у наказовому способі (*тримáйся*, *не скривлѣй*), що типово для жанру повчання. Також виявлено низку синтаксичних конструкцій, які переважають у «Політиці...»: простий присудок, виражений дієсловом наказового способу («**Не пій** нѣгды, маючи що въ устахъ; **утри** устá предь питіемъ и напівшися»⁶³⁹); односкладні узагальнено-особові речення («**Вистерѣгайся** едно повторати»⁶⁴⁰); складнопідрядні речення з підрядними умови («**Коли зъ кимъ говоришь**, не дивіся на лицé его ...»⁶⁴¹); багатоконпонентні структури з різними способами зв'язку («**Нехъ** не буде тварь твоя надь потребу смутна, гнѣвна, удивлѣющаяся, албо збитъ весела, но старайся, абы зъ повагою веселость, зъ смѣлостію спокойность злучена была»⁶⁴²). Виявлені мовні особливості «Політики світської...» дають підстави вважати її пам'яткою власне української мови, яка демонструє відхід від книжної традиції та процес наповнення народнорозмовними елементами.

---

⁶³⁹ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 292.

⁶⁴⁰ Там само. – С. 297.

⁶⁴¹ Там само. – С.289.

⁶⁴² Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскій «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288-289.

ВИСНОВКИ

Одним із основних джерел для вивчення історії мови є друковані тексти. У них зафіксовано динаміку певних явищ, які зумовлені внутрішнім потенціалом мови і зовнішніми факторами.

Для комплексного аналізу «Полѣтики свѣцкої...», у роботі охарактеризовано суспільно-історичні реалії XVIII століття на території України, описано тодішній стан розвитку книгодрукування в Галичині та Почаєві (кількість друкарень, типові жанри текстів, які видавали тощо), виокремлено характерні риси мови періоду 1770-х років та встановлено мовні особливості пам'ятки на усіх рівнях.

На основі досліджень А. Петрушевича, Я. Головацького, І. Франка, М. Возняка і «Каталогу василіанських стародруків, виданих в Україні»⁶⁴³ встановлено, що «Полѣтика свѣцка...» видана у Почаєві у 1770 році. Ім'я її автора поки є невідомим. У період із 1618 по 1770 рік Почаївською друкарнею не було опубліковано жодного тексту, який би містив правила етикету, риторики, навчав, як доглядати за собою та поводитися в компанії інших, особливо шанованих, людей. Тому у контексті стародруків, що побутували до 1770 року включно, «Полѣтика свѣцка...» є унікальним виданням.

Досліджуваний текст репрезентує перехід до живої народної мови. Це підтверджують, такі мовні явища: зміна етимологічних [o], [e] на [i] (*сѣдѣти* (*сѣдѣишь, сѣдячі, сѣдишь, сѣсти*), *хлѣбѣ*, *стрѣляти* (стрѣляти очима), *рѣвно*, *рѣчи* тощо), вимова ъ як [i]; в родовому відмінку однини прикметників, займенників та дієприкметників народнорозмовне закінчення –ого (*гѣлосного, старшого, жадного, рѣдкоого*); закінчення -ами у формах орудного відмінка множини та -ахъ, -яхъ в місцевому множини (*раменáми, лопаткáми, неуками; въ кѣшѣняхъ*); перехід у граматичну систему повних закінчень (*повагою, особою, головою, серветою* (О. в.)); перетворення умовно енклітичних займенників у

---

⁶⁴³ Каталог василіанських стародруків, виданих в Україні // Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василіанське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 366-407.

постфікс зі значенням зворотності дії («... двоюко можуть розумѣти ...»⁶⁴⁴); часте використання дієприслівників із народнорозмовними суфіксами -чи, -вши, (*сідячи, витираючи, вічистивши*); вживання дієслова бути у сучасних варіантах (*бути, была́, бувъ*). У пам'ятці виявлено й риси, характерні для книжних текстів, що є виявом впливу церковно-слов'янської мови. Наприклад, закінчення **-аго** : *годнаго, особліваго, вигоднѣшаго, великаго*⁶⁴⁵; суфікс **-ова-** у формах інфінітива, минулого часу й умовного способу, дієприкметників, дієприслівників, відповідних віддієслівних іменників (*не будетъ жалковати, показовати*).

Окремої уваги вартий факт наявності у тексті «Полѣтики ...» великої кількості дієслів, вжитих у наказовому способі (*тримайся, не скривляй, не мори́, не май, не стрѣляй (очима)*), які у спонукальних реченнях (переважають у пам'ятці) виконують роль присудків («*Не заламляй палцовъ, ... анѣ ихъ заживай на́кишталтъ палца́товъ, що до бубна заживають*»⁶⁴⁶; «*Не пій нѣгды, маючи що въ устахъ; утри уста́ предъ питіємъ и напівшися*»⁶⁴⁷) і забезпечують можливість формулювання чітких вказівок.

Обливісті мови пам'ятки засвідчують її територіальну приналежність до західного діалекту (наявність лексем, фонетичних особливостей, типових для лемківського, гуцульського, бойківського, наддністрянського говорів). На лексичному рівні, наприклад, виявлено такі діалектизми: фѣгель (фѣглями) (*діал.* витівка, пустощі, фокус, жарт⁶⁴⁸), уломность (те саме, що вада) (від *діал.* уломний – той, хто має якісь фізичні вади⁶⁴⁹). На морфологічному рівні збережено,

---

⁶⁴⁴ Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная // Франко И. Галицко-русскай «savoig vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 296.

⁶⁴⁵ Там само. – С. 114.

⁶⁴⁶ Там само. – С. 289-290.

⁶⁴⁷ Там само. – С. 292.

⁶⁴⁸ Фігель // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 320.

⁶⁴⁹ Уломний // Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – С. 312.

характерне для діалектів (гуцульський⁶⁵⁰, бойківський) роздільне написання енклітичних займенників.

Немає достатньо мовних фактів, щоб констатувати сильний вплив російської мови на написання «Полїтики ...», а відповідно й на формування мовної картини світу автора, суспільства. Виявлено незначну кількість запозичень на лексичному рівні і застарілі слова, що можуть бути спричинені старослов'янською мовою: увѣщаніє (увѣщанія) (з *рос.* умовлення⁶⁵¹), общий (общая) (з *рос.* – 1) (совместный) спільний, гуртовий, сукупний, (редко) єдиний. 2) загальний, поспільний⁶⁵²), уничижати (уничижай) (з *рос.* принижувати, зневажати⁶⁵³), смущатися (від *рос.* смущаться – бентежитися⁶⁵⁴). У пам'ятці відчутним є вплив польської мови: барзо (бáрзо, небарзо) (з *пол.* *bardzo* – дуже, вельми⁶⁵⁵), албо (з *пол.* *albo sp.* абó; абó – абó, чи – чи⁶⁵⁶), найбарзѣй (від *пол.* *bardzo* – дуже, вельми⁶⁵⁷ – найдужче).

Отже, «Полїтика свѣцка ...» є справді унікальною пам'яткою XVIII ст., що проявляється на рівні мови у значній кількості живомовних елементів, а в контексті історії та каталогу видань Почаївської друкарні у її тематиці. Аналіз мови пам'ятки допомагає простежити процес формування і становлення

---

⁶⁵⁰ Закревська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок / Я. Закревська // Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 1997. – С. 7–10.

⁶⁵¹ Увещание // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=ru&tl=uk&text=%D1%83%D0%B2%D0%B5%D1%89%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5>.

⁶⁵² Общий // Електронна версія російсько-українського словника. А-П. / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 1760-1761.

⁶⁵³ Уничижати // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=ru&tl=uk&text=%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%B6%D0%B0%D1%82%D1%8C>

⁶⁵⁴ Смущаться // GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=ru&tl=uk&text=%D1%81%D0%BC%D1%83%D1%89%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F>.

⁶⁵⁵ Bardzo // Польсько-український словник. У 2 т. – Т. 1: А–Н / ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 37.

⁶⁵⁶ Albo // Польсько-український словник. У 2 т. – Т. 1: А–Н / ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 9.

⁶⁵⁷ Bardzo // Польсько-український словник. У 2 т. – Т. 1: А–Н / ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. 1958. – С. 37.

української мови, засвідчити її безперервний розвиток, усвідомити мову як суспільне явище.

Список використаної літератури та джерел

1. GoogleПерекладач. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com/?hl=uk#view=home&op=translate&sl=uk&tl=be&text=%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0>.
2. Албул О., Лазор О. Матеріали до вивчення старослов'янської мови: навчальний посібник. – Львів, 2015. – 82 с.
3. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: нариси із словозміни та новотвору. – Ужгород, 1962. – 415 с.
4. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. – Вибр. праці: в 5-ти т. – Т. 2. – К., 1977. – С. 36-49.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1429 с.
6. Верхратський І. Про говор галицких лемків / Іван Верхратский // Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 5. – Львів, 1902. – 489 с.
7. Вихованець І. Р. Граматика // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um10.htm>.
8. Вільний тлумачний словник. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/f/dyskurs>.
9. Власенко Л. В., Тригуб І. П. Фразеологічні одиниці та їх класифікація // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Філологія, № 39, Т. 3. – Одеса, 2019. – С. 10-13.
10. Возняк М. Український «savoir-vivre» з 1770 р. // Україна: Науковий трьохмісячник українознавства. – 1914. – Кн. 3. – С. 35-55. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/ukr05.htm>.
11. Головацкий Я. Дополнение къ очерку библиографии В. Ундольского, содержащие книги и брошюры, пропущенные в 1-м выпуске Хронологического Указателя словяно-русских книг церковной печати с

- 1491 по 1864 г. // Сборник отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – Т. 11. – СПб., 1875.
12. Горобець В. Й. Лексика історично-мемуарної прози першої пол. XVIII ст. – К., 1979. – С. 6-9.
13. Гринчишин Д. Писемні пам'ятки XVI–п. п. XVII ст. як джерело вивчення українських діалектів / Дмитро Гринчишин // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзендзелівського : Зб. наук. праць – Ужгород, 2001. – Вип. 4. – с. 177
14. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2010. – 380 с.
15. Електронна версія російсько-українського словника. А-П. / підгот. О. Телемко. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2007. – С. 1760-1761.
16. Етимологічний словник української мови Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gogoh.pp.ua/Етимологія/глюдати>.
17. Закревська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок / Я. Закревська // Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів : Львівська обласна книжкова друкарня, 1997. – С. 7–10.
18. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. – Львів: «Світ», 1995. – С. 91.
19. Зведений словник застарілих та маловживаних слів (близько 4000 слів) // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm#Z>.
20. Ізюмов О. П. Російсько-український словник. – Вид. 4, доп. – Харків: «Державне видавництво України», 1930. – С. 555.
21. Історія української мови. Лексика і фразеологія : [монографія] / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наук. думка, 1983. – 742, [1] с.

22. Каталог василіанських стародруків, виданих в Україні // Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василянське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – С. 366-407.
23. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – 3-тє вид. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 464 с.
24. Купчинська З., Пілецький В. Історична граматики української мови: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Львів, 2014. – 295 с.
25. Лецькін М. О. Латинська мова [посібник]. – Житомир, 2005. – С. 85.
26. Матіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини. – Київ-Сімферополь: Ната, 2013. – С. 5– 8.
27. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – с. 74.
28. Мельник Я. «Без батька, без матери». Антін Петрушевич: силуетка Івана Франка» // Українське літературознавство. – Вип. 72. – 2010. – 239 с.
29. Огієнко І. Історія українського друкарства. – Київ, 1994. – 448 с.
30. Орлевич І. В. Друкарня Ставропігійського інституту у Львові в 1788–1847 роках // II міжнародна конференція у м. Львові «Історія книгодрукування: від джерел до сучасності». Збірник матеріалів. (29–31 жовтня 2014 року) (підсумки конференції). – Львів, 2014. – С. 44-52.
31. Панькевич І. Нарис історії українських Закарпатських говорів. Частина перша : Фонетика / І. Панькевич. – Прага, 1958. – с. 114.
32. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: «Наукова думка», 1979. – 143 с..
33. Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упор. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
34. Польсько-український словник. У 2 т. – Т. 1: А–N / ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 696 с.

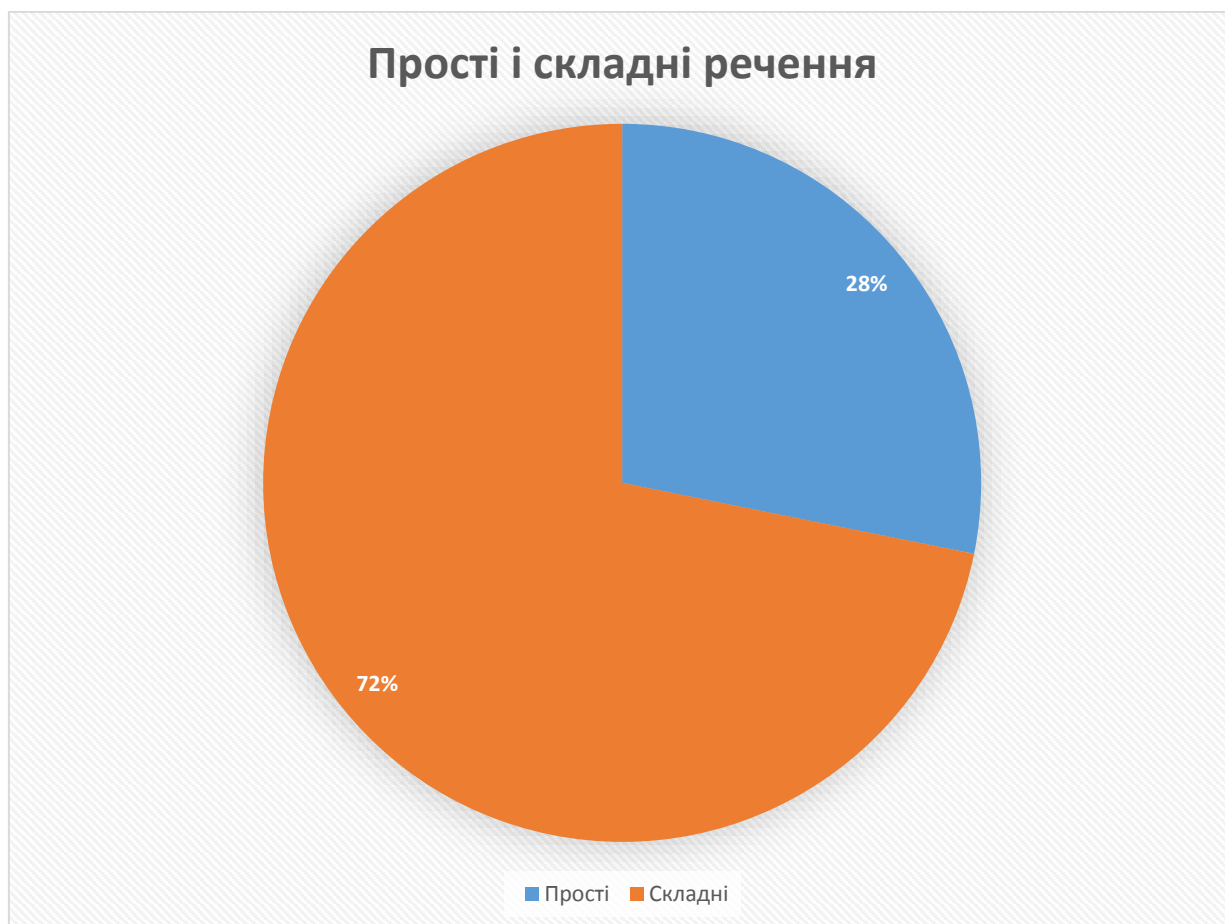
35. Полѣтика свѣцкая отъ иностранныхъ ауторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотрѣбная // Франко И. Галицко-русскій «savoigr vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 288-299.
36. Посацька Д. М., Федорова Л. Д. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: «Наукова думка», 2010. – 728 с.: іл.. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsionalnyj_Lvovi.
37. Пояснення слів // Українська література XIV-XVI ст. – Київ: «Наукова думка», 1988. – 600 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_slov.htm.
38. Пура Я. О. Говори західної Дрогобиччини. Ч. 1 / Я. О. Пура. – Львів : Львівський державний педагогічний інститут, 1958. – с. 40
39. Російсько-український словник. – Т. 1: А-Ж / ред. кол.: В. М. Ганцов, Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова, А. Е. Кримський (гол. ред.). Українська академія наук. – Червоний шлях, 1924. – 1808 с..
40. Русанівський С. Історія української літературної мови. – 2001. – 392 с.
41. Словник (I) (кінець XVI – початок XVII ст.) // Пам'ятки давньої української літератури. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. // упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – Київ: «Наукова думка», 1978. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto45.htm>.
42. Словник важкозрозумілих слів (II) (середина XVII ст.) // Пам'ятки давньої української літератури Українська поезія. Середина XVII ст. / упор. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – Київ: «Наукова думка», 1992. –

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto94.htm>.
- 43.Словник застарілих та маловживаних слів // Ізборник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/samovydy/sam06.htm>.
- 44.Словник малозрозумілих слів // Зіновійв К. Вірші. Приповісті посполиті / підг. тексту І. П. Чепіги. – К.: «Наукова думка», 1971. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/klyment/kly12.htm>.
- 45.Словник перекладів // Горох. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goroh.pp.ua/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4/%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B0>.
- 46.Словничок // Величковський І. Твори. – К.: «Наукова думка», 1972. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/velych/vel16.htm>.
- 47.Стасів о. К. В., ЧСВВ Місія високого слова. Василіянське книговидання: минуле, сучасне і майбутнє. – Жовква: «Місіонер», 2015. – 462 с.
- 48.Тлумачний словник української мови у 20-ти томах // Український мовно-інформаційний фонд НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=50228&page=1587>.
- 49.Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упоряд., приміт. В. І. Кречотня. – Київ: «Наукова думка», 1987. – 608 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/old17/old17.htm>.
- 50.Українська мова. Енциклопедія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um198.htm>.
- 51.Франко І. Галицько-руській «savoір vivre» // Киевская старина. – Т. 32, 1891. – С. 281-299.
- 52.Шевельов Ю. Історична фонологія української мови : пер. з англ. / Ю. Шевельов ; пер.: С. Вакуленко, А. Даниленко; Канад. ін-т укр. студій,

Схід. ін-т українознав. ім. Ковальських, Харків. іст.-філол. т-во. – Харків: Акта, 2002. – XII, 1054 с.

53. Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило ; відп. ред. Л. Полюга, Н. Хобзей; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – Львів; Нью-Йорк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – 287 с.
54. Шкраб'юк П. Монаший Чин отців василіян в національному житті України / П. Шкраб'юк; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: «Місіонер», 2005. – 439 с.
55. Шпиль О. Б. Граматика і семантика займенника в українській мові XVI – XVII століть: дис. на здоб. наук. звання канд. філол. наук. – Львів, 2016. – 280 с.

**Кількісне співвідношення між простими і складними синтаксичними
конструкціями «Політики світської»**

Зіставлення всіх типів складного речення пам'ятки

